

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988 | 4 · XXII.

Tartalom

- 3 Szepesi Attila: A mágus éjszakája (vers)
4 Karsai Ferenc: Proszektúra (novella)
8 Györi László két verse
10 Ardamica Ferenc: Kancsal szeretet (elbeszélés)
18 Tamás István versei
Csanády János: A sokaságnak (vers)

VALÓSÁGUNK

- 23 Kultúra és társadalom napjainkban
Beszélgetés Devcsics Miklóssal (Horváth-Laczkó)
28 Kerékgyártó T István: Legalább a remény (vita)
33 Demokrácia – rugalmas stabilitás (Interjú Makó Csaba
szociológussal)

MŰHELY

- 39 Mezey Katalin: Napló helyett IV.
42 Utassy József versei
44 Kilencek III.
Vasy Géza: Utassy József (esszé)

ABLAK

- 52 Zalán Tibor: Egy honi turistáról
53 Nicholas Kolumban versei

HAGYOMÁNY

- 57 Becke Mihály András: A tragédia vége: a komédia kezdete
II. (tanulmány)

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

- 70 A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944; Korom Mihály:
A magyar fegyverszünet 1945. (Szakály Sándor)

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

- 75 Dobossy László: Masaryk a jó palócoknál (tanulmány)

MÉRLEGEN

- 89 Radó György: Madách Imre – Életrajzi krónika (Kolta Magdolna)
93 Fancsik János: Vallomások a Karancs-Medves vidékéről
(Czinke Ferenc)

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:
DR. HORVÁTH ISTVÁN

A szerkesztőbizottság elnöke:
KAPÁS JÓZSEF

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál
Dr. Fancsik János
Füzesi István
Dr. Kapros Márta
Dr. Németh János István
Dr. Tamáskovits Nándor
Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroška
Czinke Ferenc
Dr. Kovács Anna
Tóth Elemér
Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján
Arany János u. 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó:

Bálint Tamás igazgató.
Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A 5) ív terjedelemben.
F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató,
88.51266 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andraszew Iván író (Tahitótfalu);
Ardamica Ferenc író (Losonc); *Be-
ke Mihály András* író (Bp.); *Czin-
ke Ferenc* grafikusművész (Salgó-
tarján); *Csanády János* költő (Bp.);
Dobossy László irod.-tört. (Bp.);
Győri László költő (Bp.); *dr. Hor-
váth István* műzcológus, a *Palóc-
föld* főszerkesztője (Salgótarján);
Karsai Ferenc író (Bp.); *Kerék-
gyártó T. István* műv.-kutató
(Jászberény); *Kolta Magdolna* irod.-
tört. (Bp.); *Laczkó Pál* író, a Pa-
lócföld szerkesztője (Salgótarján);
Mezey Katalin író, költő (Bp.); *dr.
Szakály Sándor* történész (Bp.);
Szepesi Attila költő (Bp.); *Tamás
István* költő (Szurdokpüspöki);
Utassy József költő (Bp.); *Vasy
Géza* irod.-tört. ELTE (Bp.); *Zalán
Tibor* költő (Bp.).

E számunk illusztrációs anyagát
Stanislav Tropp besztercebányai mű-
vész alkotásaiból válogattuk, aki a
nátraalmási (Nógrád m.) nemzet-
közi művésztelep vendége volt.
Borító 3. felső foto: *Szilágyi Ákos*
dedikál a Kortársaink című sorozatnak a *Befejezetlen sorsadalom*
című kötetről tartott rendezvényén.
(1988. június 1.)

Alsó kép: A balassagyarmati Kom-
játhy Társaság és a Palócföld ven-
dége *Ferdinandy György* Puerto
Rico-i magyar író. Balról jobbra:
Dr. Horváth István, a Palócföld fő-
szerkesztője, *Ferdinandy György*,
Zalán Tibor, *Kőrössi P. József*.
(Fotók: *Laczkó Pál*.)

A mágus éjszakája

Nézte, ahogy tanítványai széthordják a könyveket, elgurítják a színes kavicsokat, a tégelyekből kicsurgatják a higanyt, meg a ként – nem tudták, melyik mire való, varázsszernek hitték valamennyit. Nyelve nem tévedt a titkos ígére, amit maga javára fordítani nem szabad. Feküdt és hallgatott. Nem tudott többet senkinél, eleget magyarázta, csak amit ismert, meg tudta nevezni – de nem hitték, hogy ennyi volna a mágusi tudás. Átkutatták a zúgokat, a fiókok pormacskái közt a kulcsokat, a görbült szögket. Hiába. Nézett utánuk, keselyű kölykei után, hang nélkül és szánkozva. A varázslatra nem volt kedve többé – minék a névtelent szólítani, minék röpnül szárnyak nélkül, elizzott éveken át, hol az arcok újraelvencednek, minék az összetört üveggömbök füstjébe nézni újra, vagy gyógyírral kísérletetni az elmúlást. Elég szembenézni az éjszakával, hol a rejtező férgek isszák a vért, iszap várja a húst, csont koccan a csonthez. Elég hallgatni, ahogy az eső veri az ablakot. Zörög a bádogtető.

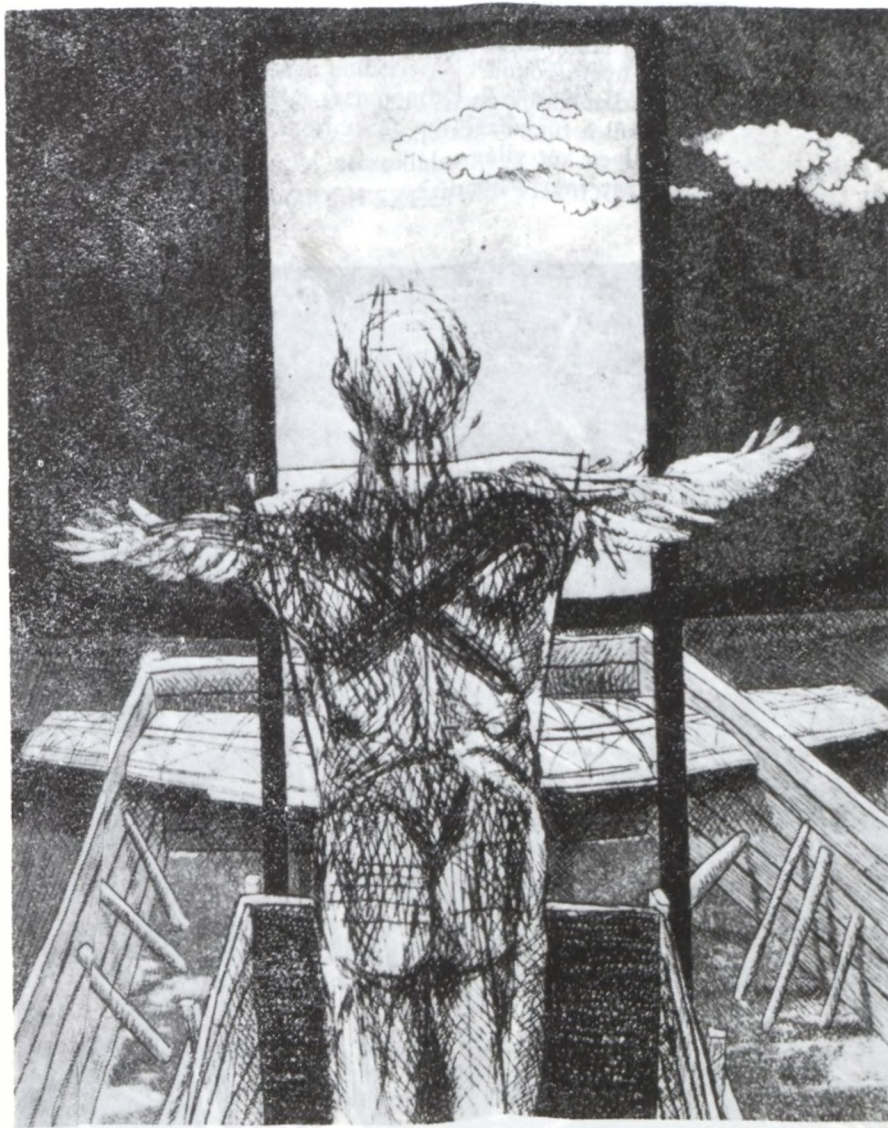
Proszektúra

a vastestű szerelvény alatt sikoltoznak a vonatsínek, s te csak állsz kedvesed kezét szorongatva, várva, hogy befejeződjék kényszerű álldogálásotok a sorompó előtt, hogy a kóbor, dohogó mozdony odébbálljon kísértetiesen sötét kocsijaival, hogy ne kelljen unnod már ezt a beteges mormogást, ami olyan mint egy szenilis öregúr elégedetlenkedése a mindennapos diétás leveske láttára, hogy remegő kezével mégis elkezdje aztán a kanalazgatást, hogy így mutassa meg, hogy él, s, hogy neked éppen ilyen idétlen asszociációk jutnak az eszedbe, az persze nem véletlen, ugyanis az öregeberek látványa elszomorít, nem maga a tény miatt, hogy az ember, ugye, megöregszik, hanem az egyelőre még átélhetetlen probléma miatt, vajon mit fognak jelenteni neked akkor a nők, ha már csak egymagadban fogsz üldögelni nap nap után egy betegkkel teli kórterem egyik ágyán várakozva a gyógyulásra, legalábbis valami megváltásra, ami megszabadíthatna az élet végességének tudatától, hogy ijedten ne kelljen odakapaszkodnod fiatal orvosok köpenyébe, hogy doktor úr, így meg úgy, de hát ő is csak ember, s talán még a tegnap esti erekciója foglalkoztatja, vagy az új ápolónővel eltöltendő éjszakai ügyelet, s minék is foglalkozna veled, te öreg, aszott, vén kecske, aki már amúgy is túlkoros vagy azokhoz a dolgokhoz, amik cinikus vigyor társaságában ténylegesen besorolhatók ebbe a jellegtelen „azokhoz a dolgokhoz” kategóriájába, mint minden olyan dolog, ami egyáltalán valahogy a férfi és nő kapcsolata címszó alatt tárgyalható lehetne egy nem létező lexikonban, s ami valójában mégis létezik, mert ott rejlik minden ember – férfi és nő – agytekervényeinek valamelyikében, hovatovább már-már minden mozdulatban, egy-egy gomb kigombolásától kezdve egészen addig a bizonyos jajig, ami egy apró női száját lihegés formájában elhagy, s ahogy ezek a gondolatok megfordulnak benned, erősebben szorítod a markodban őrzött kicsi ujjakat, s a sötét éjszakában lépdelték tovább, hogy egy perszével felelj aztán kedvesed biztosan odamenjünk? kérdésre, hát persze, ismételteted, magabiztosan, bár magad sem tudod, hogy milyen lesz ott, ahová most készültök, s jóllehet neked ez az egész dolog a költészet és a prózairás szempontjából fontosnak tűnik, talán mégis megfontolást igényelne a kérdés, hogy vajon miképpen fogsz viselkedni, hiszen egy normálisabb embert az ájulás környékezne idegen hullafoltos testek látványára, hát mégis boncoláskor! minek az egész, minck? magad sem tudod talán, de azért gyötör a kíváncsiság önmagad miatt is, hogy, hogyan fogod viselni, mert hát te nem olyan vagy mint a többi ember, hanem egészen más, alapvetően a kedvesed miatt is kíváncsi vagy, ugyanis valóban érdekes lehet az a nő, akinek meztelenségét magadból kikelve simogatod éjszakánként, milyen lehet olyankor, amikor felpuffadt hullák üveg szemében felfedezi saját szépségét, sorsát, s az áporodott levegőben mi tartja egyáltalán életben, s gondol-e vajon akkor az éjszakai sze-

retkezőcsék közös izzadságára, verejtékére, ami összeszoruló testeiket szinte egyéragasztja, hogy a nevetgélések közben, de jó, de jó! pedig a holttestekre gondoljon-e! szárnyak suhogása hallatszik a sötétben, talán az utolsó sárkányok egyike suhant el mellettetek, rátok nem nézve, jelentéktelen, ostoba emberekre, akik csak úgy lépkedtek egymás mellett az utcán, mintha minden rendben lenne, szeretnétek egymást, ésatöbbi, ésatöbbi, de ti erre nem gondoltok, minden úgy jó, ahogy van, s ez az öntudatlanság ölt meg benneteket előbb-utóbb, hiszen beledöglötök a semmibe, persze ha öntudatosak lennétek, talán még előbb beledöglétek, úgyhogy mindegy, már ami az ügyis javíthatatlan dolgokat illeti, meglehet, hogy azt gondoljátok, csak rajtatok múlik, s bizonyos, hogy igazatok is van, mégis csak tépítetek egymás húsát, itt ballagtok a fülledt esti szürkületben, sötétségben a prospektúra felé, gyalogosan, mert hát oda tényleg nem kell sietni, minck? s egyáltalán hová kell sietni, fogalmazod esténként, amikor kedvesed a tudományos eredményeiről mesél, s te is mesélhetnél neki, s nem lenne nehéz kiszűrni beszélgetéseitekből, hogy valójában minden fontosabb számotokra, mint a kapcsolat, ami kettőtök között épült, ez természetesen is a mai világban, gondold, hiszen a jövőért kell létezni, s nincs mód, idő, hogy az ember megnézze, hogy a másik alszik-e már mellette, s főleg arra, hogy ki az a másik, aki alszik-e már mellette, sebaj, jó így is, felelte kedvesed értetlenül egyik este a szeretkezés előtt, ezt mondta, s te tudtad, valójában nem nagyon érti, miről beszélsz neki, mi kell még neked, s amikor szeretkeztek, talán el is mosolyodik, hogy hát tessék, ezért ez a sok duma, s mikor ráérezel, mit gondolhat a kedves doktornő, akkor megbántottan fordulsz a fal búzamezőt idéző mintáihoz, szemedben mérhetetlen fájdalommal, s ilyenkor mindig haragos vagy és féltékeny is hiszen csak ennyi az egész? akkor mi tart titeket egymás mellett? semmi, ez talán tényleg konklúzió, s konklúciónak nagyon is jó, de neked, mint válasz, egyáltalán nem elég, hiszen kell, hogy legyen valami értelme, nemcsak a megszokott éjszakai összcakapaszkodás, zuhanás a hullámvasúton, együtt megélni a semmit, tényleg nem sok, nevetsz, de nincs kiút, csak léteztek a jövőtökért, s a jelenné lett jövőben ismételtlen ugyanúgy, s a pillanatokban rejlő értelmet megragadni képtelenek vagytok, azt gyanítod, talán nem is akarjátok, persze ha szerelmesek lennétek egymásba, minden egészen más lenne, még az esteli gyaloglás is, ami most elérte célját, ugyanis ott álltok az üvegből tákolat kapu előtt, mögüle egy tömött bajszerű cigány, az éjszakai ügyeletet portás? leskelődik, jó éjszakát doktornő, leheli, s talán részeg, s e részegségnek vélt állapot az, ami benned megtartja a nyugalmat, hiszen a te számodra ugyanolyan senki ő is, még akkor is, ha nem lenne italos állapotban, mert bár szeretünk nagyon okosak, bölcsék és szépek lenni, valójában nullák vagyunk, s ezt sajnos, nagyon jól tudjuk önmagunkról, vagy legalábbis sejtjük egy-egy sóhaj erejéig, ágybabújás előtt, a napi munka fáradtságától, beléptek hát, s végre villanyfényben vagytok, gondold, s mélyet szippantasz a meghatározhatatlan szagú levegőből, ám ekkor előkerül hirtelen egy szemüveges középkorú férfi, hogy ön itt? kérdésével, amit kedvesednek irányít, végképp tudatosítsa benned senki voltodat, s bár most különösebben nem tiltakozol ez ellen, amikor a prospektúrára igyekszel, s egy ilyen jelentőségteljes férfiarc néz farkasszemet veled, azaz hogy át rajtad, de hát ő itt főorvos, vagy mi a csuda, igen jól szituált s komoly férfi, talán egy a sokból, aki már ked-

vesedre is szert tett, ahogy hirtelen megfogalmazódik benned, s miért is ne, talán kedvesedet ezek a titkosított kapcsolatok tartják életben, s az emberek talán csak azért választanak maguknak partnert, hogy ezáltal titkosított kapcsolatokra tehessenek szert, úgy ahogy a főorvos a te kedvesedre, s így bizonygassák önmaguk előtt, hogy élnek – itt vagytok hát, kedvesed otthonosan megy előtted, már nem fogja a kezéd, csak lépdél, a betegszínű lámpák gyógyszerizeteket idéznek a szádba, s nem titok, hogy valójában nem nagy nehézség így fogalmaznod, hogy rohadtul utálsz minden kórházat meg hasonló építményt, s ezek látogatásának függvényében mindazzen dolgokat, amik az egészségügyre emlékeztetnek, de sebjaj! most itt vagy, figyeled kedvesed emelt fejének vonalát, nyakában az apró pihéket, s még véletlenül sem szólal meg, talán már így akar előkészíteni a látványra, ami majd benn fogad, s a nyáron előjövő szeplők az arcán szinte világitanak, s megdöbben, hogy milyen szépnek találod most kedvesedet, pedig talán nem is az, mert bizonyos külső jegyek miatt nem tetszhet minden férfinak, ám számodra mégis pótolhatatlanná ezek teszik a nő személyét, s hogy így gondolkodsz róla, azért talán a szemedet is kikaparná, mindegy persze, nevensz, hogy önmagad számára is tudatosítsd, hogy a nő fontosabb a róla elgondolt elméleti szabálynál, s úgy gondolod, nem rajtad múlik, hogy egy kicsit fontosabbak legyetek egymásnak, de megengeded magadnak a feltételezést, hogy nem is biztos, hogy így van, s ekkor már ott álltok benn, aminek a helyes megnevezése teljesen értelmetlen lenne, s a tepsikben fekvő holttestek látványa tényleg nagy hatással van rád, egyenesen iszonyatos, összegzed, s gyorsan kihátrálsz a helyiségből, amikor is kedvesed elégedett pillantásokkal követ, s ahelyett, hogy megkérdezné, hogy vagy, elégedetten pislant néhányat, s nagy nehezen előprésel magából egy nos?-t, ami egyenesen ingerel ebben a szituációban, ám tisztában vagy azzal, hogy te vagy a marha, mert erősködtél a látogatásért, s most kicsit csalódott vagy magad miatt, amikor a buszon hazafelé dőcögtök, nappal kellett volna jönni, suttogod, mert szükségét érzed, hogy mondj már valamit, ugyanis a hallgatás csak a hullák élettelen egyedülvalóságát idézi fel benned egyszer-kétszer, aztán újra és újra – otthon a szobádban megrekedt, csukott abakoktól megmelegedett levegő fogad ismételten a hideg testekre emlékeztetve, ez hát a halál, forgatod a szavakat a nyelveden, s kimondhatatlanul elkeseredetten üldögélsz az egyik fotelben, s kedvesed két üveg bort ígér neked, hogy gyorsan leszalad a kocsmába érte, te helyeselsz, bár félted őt a részegektől lármás utcán, s ő már indul is, erősen becsapódik mögötte az ajtó, s hallatszík távolodó lépcsőinek zaja, még a fejedben vsszf angzik a magas sarkú cipőcskék koppanása, mikor nyílik az ajtó és az **Öreg** lép be, kezét nyújtja, vidáman nevet, ami meglep téged, de nincs idő már gondolkodni, menned kell, néhány jó szót kellene mondanod, érzed, de nem teszed mégsem, minek? s az **Öreg** a testedtől kimelegedett fotelba helyezi csontos fenekét, s kérdezgetni kezd, csak el ne szégyelld magad! ugyan, család, gyerekek meg hasonlók! egy feleséged sincs, csak ez a lakás, ami a nődé, aki egy doktornő, s holnap talán kirúg a fenébe, ezért talán szabadkoznod kellene, de már ez is mindegy, hiszen az **Öreg** már fiatalkorodban is izgatott, talán ott lapult minden mozdulatodban, s mégis hiába, nem sikerült, csak ennyi, amennyi, az **Öreg** megsimogatja berostás arcát, s örül, hogy legalább egy nőt tudsz neki adni, de semmi mást, gyorsan távozol, nem csukod magad után az ajtót, utálnád, ha be-

csapódna, vagy ha becsukódna, lefelé szaladsz a lépcsőn, kedvesedet majdnem fellököd, de ő halkán káromkodik egyet, semmi több, belép, kérdi miért van tárva-nyitva az ajtó, te, aki a fotelben ülsz, már megnyugodtál, nem riogatnak már azok a rohadt hullák, carramba! a hangod kedves, tekinteted apáskodóan vidám, s a mozdulataid is fiatalosak, kedvesed értetlenkedik, amint mélyen a szemébe nézve megsimítod arcát, kissé nedves alsó ajkát. . . ekkor elkomorodva lép hátra, mint egy doktornő, úgy mondja, te úristen, te megöregedtél.

Aranyhörcsög az akváriumban

Kiöntött emléke a víznek.
Végtelenített homok.
Két lábon állva kaparász
az üvegsíkokon.
Karistolgatok én is:
körül a függőleges éj.
Milyen két világ találkozása
szorít vagy szabadít?

A tűz lovagja

E napokban (szeptember 16–19.) tartja Pesten az első magyar tűzoltó-ünnepélyt a magyarországi tűzoltó egyletek összessége. A tárgy fontossága emberiségi, jótékonyasági s nemzetgazdasági szempontból, a tűzoltás férfiassága, sőt hősiessége egyaránt ké-

GRÓF SZÉCHENYI ÖDÖN

sisakban, mint Franz Josef Backenbart, er schwöret, er schwöret, zsebében tűzoltó fokossal, rézcsatos derékszíjjal, karszalaggal (O. T.), félfüllel, a sisakon tűzoltó rózsával, a sisakon parókával, emberiségi, jótékonyasági s nemzetgazdasági fon-

MAGYARORSZÁG NAGYASSZONYA

38. szám. Tizennyolczadik évfolyam. Vasárnapi Újság. Pest, szeptember 17-én, 1871. Népies iratka munkaszüneti napokra, úgy mint Ferencz József születésnapjára, névnapjára, húsvétra, pünkösdre, Szent Istvánra, karácsonyra, minden vasárnapra, szá-

EGY MAGYAR PARASZT

lobogós ingben, szőlővenyigék közt egy szelős cserényben a végtelen magyar rónaságon, kávéházi nádkertben V. U. a Politikai Újdonságokkal együtt egész évre, félkönyékre dől, clötte hosszú nyakú üvegben bor, a cserényben golya párosával, ő pedig a kicsi kis cserényben hatalmasakat pöfékel, egészen tűzveszélyes –

GRÓF SZÉCHENYI ÖDÖN, A TŰZ LOVAGJA

Kancsal szeretet

Hedviget sokan és sokszor lóvá tették már. Mégsem sírt, mégsem érezte úgy, hogy ki kell rohannia a világból. A lóvátévők többnyire cigányok voltak. Ősi természeti adottságuk nem hozta ki a lányt a sodrából. Nem különbözött tőlük. Ő is rendelkezett vele. Istenem, használta az eszét! Többkevesebb sikerrel igyekezett mindenkit becsapni, hogy legalább kis részét viszonzozza azoknak a méltánytalanságoknak, melyek érték.

De ettől a mézes-mázos szavú városi embertől (éppen ettől!) nem várta volna. . . Nem számított rá, nem hitte, nem képzelte róla, hogy ez a „szép és jó úriember” (így mondta Galamb Hedvig – az anyja) ennyire közénk való, ennyire „fekete”. Ennyire túltesz a városka két legnagyobb roma szélhámosán, Dundón és Mamukón. Mert túltett rajtuk. . .

Hedvignek rögtön „azután” könnyek tódultak a szemébe. Legszívesebben kiszaladt volna a kapun az utcára, hogy bánatában megint világgá menjen. De ez teljességgel lehetetlen volt. Az utcán (zsákutca volt!) összegörnyedve, szitkozódva futott, menekült a polgári bizottság tagja. Csak nem fognak egy és ugyanazon az utcán egy irányban rohanni?! A lány fejében az is megfordult, hogy utánakiált valami zsirosat, de ebből nem lett semmi, mert a toladó könnyek elmosták haragját, dühét, s nélkülül nincs értelme az ordításnak. Sarkon fordult hát, s végigszaladt az udvaron. A ház felé vette az irányt. A könnyek nem csak haragmosó, de gyengítő tulajdonsággal is bírtak, mert rohanása már az előszobában slamos, fáradt menéssé lassult, s úgy haladt végig a konyhán, mint egy megvert, megvakított, kínjában csendesen vonító eb – akkor már semmit sem látott könnyeitől – az edényekkel csörömpölő anyját sem – s a szűkölő fájdalom feltartóztatlanul szűrődött ki torkából. Tapogatózva talált rá az „alvó” szoba kilincére. Átbukott a küszöbön, be a cigányszagba, de izgalmában most ezt sem érezte, pedig, mióta hazaszökött az intézetből, mindig érezte – azelőtt, kisgyermekkorában sohasem. Hedvig kezéből kicsúszott a kilincs, s a szobaajtó nyitva maradt, az anyja utánaszólt valamit, de a lány nem értette, mert akkor már belevetette magát az ágyba, s fejét a mocskos ágyneműbe fúrta.

- Már elment az „emenvés” ember? – jött be utána az anyja.
- El. Tökönrúgtam, akarta felelni, azután meggondolta magát.
- Aranyos, jószívű ember volt, szerencséd van, hogy őt küldték. Megígérte, hogy csupa jót fog írni rólad. Ne sírj, te. . .!

Na hiszen, képzelem, fordult meg Hedvig agyában, és felemelte könnyáztatott arcát.

Az anyja ott állt a szoba közepén, tehetetlenül, szánalmasan. Lógó hasú, szétfolyó testét szűk barhetruhába préselte, melle csaknem eltűnt, mintha viszszafejlődött volna. Mind a két szemére bandzsított, s Hedvignek úgy tetszett, egyikkel a szoba egyik, másikkal a szoba másik sarkába bámult.

– Mindenhová néz, bámul, csak engem nem lát. Engem sohasem lát, sohasem látott!

Igen, így volt. Ezért nem tudta komolyan venni ezt a nevetséges asszonyt. még ha az anyja volt is. Nem tudta komolyan venni intelmeit. Testvérei, s az apja hasonlóan érezhettek, mert egyszerűen kinevették.

– Ne bögj! Inkább adj hálát az istennek, hogy ide küldte azt az „emenvés” embert. Az majd kihúzza a bajból, eligazítja a dolgodat!

Emenvés ember! Isten... Istenem, hol él az anyja?! Adjon hálát, amiért az az ember...? Rögtön, csak befonja a szemöldökét! És tűnjön már el ez a kancsi nő is, mert nem áll jól magáért!

Na, végre! Kiment, behúzta az ajtót. Bandzsítson tovább a konyhában a pacalleveses fazékjába! Jól kifuthatott azóta a habja, a szobában érezni a bűzét.

Futott a konyhában a pacalleves habja. Futottak a szobában Hedvig könnyei. A lány helyzetet változtatott. Hátára fordult, nem tudott tovább hason fekve szenvedni. Így az ágynemű bűzét sem érezte annyira, gondolkodni, emlékezni is jobban tudott. Odakinn a tűzhelyen a pacalleves gőze, habja megemelte a fazék ütött-kopott vörös fedőjét. A fazék alatt fűtöttek, a fazékban forrt. Hedvigben is forrt: élmények, emlékek kavargtak sós könnyzuhatagban, míg nem felforrt a csikos, vörös huzatú dunyha is, emelkedni kezdett. azután libegett, majd kiröpült. Kiröpült a helyiségből, egyesült a levesesfazék fedőjével, senki sem irányította, Hedvig sem, csak a pillanatnyi érzések kormányozták. Olajnak, benzinnel jók voltak a könnyek. A motorzúgást Bobby Solo helyettesítette, aki hol az „Egy könnycsepp az arcon”-t, hol a „Cigánylány-t” dúdolta, Hedvig két kedvenc slágerét. Bobby Solo éneklésébe állandóan belekotyogott az anyja:

– Nem kellene csavarognia, az „alvó” szobán kívül van egy másik szobánk, sokba került, míg berendeztük, jöjjön, nézze meg, szép szoba, „granofong” is van benne, itt kedvére „granofongozhatott” volna, de ő inkább elcsavargott – férfikkal.

Anyja kotyogásától motorhibásos lett Bobby Solo éneke.

– Jöjjön, nézze meg, nézzen be!

A polgári bizottság tagja benézett... Tett egy lépést előre, azután meghátrált a kicsapódó jéghedig levegő elől. Lehet, hogy ő is arra gondolt, amire abban a pillanatban Hedvig... Már mint hogy azok a férfiak legalább megmelegítették.

– Kicsit hideg van itt – mondta udvariasan a férfi, s közben az Északi-sark járt az eszébe.

– Nem telik tüzelőre, drága uram, drága a tüzelő, roppant drága, öltözne föl, ha fázik, de nyáron akkor is „granofongozhat”, amennyi belefér. Ha már fizettünk érte, berendeztük...

Hedvig tudja, az anyja említette, hogy a szobabűtört még a „bányapénzből” vették, rögtön azután, ahogy hazajöttek Osztravából.

A vörös dunyhafedő most Osztrava fölött röpköd. Udvarias, akárcsak az „emenvés”. Udvariasan, de lanyha érdeklődéssel figyel. Hedvig anyjára, s várja, hogy Hedvig megszülessen. Végre! Hedvig a világon van. Egyáltalán nem fontos részletek kíséretében születik meg. Azután rögtön megszületik a másik „lány” – Blanka is, kissé könnyebben, majd harmadiknak Karo. A

három évbe éppen három gyermekszülés fér bele. Letelik a három év, amit az apja, az „uram” aláírt, de hogy az ura, hiszen meg sem esküdtek, csak „ügy” élnek, papír nélkül.

– Az uram megbetegedett „gyomorfekélyt” kapott, hálstennek, szegény úgy félt a bányában, majd a rossznyavalya jött rá mindig. Egy évig volt beteg, azután megoperálták, azután hazajöttünk, most sem dolgozik, itt-ott elmegy behányi valaki fáját, szénét. A nyugdíjából élünk. Alig jöttünk haza, az uram vesztetre megcsinálta a negyedik gyermeket, a Lajot. Nem csodálkoznék, ha az volna ilyen ideges, nyugtalan, mint a Hedvig. Bár azt mondja a doktor, mert doktornál is voltam a Hedviggel, elmondtam neki mindent, azt mondja a doktor, lehet, hogy azért olyan, mert az apja akkor csinálta, amikor még új ember volt a bányában és a legjobban félt tőle. Nehezen élünk, kérem, de rendesen, rendesnek neveltem őket mind, de ez a Hedvig már sohasem lesz rendes. Elszúrta a becsületét!

Elszúrta, elszúrta, ezt sokféleképp’ lehet érteni. Szégyenkezni is lehetne az anyja tapintatlan megjegyzése miatt. Hedvig egy idő óta nem szokott szégyenkezni, de mégis kellemetlen neki, hogy a polgári bizottság tagja, a vörös repülődunyha, és Bobby Solo előtt mond ilyeneket az anyja. Bobby Solo sohasem mondaná azt egy csóró cigánylányról, hogy „nem rendes”, meg hogy „elszúrta a...”. Hedvig különben sem tehet róla, az apja tehet egyedül, az öreg Oláh, a gyáva nyúl, aki gyerekcsinálás közben is a bánya alattomos recse-néseit, ropogását, moraját, félelmetes hangjait hallgatta, figyelte. A mai napig hallja őket, belefészkeltek a hangok, részeg álmából nemegyszer riad fel ordibálva:

– Szakad a bánya! Devla, segits!

Ha józan is, fél. S hogy ne féljen, siet inni. Ilyenkor (Hedvig „kiruccanásai” óta) meg az az első, hogy öt kurvázza. A repülődunyha sem képes fel fogni a szó ütéseit, a védő fedőpajzs sem. A kázás Bobby Solo lemezére is ráragadt. Hallgass Bobby, mert kicsérélem a tüdet! Mindnyájan félték egy kicsit: ő, Blanka, Karo, Lajo, az anyja, de legfőképpen az apja. Így születtek! Csakhogy apja verekedett félelmében. Mindig az idősebbekkel kezdte: az anyjával, és vele – Hedviggel. Ezt a káderezni jövő városi ember is beírta. A városi ember?! Ezt már rég, nagyon rég, a káderes előtt is feljegyezték. Elsőnek a tanítónő, amikor kék-zöld foltokkal ment az iskolába. Iskola...

A nyolcadikat keservesen befejezte... Csúnya is volt, cigány is volt, a lányok nem kedvelték. Hedvig sem őket. Kis buták! Sokkal idősebbnek érezte magát tőlük. Koraéretten unta osztálytársnőit, nyafkaságukat, s bosszúállóan gyereket kívánt a karjukra, hadd tudnák meg...! Hadd tudnának meg végrel... Közben mit nem adott volna egy barátságos szavukért! És egyáltalán... Ilyen, vagy olyan szeretetért, gyűszűnyiért, mindegy, hogy milyenért, csak valódi legyen! (De ne sáпитozzon az a szeretet, mert az kibíratatlan, elviselhetetlen! Az ilyen szeretet akkor sem kell, ha valódi!) De kívül, hogy valódi szeretet nem is létezik, hamis, vagy tettetik. S a legnagyobb hazugság a szeretet jeleiben, az érintésekben, simogatásokban, csókokban, s egyebekben rejtőzik. Hedvig sokára jött rá, hogy így van, mert sokáig kereste a szeretetet. S hogy mit talált? Hát ... Annak a csíkos, vörös repülődunyha a megmondhatója!

Most a liget fölött repül. A liget, s minden benne zöld. Az olajosképű Kálmán ruhája is zöld. Zöldposztó – katonaruha. Itthon van szabadságon,

nőre van szüksége. Hedvig akadt az útjába, csúnya, nagy orrú, de fiatal. Átkozottul fiatal, s ez nagy előny, de hátrány is. Előny és hátrány beleülnek a mérleg serpenyőjébe... Megállnak a ligetben levő kerthelyiségben, leülnek. Kálmán rumot rendel és fagyaltot. Hedvig torkát égeti a rum, hűsíti a fagyalt. Kálmán a kezét simogatja, fogja, gyúrja. Hedvig ilyet még sohasem érzett. Hát ilyen a szeretet, az embert hol a hideg rázza, hol előnti a forróság? A fagyalt rózsaszínű, a rum rozsdavörös, a liget hosszú, a fák-bokrok zölddek. A katoná ruhája is, de ezt már nem sokáig látni, mert erősen sötétedik, a bokrok is sűrűbbek, a szeretet keze merészebb... A szeretet nagyon jó... A szeretet véres. Az ilyen szeretet visszamegy katonának, eszébe sincs írni!

Hedvig megkóstolta a szeretetet, most már nem tud nélküle élni. Keresi. Röpül a dunyha, a szeretetkereső elkerüli az iskolát. Hedvig kézről kézre jár, de ezek a kezek már nem véresek! Simogatnak, de nem szeretnek. Mind-egy, most már mindegy, hátha valamelyik mégis... Úgy látszik, hogy igen, azután mégsem... A szeretet néha percekig, néha órákig, néha napokig tart.

Mennyi idő szükséges ahhoz, hogy meg lehessen állapítani a szeretet valódiságát? Hát, mikor-hogy...? Egyszer két hétig tart, és Hedviget kercsik... A dunyhahelikopter leercszkedik. Nagy-nagy szelet kavar maga körül, és port. A porfelhőből előbukkan annak a férfinak a felesége, akivel Hedvig két hétig... Hedvignek a helikopterekben is csalódnia kellett. Váratlanul hazahozták a réges-régen elváltak mondott feleségeket is. A feleségek óriási balhét csapnak, az útlegektől, hajcibálástól sem riadnak vissza. Szótárukból cifra, ősi szavak kerülnek elő. Nem nagy dolog az egész, Hedvig azt is kibírja. Mindenesetre a helikopter pilótája megérdemelné, hogy lelőjjék. A helikopter ejtőernyővé fújja a „nem nagy ügyet”, nem ejtőernyővé, inkább ballonná – de ezt meg az iskolában fújják, meg otthon az anyja.

S hogy biztosan felfújódjék a ballon, a járási nemzeti bizottság szociális osztályáról is fújja valaki, hogy száradna bele a tüdő. Hedviget rákötik egy szomorúsűrke léggömbre, amely a brünni javítóintézet felé röpül. Sajnos, épségben megérkezik. Hedvignek nincs rossz dolga. Két hónap múlva más-ik csehországi intézetbe helyezik – ott még jobb. Egy este megáll az ágya végénél Anezska – a nevelőnő. Felemeli a takaró szélét...

– Elfelejtettél lábat mosni! Velem jössz!

Hedvig megszeppenve követi. Azon csodálkozik, miért nincs Anezska hangjában, szemében több szigorúság. Anezska hangjában, szemében valami egészen más lakozik – hasonlít a szeretethez. Hedvig a fürdőszoba felé lép-kezd, de Anezska rászól, nem oda, te buta, és saját szobájába vezeti Hedviget. Hedvignek lábat sem kell mosni, akkor minek mondta Anezska...? Hedvignek le kell feküdnie, s egészen más valamit kell csinálnia, mondjuk szeretnie Anezska-t. Anezska-t nem mindenki szereti, az egyik lány nem hajlandó lábat mosni, árulkodik, ebből botrány lesz. Anezska-t kirúgják.

Fél év után Hedviget megint ballonra kötik, hess, haza, Szlovákiába, federáció van. Hedvig nem tudja, mi az a federáció, nem is érdekli, csak azt tudja, hogy ezen az új helyen nem jó, ebben a kastélyban nem fogja kibírni tizennyolc éves koráig, jöhetne már egy ballon! De nem jön!

Ezért Hedvig önmaga gyárt egyet, azon repül ki esténként az ablakon. A többi lány is így csinálja. Lenn a parkban már parázslanak a várakozó fiúk cigarettái. Az épületben csak a nevelőnők fogadhatnak férfi látogatókat. Az intézet nem kupleráj!

Egy éjszaka véletlenül kipukkad Hedvig gyönyörűszip kék ballonja. Nagyot zuhan, fel sem ébred, csak a ki tudja hányadik napon, a kórházi ágyon. Szép kis cirkusz az agyrázkódás, kéz-, láb- és bordatörés! A teljes gyógyulás után (nyár van), de csak azután, haza lehet utazni szünidőre.

Szünidő után meg csak a bolond megy vissza az intézetbe. Hiszen az még másfél év! Menjen az anyja, ha annyira akar!

De az anyja nem megy, kísérőnek sem megy, arra nincs pénz. Neki, mégis neki kell mennie, vonatra ültetik. Szerencsére Zólyomig útitárs is akad, nem cigány! Egy hónapig élnek együtt. A férfi iszik, agyba-főbe veri Hedviget, nem lehet ezt bírni. Hedvig elhatározza, elég volt. Mindenből! A léggömbből is!

Autóstoppal utazik tovább. A sofőr morog egy kicsit, de a kocsikísérő szívesen látja. Egész úton cigányul beszélgetnek. A sofőr komolyan dühös. Egy kukkot sem ért. Azt mondja, ha nem hagyják abba, mindkettőjüket kiteszi. Nevetnek, csak tegye! Tegye ki őket az út szélére. Nem fognak unatkozni. A Sándorral... Sándor megígéri, hogy elveszi feleségül. Mihelyt tizenyolc éves lesz. Hedvig örül, markában a szerencséje.

Most már hazamehet, bemutatthatja Sándort. Ha Sándor is úgy gondolja. Ki lát bele Sándor fejébe? Na ki?

- Keresnek a rendőrök - újságolja az anyja. Jelentenem kell, ha hazajössz.

- Ne jelentsen, a Sándor elvesz feleségül.

Sándorra most már nem néznek ellenségesen. Hedvig apja borért szalad a kocsmába. Isznak, dicsérik...

- Jó bor, jó bor! Nocsak, Karo, szaladj, hozzá még! Nocsak, Lajo, szaladj hozzá még!

Hedviget szeretik, feleségül veszik, Hedvigre már nem lesz több gond, erre inni kell! Igen, de nem ennyit! Nem annyit, hogy berúgjon az... Az ördög bújt a vörösborba! Az „alvó” szobában részegen horkol az ördög. Ugyan! Horkolni csak a Hedvig szülei horkolnak. Az ágyban együtt alszanak a vörös huzatú dunyha alatt. Lajo és Karo az ágy másik felében szuszognak. Hedvig és Sándor az ágy végében meghúzódó szelnonon fekszenek. Blanka kinn fekszik a konyhában. A „granofóngos” szobában senki sem alszik, az nem arra való!

Az „alvó” szobában már mindenki alszik, csak az ördög nem. A vörösbor vörös ködöt borít Sándor agyára. Sándor óvatosan felkel, kimegy az udvarra. Visszafelé eltéved. Nem talál be Hedvighez az „alvó” szobába. Hogyan lehet összetéveszteni a konyhát a szobával, Blankát Hedviggel? A bor az oka! De miért nem ivott Blanka is annyit belőle, hogy hallgatott volna? Miért nem hagyta magát, hogy hamarabb szabaduljon...? Blanka ordít:

- Jaj, anyám, apám, segítség!

Hedviget nem hívja segítségül, pedig Hedvig menne. Sándorral is elmenne. Még ezek után is elmenne, de nem engedik.

- Takarodj, Sándor, takarodj az én házamból!

Hedvig tudja, hogy sem az ördög, sem a bor nem tehetnek semmiről. Csak ő! Egyedül ő tehet mindenről! Sándor, szerinte, róla ítélte meg Blankát.

Hedviget megint nem szereti senki. Titokban összepakol. Az állomáson kódorog. Az autóstopp nem vált be, no, majd a vonat. Hedvig azt esti gyorsra

vár, azzal jó messzire lehet utazni. Egyszer csak jön egy döcögő személy és egy hosszú hajú srác. Azt mondja a srác:

– Gyere velem Batyiba!

– Jó! – válaszolja Hedvig, és a srác megragadja a bőröndjét.

Batyí – a város sötét, éjszaka van, vén utcákban tekeregnek. Hedvig még nem járt itt soha.

– Várj itt! – mondja a srác, és a bőrönddel belép egy koromsötét kapualjba. Hedvig didereg, az éjszaka hűvös. Bemegy a kapualjba, hát látja, hogy átjáróházban van, s a srác sehol, rég meglógott ... Hedvig vállat van, s elindul, megpróbál visszatérni az állomásra. De eltéved, a seregben köt ki. Szökített hajú asszony jön vele szemben, nehéz csomagokat cipel.

– Hé, te kódorgó lány, segíts!

Hedvignek minden mindegy, szót fogad. Egy alacsony házba betérnek, itt lakik az asszony. Hedvig a lámpafénynél jobban megnézi. Ekkor látja, hogy oláhcigány. Fülében vastag aranykarikák, ujján kennedys pecsétgyűrű. Az asszony kimegy, felkölti a szomszéd cigányokat, elhozza tőlük a gyerekét. Hedvig hirtelen roppantul elfárad s megszólal:

– Nincs hol aludnom!

Az oláhcigányasszony cigarettára gyújt, s az egyik fekvőalkalmatosság felé int:

– Feküdj le!

Félálomban hallja anyja sopánkodását (jaj, hol kötöttél ki – az oláhcigányok között?!), és az oláhcigányasszony szavait, hogy nála maradhat, ha akar, pesztrálhatja a gyerekét, úgy sincs kire hagynia, az ura a sitten van, ő pedig sokat utazik, Jugóból csempészik. Itthon nem lesz semmi dolga, csak enni adni a kétéves kislánynak, s ha valaki (a rendőrök, vagy más) keresné, azt kell mondania, hogy Pozsonyba, Kassára, esetleg Prágába utazott esküvőre, keresztelőbe ... Ha eladja a cuccot, kap tőle havonta kétszáz koronát, meg cigarettát – amennyit elszív, meg kosztot.

Másnap az asszony a cuccal házalt, néhány nap alatt eladta, és újból útnak indult. Majdnem két hónap múlt el, de Hedvig egy koronát sem látott a nőtől. Amikor kérte, az asszony megpofozta.

– Itthagynom! – szaladt ki Hedvig száján.

– Ha elmégy, feljelentelek kurvaságért, meg azt mondom, hogy elloptad az aranygyűrűmet, aranyláncomat és nyolcszáz koronámat! – fenyegetőzött a cigányasszony. (Hogy is ne, hol kap ilyen olcsó pesztonkát!)

En meg feljelentem csempészésért, akarta válaszolni Hedvig, de meggon-dolta magát. Ebből elég volt! Ha már soha senki sem fogja szeretni (az oláhcigányasszony gyereke sem szeretete!), akkor mindegy. Hazamegy, s ha az anyja visszaviteti az intézetbe, azt sem bánja. Ha meg rossz lesz, legfeljebb kiugrik az ablakon! Nem a fiúk után, csak úgy ...

Megfigyelte, hová rakja az oláhcigányasszony a pénzt. Másnap kihasználta távollétét, kivett a pénzből négy száz koronát (ez jár nekem!), s továbbállt.

Az oláhcigányasszony feljelentette. Pontosan úgy, ahogyan ígérte. Hogy volt hozzá képe, pofája! Aranylánc, aranygyűrű, nyolcszáz korona! Minden benne volt a jegyzőkönyvben. A „városi ember” mondta, Batyiban a közbiztonságiaknak kell a vélemény.

– Előbb vizsgálat lesz, azután lehet, hogy tárgyalás – mondta az anyjának.

– Az attól függ ...

- Mitől? – kérdezte az anyja riadtan.
- Attól is, amit én írok a lányáról.
- Jót írjon, uram, jót. . .
- Az attól függ. . .
- Mitől?
- Lopott-e a lány?
- Mondd el, Hedvig, loptál-e?!
- Nem, nem vittem el csak a kéthavi bérem. Ami nekem járt!
- Látja, uram, nem lopott, sok mindent csinált már, a férfiakkal ugye-
bár, de nem lopott. Én mondom magának, mióta az oláh cigányasszonytól
visszajött (az isten verje meg a fajtáját ott, ahol egy van belőle! – tette hoz-
zá a városi cigányok megvetésével), rendesen viselkedik, dolgozni is jár,
igaz, csak utcát söpörni vették fel, oda nem kellett a személyi igazolvány,
mert az bizony az intézetben maradt. Hajnalban kel ebben a hidegben, nap-
pal itthon ül, este megint csak utcát söpör. Jót írjon róla, uram!
- Jót. . .? Az attól függ. . .
- Mitől, uram?
- Hogy megjavul-e?

És ekkor a férfi dumálni kezdett. Munkáról, jövőről, mi lesz belőledről, férjéről, gyermekekről, családról, szeretetről, jóságról, hazáról, de főleg a sze-
retetről. A szeretetről annyit beszélt, hogy Hedvig torka (már akkor!) egé-
szen elszorult, reggelig elhallgatta volna.

Amikor az „emenvés” felszedelőzködött, menni készült, az anyja ki akar-
ta kísélni, de a férfi intett, hogy nem. . . – Majd Hedvig kikísér, úgyis sze-
retnék még vele néhány szót váltani négy szemközt.

Hedvig engedelmesen felállt, s kiment a férfival, aki meghúzta orra alatt
a szeretet mézesmadzagját.

Mitől függ a szeretet?

Az attól függ. . .

A kapunál a férfi megfordult, váratlanul magához rántotta, apró mellét
kezdte markolászni, majd a kapuhoz szorította, s a lába közé ékelte a kezét.
Hedvig ismerte e mozdulatok értelmét, most mégis fellázadt. Olyan duma
után, melyben minden harmadik szó a „szeretet”, ilyen módon a mindzsájá-
hoz nyúlni – ez egyenlő az erőszakkal. Az erőszak ellen pedig védekezni
kell. Teljes erejéből felrántotta a térdét. A férfi sziszegett, furcsán összegör-
nyedt, kiszaladt a lélegzete. . .

A csikos, vörös huzatú dunyha kipukkadt. Levegője szomorú sóhaj kíséreté-
ben távozott. A dunyha végleg leereszkedett, abbahagyta a kalandozást,
Hedvig a sóhaj után letörölte könnyeit. Késő van, ideje munkába menni.

Odakinn a konyhában az anyja megkínálta pacallevessel. Bűdös volt.

- Nem kell! – mondta Hedvig, és felémelyedett a gyomra. Felöltözött. Az
udvaron vállára vette a nyírfasöprőt, és elindult a piac felé. Útközben fázni
kezdett. Megállt egy ócska kiskocsmá előtt, söprőjét kinn hagyta, bement, és
megivott egy fél deci vodkát. Hirtelen vad éhséget érzett, vásárolt egy cso-
mag kekszet, s a piac felé haladva bemajszolta. Kijelölt helyén nyugodt, ki-
egyensúlyozott, félkör alakú mozdulatokkal söpörni kezdett. Óvatosan! Vi-
gázott arra, nehogy felverje a port. A múltkorában tele lett kelésekkel az
egész teste, azt mondta az orvos, hogy a portól. . .

A kispiaccal végzett, kiment az utcára. A sarkon izgatottan lehajolt, fekete pénztárcát talált. Száznolcvan korona volt benne, meg né;ri apró. Amíg a pénzt számolta, szembejött vele egy szerelőruhás alak. Kissé borgőzös volt, de nem részeg. Megállt, elnézte, mit csinál a lány. Zsebébe nyúlt, kihúzott egy ötvenest, s azt mondta:

– Nesze! Tódd meg! Tedd hozzá!

Lekanyarodtak a piacra, s bementek az egyik üres bódéba, melynek nyitva felejtették az ajtaját. Hedvignek a pénz járt az eszében.

Egészen jó nap lenne ez a mai. Az „emenvést” leszámítva egészen jó.

Sajnos, miután kijöttek a bódéból, kénytelen volt megváltoztatni előbbi véleményét.

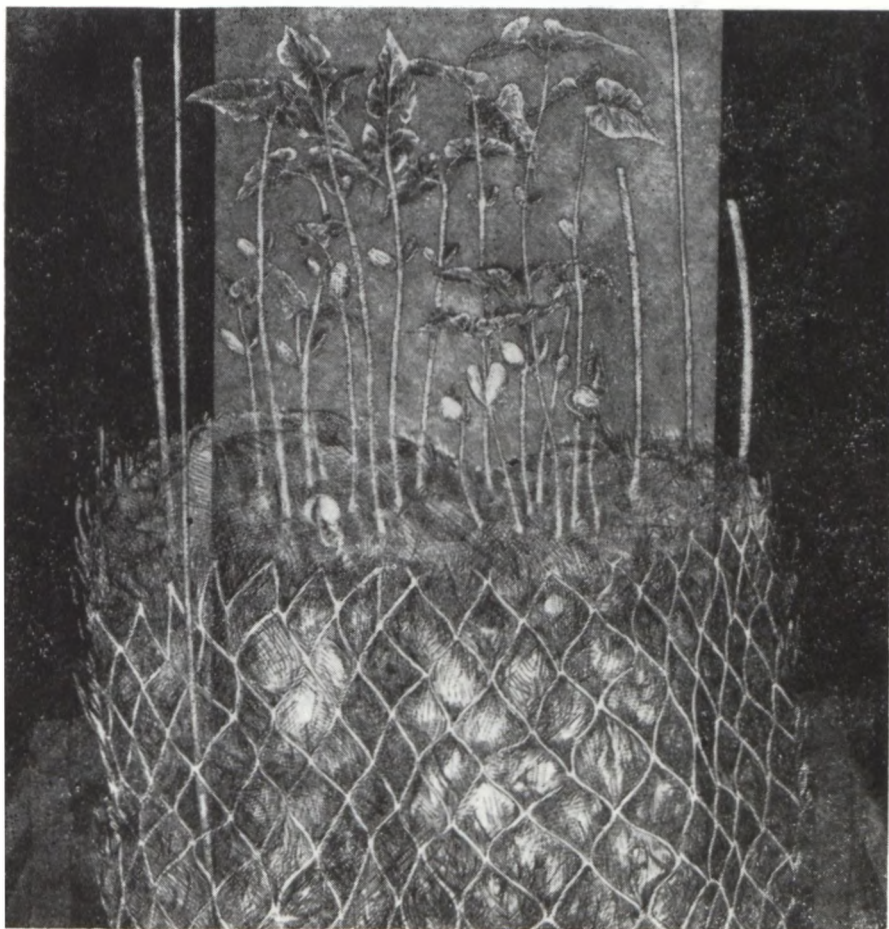
Mégsem olyan jaj de jó...

Amíg benn voltak, valaki elvitte a söprőjét.

Hedvig behúzódott a bódé alacsony cresse alá és nekitámaszkodott a falnak. Elnyelte a sötétség.

A szerelőruhás férfi a sarokról visszafordult. Tékintete schol sem találta a lányt.

Pedig Hedvig ott volt. Sírt...

Szeptemberi szonettek

V.

Sárgul a tök: kövér az irigység,
Az éjszakák narancsá hizottak –
Amikor is fizetett kóklerek
A képletbe belejavítottak.

Tenyérijósok cifra kendőjére
Font fonalat, s halt a próféta pók. . .
Hol te lehetsz rejtélyek tudója,
Hálón akad – hát megkímél a bók.

Az ég alján száraz beléndek ráng,
Napraforgók vaksi fényszörőit
Lobbantaná – haragra a katáng.

Virtuskodna a dal, s csak kóró itt:
Úszók s üszög, mit karcol az írás –
Mégmértetett a bíró s a bírás.

VIII.

Rézveretű, lakkozott a fűz ág –
Barkát fogan, levélkönnyet hullat.
Kék szemedben feketerigó száll;
Bogyót sebez – dézsmálja a múltat.

Kidőlt a csősz – s vélnénk, pásztortűz ég;
Pernye nesz lep, rozsdállnak a boglyák.
Somzó dió a gondolat bennünk –
S szemérmed a széncinkék feloldják.

Szarvasbögés – nyúlt, hegynek ütközött. . .
Pásztorórák ingája jelre vált:
Sított a zsarát combjaid között.

Pajzán láncfű – ernyője fönnakad
Versem bokrán, ahol rámhajolsz, s hol
Hiválgón bár, adhatod önmagad.

.....isták

Melldöngetők, szelíd köldöklesők;
Ilyen-olyan dogmákat gajdolók:
Masírozik zajos siserchad. . .
Hátán kereszt, ám hitetlen a pók.

Karót nyeltek, majd porig hajlongók,
Obsit dukál, jár borostyán, babér!
Ráuntál, mondd, torra, peccsenyére;
Fazekadban valamit a bab ér. . .!

Kakas kiált: a bérenc meg a bér! . . .
Szemétdombját veszti így – vagy tollát.
Képmutatók a képmutogatók;
Kirakat szín – ily unt csodát hol lát?!

Önemelte korlátján, ha ront át,
Kész a bajnok, de ökörcsurgatás
Az ívelés, s a párhuzamosok
Metszik egymást – Hinnők, ez lopva más. . .

Igazodni, nem lógva e sorból,
Hovatevább – noha a lista más –
Siettem el születésem, s lettem
Vagyok Pista – de annak is tamás.

A sokaságnak

Itt áll a Huszonegyedik század,
és sarkunkra lép
a Huszadik;

így állunk itt. A századvég
belelendül az Időbe – sietve
lépünk előre: könyvfalak között
repülni a hangsebesség fölött
és taposni a rögöt a jövőbe.

Országunk éke:
íme a Világ!

Magyarok könyvtára: sorban
pereg minden darabja kezünkben.
Megérkezünk. A könyvek lapjai
legegyzöszzerűen peregve szelet
kavarnak, kiszabadulnak az úrbé.
Százvagon betonlap állt itt össze,
s bent monumentális tereket
formáznak a falak. És holnap:
százak suhogó lábbal, kalap-
levéve járnak a profán
szentélyben.

Igen, ide, ide
a világ, sőt: a világmindenség
valamennyi könyvét! A Thuróczy

krónika aranyozott lapjai közé
(honnét hajdan Arany János
olvasta ki a borzongató
„Kevházát”) emeljük a sápadt, kemény
kis magyar költőket a pompázatos
barokk világegyetem diadaláig!
Madách fensége: ég. Mikszáth
aranyán zengve pendül a hárfa.
S hangfalakban míg hexameterben
pendülnek kristályba betáplált művek:
fönt a kúpokon talán egy zászló
piros-fényű selyme
lengeti meg
az egész épületet,
és Őket is szerényen elkiáltja,
akik évtizedek
során hordták a gondolatot:

EGYETLEN
ROPPANT KOPONYA; BALASSI BÁLINT
ARANYOS KÖNYVTÁRÁBÓL KIMAGASLÓ,
SORAKOZÓ ÉS SOKASODÓ, JÖVŐBE
FORDÍTOTT HOMLOK KIVETITETT,
AGYAGBA, KÖBE, BRONZBA MENEKÍTETT
KATEDRÁLISA ÉPÜLJÖN MEG ITT!

S áll ím
a Kálvária-hegy derekában
e könyvtár monumentumában
kövekből kitapintva-faragva
kis Magyarország s Nógrád.

Kultúra és társadalom napjainkban

Beszélgetés Devcsics Miklóssal, a Nógrád Megyei Tanács elnökével

Az 1960-as évek első felétől napjainkig a kulturális intézmények nagyarányú, extenzív fejlődésének lehettünk tanúi, illetve cselekvő részesei mind Salgótarjánban, mind a megyében. Az ön véleménye szerint az új intézmények hogyan teljesítették társadalmi-közösségi feladataikat?

– Válaszomat személyes megjegyzéssel kezdem. Képzettségemet tekintve közgazdász vagyok, de az életem úgy alakult, hogy már hosszabb ideje politikai jellegű munkát végzek. Ez a körülmény meghatározza véleményem szempontjait is. A művelődési szakemberek talán másképp közelítenék meg a kérdést, én azonban elsősorban azokra az összefüggésekre szeretnék ügyelni, amelyek a kultúra, a társadalom, a gazdaság napi és távlatos kapcsolatát jellemzik, sőt meghatározzák.

1956-ot követően az MSZMP új politikát munkált ki. Ennek gyakorlati megvalósításában nagy teret kapott az új viszonyok között alkalmazott újrarendelt művelődéspolitikai, ami friss léghőrt teremtett és mozgósította az itteni, helyi erőket is.

Ha most visszatekintünk a 60-as évekre, azt csak azért érdemes megtennünk, hogy az áttekintésünk eredményeképp a szükséges tanulságokat, következtetéseket levonjuk, az előttünk álló feladatokra felkészüljünk. Az akkori időszak alapvető vonása az volt, hogy a megye – és minden településünk – kulturális szempontból hátrányos helyzetűnek minősült. A változás, a változtatás szükségességének felismerését, az addigi eredmények sorra vételét követően a kitörési pontok megjelölését kell elvégeznünk.

Mire építhettünk?

Tényszerűen is igazolható volt irodalmi értékeink – elsősorban a *Madách-* és a *Mikszáth-kultusz* – jelenléte. A képzőművészeti tradíciók – *Kubányi Lajos*, *Benczúr Gyula*, a jelesebbek közül, de a többiek, is, mint *Bóna Kovács Károly* – azt a lehetőséget kínálták, hogy megújuló kulturális életünk egyik lényeges eleme a *művészeti tevékenység* legyen. A megye gazdasági életének meghatározója volt a salgótarjáni medencében kialakult ipari élet. Az ipart mozgató, fejlesztő műszaki értelemiség el nem hanyagolható súllyal bírt. Ha korszerűsíteni akartunk, jelentkezett az az igény,

hogy az értelmiség c csoportját gyarapítsuk. Másrészt az új társadalmi követelmények összetettebb szerkezetű értelmiség jelenlétét kívánták meg. Vagyis új képzettségű és nagyobb számú értelmiségre is szükség volt. A felismeréseket döntések követték, amelyek megvalósítása az előrelépést eredményezte.

Figyeltünk arra a tradícióra is, amely – mai szóval élve – a *közművelődés* területén kialakult. A bánya, a kohászat, az üvegyárak körül komoly, értéket teremtő művelődési gyakorlat, szokás és igény honosodott meg. Az üzemek által fenntartott iskolák és művelődési intézmények működésében, tartalmi tevékenységében fellelhető szoros kapcsolódás munkahely és kulturális intézmény között gondolatébresztően hatott az új tennivalók megfogalmazásának időszakában. A kulturális élet feljesztésének fő vonalát ezekből az elemekből alakítottuk ki. A feladat nehéz volt. A megyében kulturális, szellemi központot kellett létrehozni, és ez nem mehetett végbe másképp, mint megyei szintű erőfeszítéssel, nagyarányú koncentrációval.

Munkánk során a sikerek mellett kudarcok is értek bennünket, mert néhány viszonylat elkerülte figyelmünket. Ezek különösen mára váltak nyilvánvalóvá. Hiba volt, hogy a mindennapi művelődési élet elemeit el-sorvasztottuk. A városokban – és más településeken is – a korábban szervezett ipartestületek, -egyesületek megszűntek, pedig ezekben a szórakozási, sportolási lehetőségek és szokások együtt voltak jelen például az olvasókörökkel, s ezek a szervezetek mégis kiestek figyelmünkéből. Ma már persze az is látható, hogy intézményfejlesztésünk is hordozott téves elemeket. Például az elkülönült iskola, könyvtár, „kultúrotthon” nem célszerű. Az utóbbiak működésük során végig elemi gondokkal küszködtek. Az is tény, hogy a megyében – elsősorban a sok tekintetben meghatározó szénmedencében – nagyarányú gazdasági változások (a visszafejlesztés és a fejlesztések) a szétaprózódott kulturális intézményekre kedvezőtlenül hatottak. A fenntartásukban jelentkező bizonytalanság a szakmai munkájukban is tetten érhető.

Nagy vonalakban ezekkel a jellemzőkkel érkeztünk a 70-es évek végéhez.

A 80-as évek új feladatok elé állítottak bennünket. Az időszak második felében – napjainkban – a reformfolyamat új hulláma jellemzi életünket. Szakmai erejük révén a kultúra intézményei miként tudnak e folyamatban részt venni?

– Az újonnan jelentkező feladatokra mindannyiunknak fel kell készülnünk. A felkészülés minősége biztosítja előrelépésünk lehetőségeit is. A tanács, a megye vezető testületeinek megítélése szerint sokban módosult – bár még nem teljesen kiforrott – gazdasági életünk szerkezete és a településhálózat. Bár itt mindkét területen még további feladataink vannak, de a hozzájuk kapcsolódó intézményeknek már azon az úton kell járniuk, amelynek jellemzője – röviden szólva –, hogy mindinkább a helyi viszonyokra építsünk, és az ezen az alapon megnyilvánuló általános, nemzeti, közösségi érdekre fokozottabban figyeljünk. A szocializmus stratégiai cél-

jainak elérése a kulturális területen tartalmában hatékonyabb, szervezetében racionálisabb, működésében gazdaságosabb magatartást igényel. *A társadalmi élet jó színvonalához szükség van a kulturális intézmények jelenleginél is aktívabb részvételére.* Ehhez a feltételeket hosszabb távon a minőségi igény szerint szándékozunk biztosítani.

Melyek most a közvetlenül jelentkező feladatok?

– Életünk jobbítását hosszú távon is csak *korszerű iskolák* létesítésével, kialakításával tudjuk elérni. E cél elérése érdekében mit vegyünk figyelembe? Elsősorban azt, hogy ahol szükséges, ahol indokolt, ott legyen iskola. Egy színvonalasan működő általános iskolához 5–6 ezer lakos kell háttérnek. Nógrád köztudottan aprófalvas megye. Tehát mi nem azon gondolkodunk, hogy visszaállítjuk az egy falu – egy iskola modellt, hanem a nálunk alapjaiban bevált óvodai, általános iskolai rendszert fejlesztjük tovább.

Továbbá: az elkövetkezendő időszak helyi társadalmi szervezeteként a *faluegyesülések* látszanak előremutatónak. Ezeket az új, alulról létrejövő kooperációkat kell ellátnunk korszerű intézményekkel. A tartalmi munkához szükséges anyagi, minőségi feltételek is biztosíthatók a különböző – oktatási, közművelődési – intézményeknek a jelenleginél *elvidebb és gyakorlatiasabb összefogásával.* Ennek tartalmi alapja nem lehet más, mint az emberek közötti kapcsolatok gazdagítására, a mindennapi kultúra fejlesztésére irányuló törekvés.

Az alapintézmények közül a szakmai ismeretek biztosítását hordozó intézmények működési feltételeit szükséges bővíteni. Jól működő középfokú intézményekre – gimnáziumokra, technikumokra, szakközépiskolákra, kollégiumokra –, mint a kulturális ismereteket közvetítő, valamint nevelő intézményekre továbbra is szükségünk van. A korszerűsödő gazdasági szerkezet fejlődőképes intézményhálózatokat követel. A lemerevedő struktúra helyett a jól alapozó alsó- és rugalmasabban alkalmazkodó, személyiségfejlesztő közép- és felsőfokú iskola az ideálunk. Az oktatási rendszerrel együttműködő közművelődés – a művelődési otthon, a múzeum, a könyvtár, az ismeretterjesztés – belső gazdagítása és feltételeinek differenciált fejlesztése áll érdekünkben. A feladatok elvégzésében hasznosabban kell közreműködniük a közművelődési-szakmai integrációval kialakult, új módon gondolkodó és cselekvő intézményeknek, vezetőiknek és dolgozóiknak.

Az előttünk lévő feladatok megkövetelik, hogy az új gazdasághoz *új típusú értelmiség is járuljon.* Kiindulópontul mást nem választhatunk, mint-hogy a társadalmi-műszaki-technikai halladást a jövő századra tekintően is biztosítsuk. Egy város, egy megye jól képzett, bőséges és rétegzett értelmiségi bázis nélkül nem tud érdemi eredményeket elérni. Kell-e vezető e csoportok között? A válasz kétségkívül mérlegelendő. Úgy tűnik, hogy nálunk sem tradíciójánál, sem létszámánál, sem produkciójánál fogva nem hanyagolhatjuk el a műszaki értelmiséget. Egyszer lehet ez a csoport kohéziós erő. Másodsor nagyobb figyelmet érdemel – szakmájától, képzettségétől függetlenül – az alkotó magatartású, az új iránt fogékony értelmiségi

típus. Épp ez utóbbiból következik, hogy az a felfogás, amely például a műszaki és a humán értelmiség szembeállítására teszi a hangsúlyt, nem követhető, nem tartható. A város, a megye – tehát a közösség – érdekei-től vezetettve szándékozunk az értelmiség jelenleginél is szélesebb, gazdagabb szerkezetét kialakítani, és elősegíteni, hogy tevékenységüket még inkább kiteljesíthessék. A feltételeket e követelmények szerint szükséges gondozni.

A feltételek között felállítható-e sorrend?

– Tennivalóinkat nem öncélúan rangsoroljuk. Az itt élő lakosság körülményeit kívánjuk javítani, tevékenységükhöz, életükhöz jobb viszonyokat teremteni. Fontosnak tartom, hogy az elmúlt években kialakult gyakorlat-hoz képest érdemibben és valóságosabban figyeljünk az *ifjúság* kulturális igényeire. Úgy vélem, nem kell a feladat jövőben megmutatkozó fontosságát aláhúzni. Jól tudjuk, a munka minőségi elvégzéséhez több feltétel – így a közös akarat is – szükséges. Ezen túl talán néhány dolgot hangsúlyoz-nék külön is. Kijelölt céljaink eléréséhez továbbra is szükségünk van pénzre, az ún. *anyagiakra*. Nógrád megye az utóbbi két évtizedben nagyon sokat áldozott a kultúráért. A megye tanácsi költségvetéséből az ötödik ötéves tervben 11 százalékot, a hatodikban 13 százalékot, és most 18 szá-zalékot biztosítunk e célra. Ennek eredményeképpen nagy számban építet-tünk és építünk általános iskolákat, szinte teljessé válik középfokú oktatá-sunk intézményhálózata, szélesedtek a közművelődés lehetőségei. A megyei szintű hálózati központok korszerű feltételek között működnek. Figyeltünk városainkra, községeinkre. Támogattuk művelődési törekvéseiket Szé-csényben, Cereden, Nézszán, Karancskesziben, hogy csak az utóbbi évek „beruházásaiból” említsek néhányat. A tömeges szórakozási igény kielégí-tését látja el többek között a bányai nyár rendezvénysorozata. A feltételek tekintetében is nagyon sokat változott a megye képe. Mindez erőforrása-inkat fokozottabban igénybe vette. Az eredmények ismeretében most a mű-ködés folyamatosságára, gazdagodására kell a hangsúlyt tennünk, valamint az összefogásra. Ez lehet alapja az anyagiak előteremtésének.

A feltételek sorában hangsúlyosnak vélem a *művelődésirányítás* fel-fogásának, módszereinek változásait. Nagyon fontos ez a feladat, és ebből következően sokirányúak a tennivalóink. Összefoglalóan azt mondhatom, hogy e területen is a menedzser típusú irányítás szervezetének és gyakor-latának kell meghonosodni. A kulturális élet sokban hozzásegíthet a né-pességmegtartó képességünk javításához. Tehát természetes követelmény, hogy a középpontban itt is a lakosság, az ember álljon. A *vállalkozói ma-gatartás* előretörése ezen a téren azt is kell hogy jelentse: azt a falut, kö-zösséget, amelyik önerőből akar tenni a művelődés érdekében, saját kez-deményezésű formát, fórumot létesít, működtet, azt nemcsak hagyni, de támogatnunk is szükséges. Az új típusú községi, helyi társadalom kialakí-tásában meghatározó szerepük van a tanácsi testületekben érvényesülő *demokratikus* viszonyoknak. Úgy látom: ha nem veszítjük el azt az alap-vető emberi tulajdonságunkat, hogy a világ változásait képesek vagyunk felismerni, és az új körülmények között új módszereket keresünk, akkor a cselekvési lehetőségünk gazdagodhat, boldogabb élet várhat ránk.

A megye történeti eseményei azt mutatják, hogy a különböző szellemi műhelyek, így az irodalmiak is, hatással voltak a tudat, a politika alakítására. Irodalmi életünk egyik műhelyének, a Palócföldnek mi lehet e téren a feladata?

– Elképzeléseink a különböző szellemi műhelyek működése nélkül nem valósíthatók meg. Szükség van a képzőművészet, a zene, a tánc, a színház, a tudományok helyi művelésére. Így természetesen van igény az irodalomra is. Nem a leszűkített provinciális helyi irodalomra, a fűzfapoétákra, hanem a mai magyar valóságban és az egyetemes összefüggésekben eligazodni szándékozó magatartásra. Szeretném leszögezni, hogy a megye vezetése (és személy szerint én is), a Palócföldet értékörző és értékteremtő szellemi műhelyeink között tartja számon. Úgy gondolom, hogy a lap akkor tudja vállalt szerepét betölteni, ha teljesíti az egyes számain feltüntetett profiljelző szavakból következő feladatokat. Vagyis hangsúlyosan társadalmopolitikai összefüggések elemzésére, feltárására, a művészeti, az irodalmi tudat és magatartás felmutatására törekszik. Számukra fontos, hogy az itt élő lakosság életkörülményeinek alakulásával, a közigazgatás fejlődésével és tennivalóival, az ifjúságot, a nyugdíjasokat foglalkoztató gondolatokkal, azok elemzésével, vizsgálatával törődjék. Szükségesnek tartjuk, hogy az értelmiséget az új feladatokra felkészítse, fóruma legyen az alkotó értelmiségnek. A művelt egyénnek, a képzettségnek a következő időszakban megnő a szerepe. A lapnál dolgozók ne engedjék elfeledni, hogy mindez közösségi célok, érdekek rendszerében fejtheti ki valóságos hatását.

Sok tennivalónk van. Ha a szerkesztőség figyel a mindennapi életre, a testületek munkájára, a döntésekre, valóságosan is hasznára lehet olvasóinak, az érdeklődők érzékelhetően szélesedő körének.

– *Köszönjük a beszélgetést.*

HORVÁTH ISTVÁN–LACZKÓ PÁL

Legalább a remény?

Az 1970-es évek végének és a 80-as évek közepének válságjelenségei, az ezekhez társuló értékeroziós folyamatok többféle értelemben is felerősítették a munkahelyi művelődés kezdettől fogva meglévő ellentmondásait. Közvetlenül és látványos módon éppen a szándékok és a tettek közti szakadék növekedését érintve. Mivel egyre inkább fetisizálódott a hatékonyságelv, mely a termelési célok pusztá eszközévé degradálta az egyént, fokozatosan szűkült az a tér is, ahol az egyedi személyiségvonások és képességek egyáltalán kialakulhattak volna. Hiába a sok ideológiai szólam, az egyre nyomasztóbb „technikai racionalizmus” a személyiségfejlődés dimenzióit korlátozza; mégpedig oly módon, hogy a dolgozók nemcsak a munkahelyen váltak áldozataivá ennek a „racionalizmusnak”, hanem a munkán kívül is. Vagy, ha a „technikai racionalizmus” nem is hatott, a sokszor értelmetlen, idegölő, az emberi tevékenységet egy-egy feladat automatikus végrehajtására korlátozó munkavégzés ugyancsak represszív hatásúvá vált. Csakhogy a gazdasági környezet megváltozásának nem csupán közvetlen hatásai vannak. Már a „szüntelenül gyarapodó eredmények bővületében élve” is nyilvánvalóvá vált, hogy a munkahelyi művelődés egész folyamata tökéletesen leképezte és leképezi a felnőttek munkájának struktúráját a munkahelyen. Mert amint ott a motivációt nem a munka iránti belső érdeklődés, illetve szükséglet adja, hanem a külső ösztönzők, a munka révén elérhető státusok, anyagi és presztizisjavak, úgy itt sem magában a művelődési tevékenységben, a megismerés és felfedezés, a belső gazdagodás és a kíváncsiság okozta örömben, hanem többnyire a pusztá kikapcsolódásban, a szórakozásban rejlik a mozgatóerő. Olyan tartalmú és formájú műveltséganyag lebegett célként a munkahelyen dolgozók előtt (helyesebben lebegették előttük), melyet – szocioökonómiai és szociokulturális helyzetüknél fogva – vagy nem tudtak internalizálni, vagy minden erőfeszítés nélkül *passzívan el- és nem befogadtak*. S ez valóban – nemcsak pillanatnyilag, hanem hosszabb távon is – lehetetlenné tette a munkahelyi művelődés gyakorlati funkcióinak létrejöttét.

De a vizsgálandó kérdés valójában nem is az, hogy mikor vagy hogyan jöhetnek létre a munkahelyi művelődés valóságos funkciói, hanem inkább az: szükség van-e egyáltalán munkahelyi művelődésre? Vagy ugyanezt a problémát más oldalról megfogalmazva: csak a gazdasági körülmények megváltozása okozta-e a munkahelyi művelődés válságát? Ha történetesen nem következett volna be a kultúrára fordítható személyi és dologi erőforrások drasztikus csökkenése, akkor a munkahelyi művelődés válsága ki sem alakulhatott volna? Az előbbi kérdésre adható válasz, mint általában

minden – akár sugallva is kétkedő – megközelítés eredménye, nem lehet egyértelmű. Mert a körülmények változása mindig új, eltérő, alternatív megoldásokat hordozhat magában. Viszont a nyilvánvalóan igenlő állítás is fölöttébb kockázatos. Mert azzal, hogy a „jól szervezett vállalati kulturális élet” lehetséges öt funkcióját (munkacsovcvonzás és -megtartás, kollektívaterevtés, az azonosulás elősegítése, a munkacsovcvképzés, a reprezentatív események támogatása) megnevezzük, a munkahelyi művelődés szükségessége aligha válik evidenssé. Még ha a vitacikk szerzői számára ezek a kívánatos funkciók kézzelfogható bizonyítékként szerepelnek is. Hiszen a munkahelyi művelődés válságát a gazdasági növekedés lassulása, az infláció, a társadalmi disszociálódás és értékválság csak *meggyorsította s – főleg – felszínre hozta*: nyilvánvalóvá téve a felvilágosító kultúraterjesztés bizonyos formáinak, bizonyos irányú kiterjesztésének határait. Legfeljebb ezeknek a határoknak, társadalmi-gazdasági-kulturális korlátoknak az objektív létezését az elmúlt időszak ideologikus közművelődési „stratégiája” fedte el. S még inkább elleplezte nemcsak azáltal, hogy a vállalati jövedelmen való osztozkodás kulturális szándékú és tartalmú is volt, hanem azáltal is, hogy a munkahelyi művelődést ideológiailag szükségképp „felülértékelték”. Nem véletlenül hangsúlyozom ezt az ideológiai fontosságot, hiszen nagyon is úgy tűnik (érveket ehhez a vitaindító tanulmány nagyobb része szolgáltat), *hogy mindenképpen ezen múlik vagy talán bukik meg inkább*. Végső fokon azon, hogy bármilyen nemes törekvésként fogjuk is fel a műveltségterjesztést (és a hozzá hol lazábban, hol merevebben kötődő szórakoztatást), a munkahelyi művelődés csupán a politikai akarat szempontjából vált fontossá. S ha el is ismerjük a gazdaság növekvő műveltségigényét, a reál-folyamatok szintjén sem jelenhetett meg másként.

Mert ha bevalljuk, ha nem, a „kulturaközvetítőket” (kivált a munkahelyeken, de nemcsak ott) a saját, illetve politika által táplált illúziók tartják fenn. Am, akár művelődési intézmények vezetőiként, akár más minőségben kísérelték meg a kultúra „hivatásos” közvetítői a művelődési alkalmak számának emelését, óhatatlanul az érdektelenség, a passzivitás jelenségével találták magukat szembe. Minél inkább megsokszorozódtak a művelődési lehetőségek (az ismeretterjesztő előadásoktól kezdve a színházlátogatásokig), voltaképpen annál kevesebb résztvevőre számíhattak. S ez aligha meglepő. Az utóbbi évek fejleményeihez tartozik ugyanis az, hogy egyre kevésbé van szükség a többdimenziós kultúra-, tudás- és ismeretátadásra, hanem csak arra, aminek „piaci értéke” van. A képességek kialakítása és a kezdeményezőképeség tekintetében egyaránt. Csakhogy ez a piaci érték – valóságos piac hiányában – *szükségképp felemás* módon jelenik meg. Az egyéni kvalitások, képzettségek többnyire az „ügyeskedések”, a szürke társadalmi szerződések világában érvényesülnek. Mintegy ezeken keresztül kínálnak modellt. Beleértve a második gazdaságban, a különféle gazdasági munkaközösségekben végzett munkát is, melyet ugyancsak a hiány törvényei szabályoznak. Ehhez már voltaképpen csak járulékos körülményként társul az idővel való gazdálkodásnak az az ellentmondása, mely az úgynevezett kötött és szabad idő között feszül. *A napi 14–16 órás átlagmunkaidő-keret az önkiszákmányolás ékes bizonyítéka*. A lakosság csaknem teljes biológiai munkaidőalapjának kihasználása azonban az életmód megszüntethetetlen torzulásához vezet. Így semmiképp sem csodálkozhatunk azon, hogy a munkahelyi művelődés csölye a minimumra szü-

külnek. A társadalom minden pórusában benne rejlő értékválság a gazdasági tartományból az ember valamennyi élettevékenységébe behatol, és az élet majd minden mozzanatát uralma alá hajtja. Regresszív hatását a kulturális szükségletek artikulálatlanságával éppúgy lehetne bizonyítani, mint az ún. nyers materialista létszervező értékek dominanciájával. Tudniillik az egyén belső törekvése lesz az, hogy mindenfajta tevékenységét a pusztá hasznosság, a piaci átválthatóság követelményei alapján irányítsa; eszerint mérje és értékelje. S ha ezt az állapotot a munkahelyi művelődés irányítói úgy próbálják oldani, hogy például az egyént valamilyen esztétikai élményben kívánják részesíteni, fáradozásuk minden szempontból hiábavaló lesz. Az önkorlátozás ugyanis az érvényes értékhierarchia elfogadásának, a vele való azonosulásának következménye. Ebből sem a felvilágosító népművelés, sem a filantróp közművelődési „gondoskodás”, de még a „munkaerő pszichikai és fizikai karbantartása”, a „vállalattal való azonosulás elősegítése” sem lendítheti ki az egyént. Sőt, félő: ha elfogadjuk külön funkcióként a „kollektívateremtésnek” azt a formáját, melyet a szerzők az emberi kapcsolatok ápolásaként fognak fel, óhatatlanul visszacsempésszük a már-már veszendőbe menő brigádmozgalmi akciókat.

Am akarhatja-e azt az egyén, aminek belső feltételei, szükségletei hiányoznak, s ráadásul a kialakult értékhierarchia is mást sugall? Nyilván nem. Legalábbis romantikus álmodozókká kellene válnunk ahhoz, hogy a már említett *üres individualizmuson alapuló hasznosságorientációt pusztán kulturális eszközökkel felszámolhatónak tartsuk*. A társadalom többsége számára hasznos az, mit státust, presztízst és a kínált anyagi javak bőségét hozza, és ebbe a hasznosságvilágba csak nagyon nehezen illeszthetők be a kultúra javai. Vagy, ha be is illeszthetők, ez nem a használt közművelődési módszerektől, eszközöktől függ, hanem az egyén belső készletétől. Akár tézisszerűen is megfogalmazható az a felismerés, amely szerint a kialakítandó kulturális attitűd értéke nem attól függ, hogy létre tudjuk-e hozni a fogékonyságot a kulturális javak iránt, hanem attól, hogy ennek a beállítottságnak megvannak-e a belső szükségletei. S ezek pedig nem csupán a munkavégzéstől függenek. A mégoly jól szervezett vállalati kulturális tevékenység, s az ehhez társítható funkciók sem leplezhetik le azt a társadalmi tényt, hogy az egyén mindennapi reprodukcióját (beleértve munkatevékenységét, közösségi-társas kapcsolatait) a *fizetőképesség fényköre veszi körül*. Vagyis a szükségletek annyiban érvényesülhetnek, amennyiben fizetőképesként jelennek meg. Ha pedig nem ölthetnek ilyen formát, kielégületlenek maradnak, visszafejlődnek, torz formák közt törnek maguknak utat, vagy egyáltalán ki sem alakulnak. *És ki tartja számon jelentős társadalmi csoportok szükségletnélküliségét, a fizetőképes szükségletek némaságra ítél bázisát?* Tapasztalati példák sora bizonyíthatja, milyen nagy azoknak az alulprivilegizált csoportoknak a száma, amelyek az alkalmazkodás pusztá lehetőségéért kénytelenek küzdeni, minthogy gyakorlatilag alig részesülnek a kultúra javaiból, s igen korán kirekesztődnek az intézményes művelődés gyakorlatából. Bárha ezek a rétegspecifikus kérdések közvetlenül valóban rétegspecifikusnak tűnnek, jelentőségük messze túlnő e szűkebb érvényességi körön. Annál is inkább, mert sokszor olyan hiányokkal kell számolnunk, mint a funkcionális írástudatlanság, a depriváltság, a szociális hátrányok, melyekkel a munkahelyeken bőven találkozhatunk.

A gyakorlati életben lehetetlen újraalkotni a munkahelyi művelődésnek azokat a funkcióit, melyek egyaránt vonatkozhatnak a kulturálisan depri-vált és a kulturálisan privilegizált rétegekre. Mert merőben különböző stratégiákra lenne szükség. Mégis, a vitaindító tanulmányt olvasva ez lehetségesnek tűnik. Lehetséges is, ha nem veszünk tudomást – legfeljebb csak a szándék szintjén – a művelődés strukturális kötöttségéről, és a társadalmi befolyásoló faktoroktól elválasztott művelődés szféráját a maga merő elvontságában kísérleljük meg rekonstruálni. Ha tehát a művelődést (lett légyen az munkahelyi, vagy azon kívüli) nem alulról, az anyagi viszonyok oldaláról, hanem felülről, a gyakori életfolyamattól való hamis elszigeteltségében igyekszünk értelmezni. Ha megszakítjuk azt a bonyolult kapcsolatot, mely a közvetített kultúra elemeinek elvont-általános mozzanatai és konkrét léte, éppígy léte közt ál fenn. Csak hipotézisként felvetve: ha a dolgozók rosszul érzik magukat abban a viszonyrendszerben, amely a hatékonyság féltése jegyében elfojtja spontán késztetéseiket, nem ad teret egyéni kezdeményezéseknek, amely minden ténykedésük fölött ellenőrzést gyakorol, akkor inkább *ezeknek a represszív tényezőknek a felismeretése lehet a cél*, semmint valamiféle kiegészítő kulturális programok szervezése, melyek legfeljebb a terméketlen kikapcsolódást teszik lehetővé. Bármennyire evidensnek tűnik is ez a megállapítás, valódi jelentősége akkor tárul fel, ha arról sem feledkezünk meg, hogy a vállalati gazdálkodásnak nem a művelődést kell segítenie. Hanem egyszerűen gazdálkodnia kell. Jövedelemtermelő módon. Míg a munkacső valódi árát nem tudja megfizetni, míg a „munkacső-struktúrának az állampolgár életmódjában, életminőségében, kulturáltságában, emberi kapcsolataiban, az egyes rétegek, osztályok erkölcsi tartásában kifejeződő fejlettsége, minősége” hiányzik (*Thoma László: Veszélyes leltár. Kritika, 1986. 9. sz. 4. o.*), addig a munkahelyi művelődés csak egyre szürkülő dekórum lehet. Vagy – ellenkező esetben – számon kérhető feladat.

De valami is változik ezzel? Mert amíg a munkahelyi művelődés gyakorlatában többnyire egyetlen akarat érvényesül (akár a kevésbé ideologikusan megfogalmazott funkciók mögé rejtőzve is), nagy a veszélye annak, hogy ez a „központi akarat” uniformizál és szabályoz be mindent: függetlenül attól, milyen konkrét módszereket alkalmaz. A felülről kiépülő, uniformizálódó munkahelyi művelődési rendszert csak úgy lehet megszüntetni, ha mindinkább áttekinthetővé válnak a munkahely valóságos viszonyai, s ha kiépül egy olyan nyilvánosság, mely hatékonyan ellátja legalábbis az igénykövetítést alulról felfelé, és a központi döntések kialakulásának és hatásának kontrollját. Ha a hangsúly a szociális konfliktusokban való aktív részvételtre, e konfliktusok közös feldolgozására, s az így kialakítandó *emancipált kritikai öntudatra* kerül mindez hatással lesz az egyének kultúrateremtésére és -elsajátítására is. Ebben a felfogásban a munkahely az egyik legfontosabb színtér, ahol a szocializációs folyamatok zajlanak. Éppen ezért az egyének életmódjában és kulturális attitűdjében megnyilvánuló válságtünetek és hiányok, de sokszor anyagi-szociális problémáik okát, illetve orvoslását is részben ebben a szocializációs folyamatban, annak meghatározói és következményei alapján kell megközelítenünk. Ebből a szempontból egyetértek a vitaindító cikk szerzőivel, akik szerint a „kultúra akkor leli meg igazi funkcióját egy vállalati életében, ha megtalálja azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a vállalati gazdálkodáshoz kötik”. Csak

chhez még hozzátennem: a feltételezett kapcsolódási pontok nem szükségképpen a munkabelyi művelődés konstituensei, hanem inkább a vállalati életé. És még így is előfordulhat, hogy más lesz a vállalat érdeke, s megint más az ott dolgozóké. Igazából a dolgozók védelméről van szó. Autonómiájukról és függetlenségükről – akár a „jól szervezett vállalati kulturális élettel” szemben is. Mert bárkibe beléhasíthat az a felismerés, melyről L. Tolsztoj – egyik hőst jellemezve – így ír: „talán mégis igaz az, amit addig teljességgel lehetetlennek érzett: hogy nem úgy élt, ahogy kellett. Eszébe jutott: hátba az az ellenkezés, ami néha feltámadt benne az ellen, amit a legmagasabb állású személyiségek helyesnek tartottak, az az alig moccanó lázongás, amelyet nyomban elfojtott magában – hátba az volt az igazi, és mind a többi nem az volt, aminek lennie kellett volna. Hivatali működése, egész életberendezése, családja, társadalmi és szolgálati érdekei – mindez talán nem az volt, ami kellett volna. Megpróbálta önmaga előtt védelmébe venni mindet. De egyszerre rádöbbsent mindannak értéktelenségére, amit védelmez. És nem volt már mit védelmezni.”

Demokrácia – rugalmas stabilitás

Úgy tűnik, ma Magyarországon minden hónapnak – de legalábbis minden negyedévnek – megvan a maga kitüntetett vitatémája. A gazdasági kényszer jó irányba mozdítja el a demokrácia lehetőségeit. Kérdés persze, hogy a növekvő, szélesedő szabadságjogok a valóságban is kibontakozhatnak-e gazdasági lehetőségek híján. Demokrácia. Unalomig harsogott, fásultságig túlideologizált, évtizedeken át agyonnyomorgatott fogalom. Mégis egy remény hordozója. Újra és újra megpróbáljuk élesíteni, valóságos tartalommal megtölteni. Ezek a gondolatok járkáltak bennem, amikor fölkerestem *Makó Csaba* szociológust, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének tudományos osztályvezetőjét.

– Az utóbbi hónapokban, főleg a vállalati tanácsok megjelenése óta a legkülönbözőbb vélemények hangzanak el az úgynevezett üzemi demokrácia lehetőségeiről. Mintha ez kiragadható lenne a társadalmi környezetből. A pozitív változások lehetőségének óvatos elismerése mellett én túl sok illúziót látok. Például nagy lehetőség az új társasági törvény, amivel ha jól tudom, te is foglalkoztál.

– Ez az egyik legfrissebb élményem. A gazdasági társaságról szóló törvény alapvető elveit megfogalmazta egy kodifikációs munkacsoport. Ezt a tervezetet én közgazdasági és jogi szempontból valóban egy korszerű elképzelésnek tartom, mert végre szakít a tulajdonformák rendkívül szegény értelmezésével, ami jellemző volt a szocializmus elmúlt négy évtizedére Magyarországon. Mindazonáltal a törvénytervezet társadalmi-ideológiai összefüggései kevésbé végiggondoltak. A problémák egy része például abból fakad, hogy a dolgozói részvétellel, az ipari demokráciával kapcsolatos fogalmakkal összefüggésben még a szakemberek között is óriási félreértések vannak.

Amikor Magyarországon bevezették az új vállalatirányítási formákat, rengeteg tanulmány jelentett erről. Ezekből én legalább háromféle demokráciaértelmezést olvastam ki. Most, ha írók, politikusok, vagy a szakértelmiség képviselői erről nyilatkoznak, azt úgy teszik, mintha mindenki éppen arra az értelmezésre gondolna, amelyikben ők gondolkoznak. Pedig, ha ezt nem rögzítjük, akkor rengeteg félreértés, illúzió forrása lehet az, amit mondunk.

– Talán vessünk egy pillantást az értelmezési lehetőségekre.

– Az új vállalatirányítási formák előkészítésével kapcsolatos vitákban a közgazdászok vetették föl az üzemi demokrácia-hatékonyság duális problémáját. A vitatkozóik egyik része azt mondta, hogy a demokrácia

pozitívan hat a termelékenységre. Mások viszont azt mondták, hogy nem ennyire szoros a kapcsolat; a demokrácia a közérzetre, az elégedettségre, az általános társadalmi légkörre hat. De mindenképpen megpróbálták a hatékonyság és a demokrácia kérdéseit megvitatni az új vállalatirányítási formákkal kapcsolatban.

- A tudomány mai állása szerint melyik álláspont a domináns?

- Én nagyon kevés olyan munkával találkoztam, amelyik közvetlen kapcsolatot talált a demokrácia és a teljesítmény között. Áttételesen, hosszabb távon, természetesen pozitív a kapcsolat, de ezt közvetlenül nem lehet kimutatni.

- Ezzel szemben én például úgy gondolom, hogy inkább rövidebb távon segíti a hatékonyságot a demokrácia.

- Éppen ezért fontos, hogy megmondjuk, milyen részvételben, vagy demokráciában gondolkozunk, mert ha a termelésben a hatékonyság és a demokrácia dualitása merül föl, akkor a demokrácia tulajdonképpen egy irányítástechnikai eszköz, módszer. Ennek valójában semmiféle köze nincs az érdekek tényleges egyeztetéséhez. Ha így fogjuk föl, ennek is van pozitív hatása, de van egy közvetítő mező, amelyen keresztül hat.

Számomra ebben az a probléma, hogy nagyon sokan abból, hogy vannak bizonyos jogosítványok, próbálnak levezetni bizonyos társadalmi mutatókat – például elégedettség, munkaerő stabilitása –, de közben nem mutatják be a közvetítő mechanizmusokat (például érdekviszonyokat).

- Amennyiben elfogadjuk, hogy az üzemi demokrácia irányítástechnikai eszköz, akkor melyek ezek a közvetítő mutatók?

- Egy japán szakszervezet megbízásából 1984–85-ben egy nemzetközi vizsgálatban vettek részt a szocialista és a tőkésországok elektromos- és elektronikai iparának dolgozói. Ez nem volt túlságosan mély, inkább közvélemény-kutatás jellegű felmérés. De igen érdekes tanulsággal szolgált. Hét kapitalista és három szocialista országról kaptunk adatokat. Az utóbbiak: Lengyelország, Magyarország és Jugoszlávia. A kutatók például azt kérdezték meg, hogy a dolgozó hajlandó-e a vállalat jövője vagy jelene érdekében maximális erőbedobással dolgozni. A lengyeleknél erre húsz-harminc százalék válaszolt igennel, Magyarországon és Jugoszláviában ennek a kétszerese. Az izgalmas itt az volt, hogy ez a beállítódás mivel mutatott szoros összefüggést. Ilyenekkel, mint a „vezetéssel szembeni bizalom”, „a vezetés törődik a dolgozók munkán kívüli problémáival”, „érdekképviselet...” Amikor én azt mondtam, hogy az üzemi demokrácia hosszabb távon hat, akkor ezen azt értem, hogy ezeken az áttételeken keresztül. Mert, ha van bizalmi viszony, akkor a dolgozó hajlandó előlegezni valamit a vezetés számára.

- De ez a hagyományos kapitalista üzemben is így van.

- Ezért kell tisztázni a részvétel tartalmát. Mert ez csak az egyik lehetséges részvétel. A másik: a vezetésben való részvétel. A harmadik pe-

dig a tulajdonban való részvétel. Nekem az a gondom, hogy a magyar viszonyok között nem a kutatók, vagy a szakemberek fölkészületlensége okozza a zavart, hanem az, hogy mindenkinek a gondolkodását jórészt az kondicionálja, hogy az ipari termelés társadalmi partnerei tulajdonképpen egymás funkcióit próbálják ellátni, ahelyett, hogy a feladatokat és a felelősségi köröket tisztáznák. Éppen ezért tartom előremutatónak az említett társasági törvényt: ma már Magyarországon egyre inkább különbséget kell tenni a tulajdonos, a munkáltató, a munkavállaló és az állam pozíciója között.

Például, ha én az üzemi demokráciának egy érdekképviseleti értelmet adok – tehát arra szolgál, hogy az érintett résztvevők érdekeiket érvényesítsék, kölcsönösen engedjenek –, ebben az esetben teljesen nonszensz, hogy a szakszervezet föl vállalja a tulajdonosi részvételt. Ettől a szakszervezet nem lesz kevesebb. Sőt, sokkal többet ér, mint amikor mindent magára vállal és végül semmit se vállal. Ez természetesen nem zárja ki a dolgozó tulajdonosi státusát. Ha van miből beruházni, ha vagyonjegy-, vagy részvénytulajdonos lesz, akkor már megint más minőségben lép fel, hiszen a tulajdon kontrollját kell ellátni, annak működésében kell kockázatot vállalnia.

Tehát a problémák egy része a mi politikai-gazdasági intézményrendszerünk feladatainak, jogosítványainak egybecsúszásából származik. Eddig tulajdonképpen senkit nem érdekelt, hogy ezek a fogalmak tisztázottak-e avagy sem. Azért, mert a hetvenes évek közepéig a különféle rétegek és csoportok képesek voltak arra, hogy az érdekeiket realizálják. De az ehhez forrásul szolgáló gazdasági lehetőségek szűkültek, ami együtt járt egy reálbércsökkenéssel is. Az emberek elkezdtek azon gondolkozni, hogy itt vannak olyan intézmények, amelyek azt mondják magukról: érdekeket képviselnek. Az üzemi demokráciával foglalkozó vizsgálatok eredményei szerint a dolgozók eddig is világos véleményt alkottak az üzemi folyamatokról, miközben belementek olyan vezetési stratégiák támogatásába, amelyek az érdekeik szempontjából kifizetődők voltak. A vezetés valamilyen szintű képviselőivel meg tudtak állapodni. A szakszervezetről viszont az a vélemény alakult ki, hogy egyetlen területen képviseli hatékonyan a dolgozókat, ez a szociálpolitika. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a szakszervezet a vállalat vezetésével együtt lépett fel a központtal, a kormánnyal szemben a béremeléskért... éppen azért, mert a szerepek tisztázatlanok voltak.

A szerepek most világosabbá válnak. Erre ad reményt a jövő év elején bevezetendő törvény akkor, ha valóban végiggondoljuk a fogalmakat és a kategóriákat és a mögöttük lévő társadalmi-gazdasági folyamatoknak az értelmét. Esetleg így elindulhat a tisztázás, és a jelenlegi feltételek mellett legalább azt látjuk, hol milyen felelőségek... vagy felelőtlenések vannak. Mert jelenleg átcúsznak, eltakarják egymást, lehetetlen rendet teremteni.

- Az utóbbi időben sokat foglalkoztak az emberek a vállalati tanácsok lehetőségeivel, most pedig a munkásrészvétel, főleg a tulajdonban való részvétel lett kitüntetett téma.

– A gazdasági szabályozó rendszer adott egy potenciális autonómiát a vállalatoknak. Azt hiszem, hogy azok, akik a vállalati tanácsot elképzelték, nagyon jó szándékú szakemberek voltak. Az egy nagyon racionális megfontolás a jogi szabályozás szempontjából – mögötte azt hiszem, progresszív gondolattal –, hogy valamilyen módon csökkenteni kellene a vállalat függését a központtól.

– Pesszimistább vélemények szerint a központ a felelősséget akarta leadni.

– Nyilvánvaló, hogy ezek a dolgok összefonódnak egymással. De szerintem a vállalati autonómiát – legalábbis jogi szempontból – eléggé végiggondolták. A másik kérdés azonban az – és ez érinti a vállalat tényleges autonómiáját is, a munkásrészvétel ügyét is –, hogy teljesen tisztázatlan a vállalati tanácsnak a tulajdonban való részvétele. Márpedig gazdátudatot, kollektív tudatot konkrét felelősség és kockázatviselés nélkül a világban sehol nem lehetett létrehozni.

– Társadalmi munkában tulajdonságot.

– Ez így nem megy. Én nagyon megelégednék egy magas színvonalú bér munkástudattal, mert azzal is csodákat lehet elérni. De ez az új vállalatirányítási forma ennél sokkal többet ígér. Olyanokat, amiket nem lehet elérni, mert nincs vagyónérdekltség, nincs tulajdonban való tényleges részvétel. És ez az alapkonfliktus. A tanácsban dolgozó munkások és nem munkások legalább egy szempontból azonos alapon állnak: a munkásnak ugyanúgy nincs perspektivikus érdekltsége, mint a vezetésnek. Erre mondhatnánk, hogy „na, de a vezetés érdekelt a perspektívájában, a karrierjében”. De a gazdasági (pénzügyi) szabályozás instabilitása őket sem teszi érdekeltté... Sokak számára meglepő módon ezt számos igazgató „ideicében” fölismerte és nyugdíjba ment. Mert látták, hogy ennyire bizonytalan helyzetben nem tudnak építkezni.

A bevezetéskor még az érdekelték sem tudták, hogy milyen tartalma lesz ennek az egésznek. Az előkészítők nem tárgyaltak a társadalmi partnerekkel, nem előzte ezt meg semmiféle „széles körű vita” a szakszervezetek, a dolgozók, a munkáltatók bevonásával. Éppen ezért nagyon sok választott tanács tag úgy vélte, hogy ez egy érdekkijáró fórum lesz. Egy, a már meglévőkkel párhuzamos fórum. Egyes szakemberek is ennek tekintették, holott ez teljesen megengedhetetlen megközelítés. De a munkások között is nagyon sokan vélték úgy, hogy most majd a vállalati vezetés elé vihetnek olyan gondokat, amelyeket nem tudtak megoldani a hagyományos csatornákon. Ebben tévedtek, mert a vállalatvezetés rendre elutasította a próbálkozásokat, azzal a magyarázattal, hogy ez a testület stratégiai, nem pedig operatív kérdésekben dönt. Tehát egyfelől a vállalatok kaptak bizonyos jogosítványokat – tehát jogi szempontból nőtt az autonómia –, de ezt másfelől nem támasztotta alá a gazdasági és a politikai környezet konzekvens változása. Az utóbbit nagyon jól bizonyítják az igazgatóválasztások eseményei.

- Azt hiszem teljesen jellemző a hazai stílusú demokráciacsinálásra, hogy egy ilyen lényeges kérdéskört nem tettek társadalmi vita tárgyává.

- Abból is le kellett volna a szakembereknek vonniuk a tanulságokat, hogy a munkásnigazgatásnak milyen hagyományai voltak a közelmúltban és korábban, és az miért bukott meg. A véleményem az, hogy amíg nem sikerül megoldani a munkavállalói érdekképviseletet, egyelőre legalábbis műhelyek és üzemek szintjén. . .

- Itt abhoz állítólag nem elégséges a politikai kulturáltság mértéke. . .

- A politikai kultúra nem olyan, hogy kinyilatkoztatják valahol glasznoszty, vagy peresztrojka formájában, és akkor egy, vagy két év múlva mint kultúra létre fog jönni. Hiába tanuljuk éveken keresztül, ha a társadalmi-gazdasági-politikai környezet nem kényszerít rá a tanultak alkalmazására, akkor az a kultúra le fog kopni rólunk.

- Az én meggyőződésem szerint a kelet-európai munkás pontosan ugyanolyan kulturált politikai szempontból, mint bármelyik, de mivel rendkívül régóta él nyomás alatt, a módszereit igen ravasz módon alkalmazza.

- Ha megismerkedünk annak a számos magyar és külföldi kutatásnak a konklúziójával, amelyek az üzemi demokráciával foglalkoznak, azt látjuk, hogy a dolgozók elsősorban és döntően olyan gondok megoldásában szeretnének részt venni, amelyek a munkaerőpiaci feltételekkel közvetlen kapcsolatban vannak. Ha erre nincs módjuk, akkor megpróbálják a hivatalos és nem hivatalos tárgyalások, alkuk legkülönbözőbb lehetőségeit kihasználni - ha úgy tetszik igen „ravasz” módon, ahogy te jellemezted. Erre jó példa a vállalati gazdasági munkaközösségek helyzete, amely ma már egyértelműen bizonyítja, hogy a munkásságon belül melyik rétegnek van erőteljes pozíciója. Mert hiszen a vállalati vezetés ezt a kulcsréteget próbálja megfizetni, megtartani, stabilizálni ahhoz, hogy a termelés folyamatosságát fönntartsa. Ha megnézzük, hogy milyen szakképzettségű, gyakorlati idővel rendelkező, milyen nemű, milyen termelési szektorban részt vevő dolgozók vannak többségben a gazdasági munkaközösségben, akkor az derül ki, hogy tulajdonképpen a munkáscentrum egyes képviselői. Ez azt mutatja, hogy a munkásoknak korábban is voltak és ma is vannak bizonyos, sokszor nagyon erős eszközeik.

- És fantasztikus eredményekre képesek, ha az érdekeiket érvényesíteni látják.

- Ez így van. Egyes gyárakban magát a felső vezetést is meglepték ezek az eredmények, majdnem a csodájukra jártak. . . Mint irányítási technika, a vállalati tanács potenciálisan építhetne a munkások részvételére, arra a rejtett tudásra, amelyet a műhelyek nem hivatalos, vagy láthatatlan közössége magában hord, és amelyet akkor hajlandó megmutatni, ha meg-

fizetik vagy megbecsülik. Mert a gazdasági munkaközösségek teljesítménye mögött nem mindig csak a pénz áll, hanem gyakran az is, hogy meg akarják mutatni, mire képesek. Ez azért fontos, mert a magyar gazdaságra az eladók piaca, erőforrás-korlátozottság jellemző, s ami ezzel párosul, olyan mértékű zavarok a termelésben, amelyek bizonyos módon minden gazdaságban kimutathatók, de közel sem ilyen mértékkel. Ezért itt jóformán mindennap szükség van a munkások és a műszakiak tudására, kooperációs és újtó kezdeményezésére. Ha erre nem építünk, akkor a termelést még a jelenlegi szinten sem tudjuk fenntartani. Az importkorlátozások és egyéb hiányok miatti úgynevezett kényszerinnováció a műszakiakat és a munkásokat állandóan olyan jellegű „bütykölésre” kényszeríti, amelyre nincs szükség egy fejlett ipari társadalomban. Természetesen a „bütykölés” a fejlett ipari társadalmak üzemeiben is megtalálható – például a japán gyakorlatban –, csak annak produktumai nemzetközileg is „jegyzettek”. Ezt az egyéni vagy kollektív tudást csak akkor hajlandók mobilizálni az érintettek, ha ez anyagilag, státusban, és perspektívában is kifizetődik... vagy meg tudnak alkudni, mégpedig stabil feltételek mellett. De nem úgy, hogy idén megállapodunk, aztán jövőre, ha éppen nincs határidő-szorítás, akkor fölérjük. Mert akkor megint elzáródnak ezek a látható struktúrák és megint rejtetté válnak. Az a tizennyolc százalékos minimális részvétel, ami a munkásarányt jelenti a vállalati tanácsokban, lehetőséget adna és ad arra, hogy a vezetés megismerje azokat a gondokat, amelyek a műhelyekben mindennap fölmerülnek.

– Meg talán arra is lehetőséget adna a demokrácia, hogy a politizálásra alkalmasakat kinevelje a műhelyekben. Mert ma éppen a legértelmesebb „melósok” egy része hallgat, éppen azért, mert értelmetlennek, vagy veszedelmesnek találja a véleményének kinyilvánítását.

– Itt megint a vgmk a legjobb példa, de csak a túlmunkaidőben. Nemcsak munkaszervezésben, a termelésben is mutatnak eredményeket, hanem más értékek is kimutathatók. Ugye mi azt mondjuk, hogy az elmúlt negyven év kiölt vagy lehetetlenné tett, sőt büntetett számos olyan értéket, ami hagyományos volt a munkásmozgalomban. Szolidaritás, kooperáció, egymás megbecsülése. Érdekes módon, ha a körülmények megkövetelik, az értékek újra megjelennek. Ahhoz, hogy ezek ne bújjanak el, az kell, hogy legyenek jogi, ösztönzésbeli és politikai garanciák, ne bátorság kelljen a vélemények elmondásához. Sőt, a vezetés honorálja azt, hogy valaki bele akar szólni a dolgok menetébe, hiszen ettől működik hatékonyabban a termelés. Ahhoz, hogy az emberek „bedobjanak” valamit, stabilitás kell. Furcsa ellentmondásnak tűnik, de a munkaerő rugalmas fölhasználása nem képzelhető el stabil társadalmi keret nélkül. A rugalmasság és a stabilitás nem ellentétes, hanem egymást föltételező fogalmak.

Ahhoz, hogy a készségeket elő lehessen csalni, hogy a vezetés hozzájusson a számára ma valóban láthatatlan struktúrákban rejlő erőkhöz, az érintettekkel meg kell állapodni. Ezeknek a megállapodásoknak még stabilabbnak kell lenniük, mint a gazdasági szabályozó rendszernek. Ugyanis a tapasztalatok szerint, ha társadalmi instabilitás alakul ki, azt sokkal nehezebb újra fölépíteni, mint azt amelyik a gazdaságban jelentkezik.

ANDRASSEW IVÁN

Napló helyett IV.

Van, ami kelendő, van ami nem

Sokat beszélünk mostanság pénzről. Pénzről, ami nincs. Persze, kinek nincs?

A szomszédunknak, például, a vásároló maszek kalaposnak van. Januárban vett egy ezüst TOYOTA-t, márciusban vett hozzá egy kis FIAT-ot. Elnézem, ahogy a felesége virágot „ültet”. Egy nagy hullámpapír dozból szedi elő a cserpes muskátlikat. Belerakja őket a műanyag ablakládába, amiket a másik nagy hullámpapír doboz tartalmaz. Három cserép muskátli jut egy-egy ládába, nyolc láda kell ahhoz, hogy az ablakok virágba boruljanak. Az egész alig kerül többé 3000–3500 Ft-nál, és egész nyáron szép. Persze, ez csak a muskátlira vonatkozik. És van ott azért más szépség is, rogyásig. Megéri, nem?

Annak, akinek van rá pénze. Nckik van. Alig 30 évesek és már mindenkünk megvan. Mostanában egész nap bömböltetik a rádiójukat a kertben, a hintaágyon üldögélnek. Két-három órát azért dolgoznak is. Éppen szüneteltetik az ipart, talán az adóhivatalra való tekintettel.

Irigylem őket? Nem. Csak nem szeretem egész nap a maximális hangerőre állított Danubius-adót hallgatni. Pedig kifejezetten a kedvünkért szól. A legrágárabb körítéssel harsogta el a férfi: ha nem tüntetjük el a tyúkjainkat, nem vágjuk le a kakasunkat, egész nyáron nem lesz egy csendes percünk sem. Tanácsolta, hogy mit csináljunk a tyúkjainkkal, meg hogy hová költözködjék innen az egész család. Ahova való, mert ide nem, ez zöldövezet, Budán. Itt csak kalapot szabad gyártani.

Fel is jelentett, de a tanács elutasította. Maradt tehát a tőle telhető kényszerítő eszköz: a hangháború. Élőben, rádióhullámokkal.

Igaz is: miért nem vágom le a tyúkjaimat, ha ekkora perpatvart okoznak? Nincsenek többen egy tucatnál, lám, mégis milyen gond, hogy tartom őket.

Mért tartom? Amiért más: a három gyerek gyakorta éhes, a tojást mindhárom szereti. Én is szeretek bajmolódni a baromfival, minden tavasszal kiköltetek egy fészekalját. A kiskertbe is jól jön a komposzt, amit az alommal összeérlelek. Pici gazdaság ez, de sokat számít, hogy van. Így kerek, így gazdaságos, így jelent megtakarítást a mi „tárcánk”, a mi pénzügyi tárcánk számára.

No, de ha nincs egy percnyi csöndünk miattuk??

Igaz. Nincs. És állítólag miattuk. De ki garantálja, hogy ha „kiterckem a tyúkjaim nyakát”, akkor a szomszéd elzárja a jótorkú magnórádióját?

Hogy akkor majd nem szól reggeltől estig a Danubius? Lehet, hogy akkor pont a kutyaugatást kell megtorolnia rajtunk, vagy a gyerekek lesznek túl hangosak számukra. Vagy egyáltalán. Ez a törvényen és jogon kívül eső terület.

Ezért nem engedek a zsarolásnak.

De mitől ilyen megveszekedettek ezek a fiatal emberek? Meggyőződés, hogy a könnyen keresett pénztől. A soktól. Mindenük van már: videomagnót néznek fél éjszaka, miközben az írógépet verem, látom, ahogy villognak a televíziójukban a fények, egymást követik a kazetták. Van háromszintes házuk Budán, van minden luxussal felszerelt lakásuk, kertjük, kis medencéjük; vannak jópénzű és jókedvű barátaik, akikkel éjszaka visongva, meztelenül fürdőznek és akikkel egymást tépik hajnalban, részegen az idilli kis kertben.

Mindennek fedezete a nagy üzlet: a kalap. Abban az esztendőben, amikor a nyugati divatbemutatók kifutóin már nem lehetett manőkent kalap nélkül látni, a magyar ipar beszüntette a kalapgyártást. Évek óta veszteséges volt. Persze lehet, hogy divat ide, divat oda, veszteséges maradt volna továbbra is. Kisipari szinten viszont nem az. Sőt. És még egyszer sőt. . .

De hát kit akarok én hibáztatni? A kisipart, aki ezt a fontos hiánycikket időben és megfelelő választékban produkálja? Vagy esetleg az nem tetszik, hogy becsületes munkájukért jó pénzt kapnak a kalaposok? Hány szűk esztendő után indult be ez az üzlet? Hiszen már csaknem kihaló szakma volt, mikor hatalmas konjunktúrája bekövetkezett.

Tudom. Tíz éve még csaknem olyan reménytelen szakma volt, mint írónak lenni. Ma már nem az. Ennek csak örülhetünk. Sőt. Bizakodást meríthetünk ebből a történetből: hátha egyszer hasonló fellendülést ér meg az irodalom is.

Egyelőre nem sok jel mutat erre. Az a szerkezet, ami korábban a magyar irodalmat „kibocsátotta”: a nagy, központi kiadók, a központilag finanszírozott és kormányozott irodalmi lapok végnapjaikat élik. Nincs dotáció. Az állam zsebében behúzták a cipzárat.

Tanulságos történetet mesélt festő ismerősöm.

Egy alföldi városka több évtizede minden nyáron képzőművésztabort rendez. Két hétig ott laknak, esznek, isznak a meghívott művészek. Ott dolgoznak minden esztendőben két hétig vagy harmincan. Egyetlen viszonzás, amit ezért kérnek tőlük: az alkotótáborban készült munkáik közül egyet ajándékozzanak a városka képtárának.

Tavaly elterjedt a hír, hogy veszteségessé vált a téesz, amelyik eddig az alkotótábor költségeit fedezte. Mindenki számolt avval, hogy a szép hagyománynak vége: az alkotótábor átkerül a legendák világába, volt-nincs. Csofalkoztak tehát az érdekeltek, amikor mégiscsak szétfutottak a meghívólevelek.

– Hát mégsem áll olyan rosszul a téesz szénája, mint ahogy hirdlik? – faggatták az elnököt a tábornyitó beszélgetésen.

A téeszelnök legyintett:

– Tizenkétfélmillió forintunk hiányzik, nem hatvan-hetven ezer. Kinek használnánk, ha ezt megtakarítanánk? Mert, hogy nem ettől állunk lábra vagy sodródunk a csőd felé, az biztos. Többet ártanánk a városnak, a váro-

si műpártoló-hagyományoknak, jó hírünknek és maguknak a művészeknek is, ha ezen akarnánk megspórolni azt, amit máshol nem tudunk.

Úgy érzem, ez is felelős gondolkodás. Egy tágasabban értelmezett felelősségvállalás is befér.

De fogadjuk el ténynek, hogy nincs mindenütt így. Hogy van olyan gazdasági helyzet, ami következmények nélkül már a legkisebb terhelést sem képes elviselni.

Akkor bizony le kell passzolni a labdát a „kisiparnak”. Boldoguljon, ahogyan tud. Nem könnyű persze a több évtizedes állami monopólium feloldása. A szándék sincs meg egyértelműen, mindenkiben. Meg az öntevékenység formáit, gyakorlatát is tanulni kell. Zavarban vannak a kulturális politika alanyai és tárgyai egyaránt. Új helyzetbe kerültünk. De még ez sem egészen nyilvánvaló. Szabályozás és szabályozók még nem tükrözik.

Nem tragikus mindez, ha egyrészt kellő és idejében jelentkező rugalmasság jellemzi az új vezetői stílust „odafönt” másrészt vállalkozószellem, kockázatvállaló önállóság az alkotókat „idelent”. Mindkettő jelei mutatkoznak már, de még korántsem váltak általánossá.

Még ha anyagiak híján legalább erkölcsi ösztönzésre számíthatnánk! De ebből a szempontból sem mondható ideálisnak a mai helyzet, már ami a teljesítmény és elismerése közötti feszültséget illeti. Igaz, már Marxnál megtanulhattuk, hogy az áru értékét nem a felhasznált anyag és a belefektetett munka minősége és mennyisége adja meg végső soron, hanem az iránta megnyilatkozó társadalmi kereslet. Az pedig manapság nagyobb a *fejrevalók*, mint a *fejbevalók* iránt.

Az aggasztó csak az, hogy egy értelmiségi főállás többnyire nem elég a megélhetéshez. Ha pedig az írás – „felvevő piac” híján – többé már másodállásnak sem lesz tekinthető, mint volt eleddig, akkor másodállásnak, mellékkeresetnek is valami társadalmilag hasznos tevékenységet kell majd választanunk (magántaxizás – akinek van hozzá kocsija, jogosítványa; segédmunka, esetleg feketén vagy éjszaka valami kisiparosnál stb.). Az írás pedig visszacsik a hobbi kategóriájába, amire a kettős kenyérkereset és a család mellett már csak alig-alig akad erő, idő.

Hiába. Van, ami kelendő, van, ami nem.

MEZEY KATALIN

Őzek

Lopakodnak,
fülelgetnek,
meg-megállnak,
lejelgetnek
őzei a rengetegnek.

Bokor mögül
négy-öt gyerek
kukucskálgat:
szemük kerek,
négy-öt gombászó kisgyerek.

Szörük szikrás,
fülük bársony,
barnállanak
a tisztáson,
távol a világtól, távol.

Ám az őzbak
szimatot kap,
horkant egyet
a csapatnak,
s máris világgá szaladnak.

Nemhiába
hord agancsot
a vezérbak,
a parancsnok:
kicsit szelíd, kicsit zsarnok.

Búcsút int a
nap is lassan,
s hatalmas
alkonyatban
fénylő szemmel, tüzes arccal:

De csupa szem,
de csupa fül,
orrcimpája
tágul, szűkül,
alig harap a friss fűből.

az a négy-öt
kisfiúcska
hazakullog,
hazatalpal
az óriás alkonyatban.

Nyári szánkőzés

Düts ki napraforgószárat, négyet,
s miután a levelét letépted,
illeszd össze, clól-hátul fúrd át,
a lyukakba botocskákat szúrjál,
vedd válladra és vágj neki, ballagj
föl a csúcsra, mert vár a Nagy Parlag!

Ha fölértél, ülj a tákolmányra,
legyen két kezed a szán kormányra,
lökd el magad, ne sajnáld tenyered,
hajad suhog, a könnyed megered,
levegőt is alig-alig veszel,
úgy suhansz le a völgybe sebesen,

hol a cimborák repesve várják
bukfencedet, az út netovábbját.

Évszakok

Almafavirág.
Kukac menyasszonya mind,
bár gyönyörűek.

Tengerlik a rozs.
Hajóért kiált, s jön egy
otromba kombájn.

Forr a bor, ősz van.
Két részeg imbolyog, sír,
nem talál haza.

Ezüst gyümölcsös.
De álomban nyílnak az
almavirágok.

Kritikusom színe előtt

Özveggy Utassy Vadász Józsefné,
faggatlak félve: versem jó vers-é,
fürkészem orcád, homlokod ráncát,
pillád rebbenését, moccanását,
szemöldöködöt, ama hatalmas
mezőt, mi fölött kereng a nagy sas,
és kulcsra zárja a naplementét,
mielőtt szemed rólam levennéd.

Kilencek III.

Utassy József

Egy új költőnemzedék jelentkezésének egyik megkerülhetetlen bizonyítéka volt Utassy József verseskönyve 1969-ben. Elsők között jutott önálló kötethez azok közül, akik ez idő tájt indultak. S nemcsak ezzel hívta fel magára a figyelmet, hanem az *Elérhetetlen föld* című antológiában való szereplésének minőségével is. S aki nemzedékéből elsők között kezdhette a pályát, másfél évtized múltával elsőnek jutott el az összegyűjtött versek közreadásának dicsőségéhez is (*Júdás idő*, 1984.).

250 oldalon 178 vers – ez volt húsz esztendő termése. Sok-e ez vagy kevés, a számok alapján nem lehet eldönteni. Igazi kérdés csak az lehet, hogy vannak-e köztük nagy versek, amelyek tartópillérei tudnak lenni az eddigi költői életműnek, amelyek helyet követelnek maguknak hét évszázad legszébb magyar versei között. Már a híres antológia is megadta erre a választ, amikor az 1979-es kiadásba Utassy József három versét vette fel. Azóta még egyértelműbben állítható, hogy Utassy java termésének hét évszázad magyar versei között van a helye. E húsz év magyar lírája elképzelhetetlen az ő jelenléte nélkül. Egy bő termésű korszakban tudott téveszthetetlenül credeti és vitathatatlanul maradandó műveket alkotni.

Fellépésének időszakában – a hatvanas évek derekán – a magyar líra éppen nagyszabású poétikai-szemléleti forradalmakon jutott túl. A betakarítás esztendei voltak ezek, s így különösen nehéz volt észrevehetően kezdeni a

pályát. Utassy – a *Kilencek* többi tagjával s még jó néhány pályatársával együtt – jó érzéssel választotta ki a saját tehetségéhez leginkább illő utat. Ahhoz a látomásos-szimbolikus költészethez kötődött elsősorban, amelyet *Jubász Ferenc* és *Nagy László* neve fémjelez. De csak kötődött hozzá, s nem volt követő, nem vált epigonná. E költészettípus eredményeinek továbbépítésére többféle út is kínálkozott. Utassy József azt a lehetőségcsírákat bontotta ki, amely a látomásos és a tárgyias költészetet békítette össze. Nevekkel példázva: *Illyés Gyula* és *Nagy László* szemléletét és poétikáját tekintette olyan alapnak, amelyből kiindulhat. S ebből a kiindulásból a leg-sajátabb Utassy-vers született már a kezdet kezdetén is. Az összegyűjtött verseket olvasva egyértelművé válik, hogy már a korai versek is a később kibontakozó-kiteljesedő öntörvényű világnak a kontúrjait villantják fel. Nemzedéktársai közül kevesekről mondható el, hogy szervesen egységes a pályáivuk. Utassyé feltétlenül ilyen. Vannak, akik clerótlendácsnek tekintik, hogy újabb és újabb könyveiben rendszeresen szerepelteti több régebbi versét is. Pedig ez a tény nem a kötetek terjedelmének növelése szempontjából érdekes, hanem a szerves odatartozás miatt. Egyszer sem lehet tetten érni azon a költőt, hogy funkciótlanul helyezi el újabb ciklusban is korábbi munkáit. Olyan típusú költészet ez, amelyben minden változás ellenére is az egység a döntő. Utassy József is egyetlen könyvet ír egész életében, miként *Baudelaire*. Csak ő nem annyira a romlás virágait, mint inkább a virágok romlását énekl meg.

Láthatóan maga a költő is fontosnak tartja az egész költői út egységességét. Erre utal az is, hogy nem válogatta, hanem összegyűjtötte az addigi életművet, azaz mindent vállalt belőle. Másrészt a kötet felépítése is az egységet hangsúlyozta. Nem az időrend adta a szerkezetét, hanem a tematikus ciklusok egymásutánja, s a versek keletkezési dátumát még a tartalomjegyzék sem közölte.

Mitől összetéveszthetetlenül egyéni az Utassy-vers? Attól, hogy a látomásos és a tárgyias szemléletet építi együvé? Attól is, de ez még inkább csak nemzedéki sajátosság, a Nagy László utáni líra egy jellegzetes törekvése, amelynek a konkrét megvalósítása természetesen költői műhelyenként változó. Az a mód egyénit tehát igazán, ahogyan ez a szemlélet megnyilatkozik. Mind a látomásos, mind a tárgyias jelleg többféle módon, többféle forrásból merítve szólalhat meg. Utassy költészete alapvetően racionális. Ezzel függ össze kikiáltó, megnevező jellege. Nem rejtélyesnek, megismerhetetlennek tartja a világot, hanem beláthatónak és megérthetőnek, ahol a jelenség és a lényeg, a kép és a jelentés közti út bejárható. Viszont ez a világ a drámaisággal telített huszadik század világa, s benne nemcsak a magyarság, hanem a költő családi és egyéni életútja is sűrítetten mutatja fel a drámai helyzeteket. Ezt a drámaivá kovácsolódott egyéni és társadalmi léthelyzetet kell néven nevezni és kikiáltani.

Nem változás nélküli természetesen ebből a szempontból sem a költő világa. Nemcsak verseinek eredeti megjelenési sorrendjéből, de a gyűjteményes kötetből is kirajzolódik egy olyan fejlődésív, amely egy derűsebb képet formál át sötétebbé. Közben elsősorban nem a költő társadalomlátása módosul, hanem egyéni léthelyzete szembesül egyre könnyörtelenebbül a pokoljárás kínjaival. Ha sorra vesszük kötetek címeit, nemcsak a címek jelentésgazdagságára, hanem egymásutánjuk jelentésmódosulására is felfigyelhe-

tünk. *Tüzem, lobogóm!* – *Csillagok árvája* – *Pokolból jövet* – következtek egymásra a könyvek, s a szerelmes verseket együvéválogató *Áve, Éva!* köztéték után jött a *Júdás idő*, s legújabban a *Ragadozó föld*.

Nem szabad azonban az elkomorulást abszolutizálnunk, hiszen jelen van az már a korai versekben is. A júdás idő képe például már az első Elérhetetlen föld antológiában olvasható, az *Ember az őszben* című versben. Pozitív és negatív pólus, értékes és értéktelen, igen és nem kezdettől együtt szólal meg ebben a költészetben. Bükkszenterzsébet árvájából lesz a *csillagok árvája*, a csillagokról zuhan a pokolba, s a *pokolból jövet* látja, hogy az *elérhetetlen* föld nem elérhetetlen, hanem éppen: *ragadozó*.

A *Tüzem, lobogóm!* (1969) anyaga az 1962–67 közötti évekből való, a „legendás” hatvanas évekből. Milyen a fiatal költő közérzete? Sem visszatekintve, sem abba a korba visszahelyezkedve nem nevezhető „legendásnak”. De „rossznak” sem, pedig annak idején szinte az egész nemzedék megkapta a *rossz közérzetűek* minősítést. Utassy örül az életnek, örül a fiatalságnak, örül az ezekben az értékekben rejlő lehetőségeknek. De nem örül annak, hogy félárvaként kellett felnevelkednie, s ráadásul a Rákosi-korban. Nem örül a hatvanas évekbeli pályakezdők nehéz helyzetének. S nem örül az ország helyzetének sem. Magáénak vallja a néptömegek érdekeit kifejező forradalom eszményét, de radikálisan kifogásolja e forradalom ellentmondásos-felemás gyakorlatát. Lehet, hogy nem a legjobb verse az első kötetből a *Zúg Március*, de bizonyosan a leghíresebb, s mind a mai napig az egyik legtöbbet szavalt, énekelte Utassy-mű:

Szedd össze csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,

a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!

Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.

Talpra, Petőfi! Sírodát rázom:
Szólj még egyszer a Szabadságról!

Amiként egy utópikus társadalomeszményt fogalmazott meg az a Petőfi-mű, amelyre azonnal felismerhetően rájátszik Utassy, ugyanúgy utópikus eszmények jegyében fogant az ő műve is. A mi nemzedékünk is úgy gondolta a hatvanas években, hogy ha nem is néhány év lefutása alatt, miként Rákosiék hirdették (s aztán ellene cselekedtek), de néhány évtized alatt, emberöltőnyi távlatban felépíthető a szocializmus társadalma. Ennek a szemléletnek a nevében pöröl a költő, s észre sem veszi, hogy akkor beszél a bőség kosaráról, amikor az még nincs is, illetve ugyanúgy csak a kevesek számára van, mint a kizsákmányoló társadalmakban. A jog asztalát emlegeti egy diktatorikus berendezkedésű államban. Véggkövetkeztetése azonban egy-

értelműen realista, mert az adott valóságot nem a szabadság birodalmának tekinti, viszont a szabadságot történelmi távlatú lehetőségnek tételezi.

A tűz, a fény, a láng, a lobogás, a forradalom nemcsak ebben a költeményben („Zűg Március, záporos fény ver, / suhog a zászlós tűz a vérben”), hanem a kötet egészében meghatározóan hangsúlyos. Indokolt tehát a kötet cím. De a március-jelkép nemcsak a forradalmakat sugallja, hanem a minden korban forradalmas ifjúság állapotát is. Az ifjúság, a tavasz, a szél, a szerelem is állandó képek, s szinte azt is mondhatnánk, hogy a verseknek ez a vonulata: variációk egyik legszebb népdalunkra (*Tavaszi szél vizet áraszt*). Az elementáris életöröm verseit is olvashatjuk. Ezt az életörömet elensúlyozza azonban – ha nem is ellelejthetően, de leküzdhetően – a gyermekkor élményvilága. A fronton elveszett édesapa később mitikussá nővő alakja már itt kitörőlhétetlen motívumként van jelen, s a két árva is: anya és fia. Teljesen egyéni és bátor költői megoldás, hogy Utassy nemcsak a fiút, hanem az özvegyen maradt fiatal édesanyját is állandó vershőssé avatja. (*Micsoda évszak, Senki földjén*). A háború, az árvaság amúgy is a szégyenséget vonzza, s ezt mélyíti tovább az ismét tragikussá váló társadalmi helyzet (*Jégvirág, 1955, ...!*).

Harmadik réteggént pedig az értelmiségivé váló fiatalember életkörülményeit, tapasztalatait említhetjük az életöröm ellentétéleként (*Itt, A nagy szavak körútján, Engedje meg, hogy bemutassam!, Sejbaj, Abortusz után, A föld alól is*). Ezeknek a verseknek egy részében megjelenik az ironikus szemlélet, mint az eszmény és a valóság meg nem felelésének egyik lehetséges megjelenítési módja:

Kacsingat rám a Szőke Optimizmus!
Övé jövöm. Vezesd hozzám, te sétány!
Kifordítom zsebeimet, mosolygok.
S a lampionmellű ringyó odébb áll.

(A nagy szavak körútján)

Az ironia persze nemcsak ilyen elutasító lehet, hanem a hiányt és a vánt összebeikítő is (*Engedje meg, hogy bemutassam!, Sejbaj*).

Végül is a fiatal Utassy József komolyan vesz és következetesen érvényesít egy olyan költőszerepet, amelyet akkor még inkább csak nagy hagyományúnak s nem „hagyományosnak” tekintettek. Nem a forradalmárvaköltő-szerepre kérdez rá, hanem a világra, s nem a szerepet tekinti megjavítandónak, hanem a világot. S hogy ezt a meggyőződését nemzedékének tömegei osztották, arra a legjobb példa a *Zűg Március* már említett fogadtatása.

Ez a költői alapmagatartás nem módosul a következő években sem. Módosul viszont a színvonal: a hatvanas-hetvenes évek fordulóján sorra születnek a nagy versek. Utassy beérkezik, s akkor is így van ez, ha az irodalompolitika erről sokáig nem óhajtott tudomást venni. A *Csillagok árvája* kötet 1972-ben készen volt, de csak öt évvel később jelent meg. Egyértelműnek mondható kritikai sikert akkor sem aratott, pedig ma még bizonyosabb, mint akkor: a hetvenes évek egyik kiemelkedően egységes szemléletű és színvonalú könyve.

Utassy kezdettől fogva tudta, hogy az ember veszélyeztetettsége és helytállása egymást feltételező és értelmező tények. Indulásakor azonban a veszélyeket elháríthatóbbnak, a helytállást felhőtlenebbnek látta. A versek lírai hősének jelenidejét meghatározóan motiválta ugyan a múlt, de a jelen hangsúlyosan jövőtudatos volt. A költő alapmagatartását az *enyém a világ, az enyém lehet a világ* gesztusa határozta meg. Néhány év múltával az elemi veszélyeztetettségérzés bevonult a hétköznapiakba, egyre jobban roncsolta az elképzeléseket, a helytállás már nemcsak etikai elhatározás, de mindennapos harc lett. A jövő jelenné vált, de nem az elképzelt jövő nyomult be a jelenbe, hanem a jelen vesztette el a maga belátható távlatait. Ebben a léthelyzetben a múlt is egyre jobban determinálja a jelent, szinte rádöbbenésszerűen erősödik fel a gondolat, hogy a múlt eseményei már magukban hordozták a jelent. A motívumok és a képek szintjén ezt nagy erővel fejezi ki a természetkép módosulása.

A korai versek elementáris erejű március- és ifjúsággépét, ezt a tavaszi hangoltságú világot nem a termő nyár váltja fel, hanem az ősz, s nem a betakarítást, hanem az elmúlást hozó elsősorban. Cikluscím is az, hogy *Őszvilág*. Az első kötet ősz- és télképzete inkább a történelmi félműltra utalt, az *Őszvilág* azonban már a jelen *júdás ideje*. Benne van, s nem is hangsúlytalanul az őszképzetben már ekkor – 28-30 évesen! – az elmúlás gondolata is, de hangsúlyosabb az *Ember az őszben bitfogyatkozása*, s a vele szembeállított, alkut nem vállaló erkölcsi helytállás parancsa. A prométeuszi ember az eszmény a *Csillagra zárt* egek alatt.

Itt, e csillagra zárt egek alatt,
hol csak a cellám lenne tágabb,
Kímélj a kaukázusi kintől:
Huszedik Század!

Kímélet nincs, hiába a könyörgés. Megoldásnak tűnhetne ilyenkor a menekülés is az adott jelenből, de Utassy nem képes erre. Úgy tudja, hogy

mérni a mérhetetlenséget
nem marad más – csak az ének:
ki csillagról csillagra száll.

Az ének számára nem menekülés, hanem helytállás, amely egyre drámaibb feszültségű helyzeteket teremt. Most már nem azt mondja a költő, hogy enyém a világ, hanem azt, hogy *a világé vagyok*, a titeké, sorsom elől nem menekülhetek, fölfeszülök a keresztre. Az írás keresztjére fölfeszülve, megváltva és megváltódva olyan versek sora születik, amelyek az élet legalapvetőbb kérdéseire adnak drámát kibontó és feloldó választ. A *Magyarország!*, a *Tengerlátó*, a *Pobárköszöntő*, az *Ákár a szarvasok* – ezek a himnikus áradású művek a költői világ tartópillérei.

Utassy Józsefet – hol kimondva, hol csak sejtetve – olykor túlságosan egyszerű és egysíkú, hagyományos szemléletű és eszköztárú, egyoldalúan közéleti költőnek tekintik egyesek. Pedig világgépének elemzése azonnal megcáfolja e bírálatokat. Utassy szemlélete összetett, dialektikus, s ez nemcsak azt jelenti, hogy meglátja a dolgok színét és fonákját, a születőben az elmúltót például, hanem azt is, hogy meglátja a dolgok rétegzettségét is. Perdöntő ebből a szempontból a műveiből kibontakozó emberkép. Felfogása szerint az *emberlét* alapvetően hármas rétegzettségű: a *személyiséglét*, a *magyarságlét* és az *emberiséglét* hálórendszerében működő. A kötet egésze

sugározza ezt a szemléletet, s kitüntetetten például az előbb említett versck. Némileg sarkítottan fogalmazva a *Tengerlátó* elsősorban a személyiséglét, a *Magyarország!* a magyarságlét, a *Pobárköszöntő* az emberiséglét költeménye, de természetesen mindegyikben ott bujkál mindegyik réteg. Olykor épp egymásra utaltságuk válik lényegivé, mint a *Pobárköszöntő*ben:

egy árva mondatot ragyogj csak:

EMBERNEK MAGYART,
MAGYARNAK EMBERIT!

vagy a *Szemfedő föld* látomásában:

Csillagok árvája, Ember, figyelsz?!
Őst keresel és apádra se lelsz.

Szív dobol így vagy a temető dög?
Tenger nép volt az őssejtig ősöd!

Magyar vagy, mert lengyel a lengyel,
mongol a mongol és dán a dán.

Intsen partjához, s mosson a tenger
tisztító, nagy tüzek hajnalán!

Az ember a maga emberlétére, annak összetettségére, s a maga kicsinyességében is hatalmas voltára két ősi szimbólummal szembesülve döbbenhet rá. A *csillag* és a *tenger* ez a két szimbólum. Az ember a *csillagok árvája*, de *tengerlátó*. Parányi, de mégis hatalmas. Végtelen, de mégis határolt. Miként a csillag, amely számunkra elérhetetlen messzeségből ragyog, de ott, ahol van, belátható és megismerhető világ, bár az ember arányaihoz képest hatalmas. Sok fényévnyi távoból viszont csak parányi pont az ember szemében, s az ember lesz a hatalmas, aki ezt az egészet láthatja és értheti. Az ember, aki a tenger partjára jut, ahol

... rőt rongyait a partra kiadta,
és felöltöztetett az Isten,
felöltöztetett
a Napba.

A percnyi lét, ez a határolt végtelenség tehát nemcsak tragikus, de fenséges is. Minden érték ezt növeli: a szerelem is, a család is, a barátság is, az elődök erőt adó példája is. Nincs külön kisvilág és nagyvilág, nincsenek külön köznapi dolgok és rendkívüliek, minden eggyé olvad az élet megismételhetetlen varázslatában.

A fiatal férfi képzetvilágába korán benyomult az *őszvilág* többreüen kibontott élményköre, de vélhetjük, jó időre elég is lesz ennyi a személyiséglét ellentmondásaiból. Közbeszölt azonban az életrajz, amely az Utassyhoz hasonló költőtípusok esetén közvetlenebbül is befolyásolhatja a művet. A tenger partjáról sokfelé vezethetett volna út, de ki gondolta volna, hogy az Utassy József számára kijelölt épp a „pokolba” vezet. *Pokolból jövet* – mondja címével is a következő kötet (1981), s hangsúlyos első ciklusa, az *Ezüst rablánc* pontosan értelmezi is ezt a címet. A súlyos betegség, a fizikai

és főleg a szellemi elmúlással való kényszerű számvetés egy időre minden más fölé nő. A poklot járva lírai művek alig születhetnek, s ami mégis, az szinte egyetlen kiáltás vagy kijelentés a lét mélységeibe vetett ember méltatlan állapotáról. Önnön állapotának kritikus, önironikus megjelenítése már korán megfigyelhető volt Utassynál. A „szeptemberedek”, varjuhodik” kifejezések is ezt példázták. Ez az önmegjelenítő, a kegyetlenségig őszinte szándék most felerősödik:

úgy dől belőlem a dögszag,
mint egy felakasztott kutyából.

Így kezdődik a kötet, s folytatódik a „megöszült magzat” állapotrajzával, *Aki maga elé mered*, aki fél már magától, „szinte halálra váltan”, s akinek ki kell kiáltania: „jogom van, / jogom: / a természetes halálhoz” (*Halál ír!*). Az élménykór legnagyobb erejű összegzése a kötetnek címet adó vers, a *Pokolból jövet*, amely a maga dalformájával pontos ritmusával igazolja, hogy a költő szava valóban „csillagfegyelmű ének”, de azt is, hogy ez a fegyelem emberfeletti erőfeszítést követel:

Jövök a pokolból,
kór tüze ragyogtat,
megettem egy mázsa gyógyszert,
mégsem enyhül kínom.

Jövök a pokolból,
immáron öt éve
úgy járok én oda, mintha
otthonomba mennék.

Otthonomba, végleg
tébolydába zárva:
ments meg engem, ifjúságom,
te egyetlen, árva.

Ebben a léthelyzetben különösen fontossá válik a szerelem, mint az egyik legelemibb emberi kapcsolatrendszer, valamint az ifjúságnak, a gyerekkornak nemcsak jelképesen, de tényszerű emlérendszerében való felidézése (*Bükkszenterzsébet*-ciklus). Különösen fontos lesz a költészet, mint az önazonosságnak, az önértékelésnek közege. A világ lezárhatatlanul bonyolult voltának felismerése átsugárzik a költészet értelmezésére is. A magyar társadalom és az életrajz változásai egyidőben és egyirányban befolyásolják a költőt: a közéletiségnél nagyobb hangsúlyt kap a közemberség: a személyiség-lét. A költőlet is ellentétekkel meghatározhatóvá válik: „ne számúzzetek a dalba” – „furcsa tömlőc ám az ének, / rabja vagy, de mégse véd meg” (*Szélkiáltó*).

S a pozitív értékű életfogódzók mellett megjelenik már itt egy olyan ciklus, amelyik a világhoz való ironikus-groteszk viszonyt fogalmazza meg: a *Hungária Kávébáz*.

A következő könyv, a *Ragadozó föld* (1987) folytatja a *Hungária Kávéház* verseit és veresszilánkjait. E lassan önálló köteté bővülő ciklus darabjai többnyire rendkívül tömör, epigrammaszerű darabokból állnak, s bennük a nyelvi játéknak, a humornak, a szatírának jut nagy szerep. Kettős jelentéskörben is. Egyrészt a pokolból kivezető út jelzőkövei ezek a darabok, másrészt az onnan kijutott ember világszemléletéről tudósítanak. A *Hungária Kávéház* mai életünk színtere lesz, megtörténik itt is minden, ami az országban. Nemcsak az irodalmi élet érdekes tehát itt, hanem minden azzá válik, ami a költőt foglalkoztatja. S az irodalmi életen keresztül is az emberről és a társadalomról van szó. Mint például a *Prognózisban*: „Lap-tölte. / Pilinszky versfogyatkozása. / Kötetem / saját bőrömbé kötettem.” Vagy *Te szalmalángész!*: „Hova hamuhodsz, / hirtelenkém? Ráérsz.”

A *Ragadozó föld* nemcsak hangoltságával rimel a *Júdás időre*. Tartalmilag is: íme ez a tér és ez az idő adatott számunkra. Elárul bennünket az idő, magába morzsol a föld:

Hiába hajtod
tenyeredbe föld:
nem tűnődheted
porrá az időt.

Testeddel vagy
a Földnek adósa,
s úgy meredsz rá,
mint ragadozóra.

Az őszvilág korai élménye, a kényszerű pokoljárás után most érinti meg elemi erővel a költőt a természetes elmúlás döbbenete is. A költő elsődleges, gondja azonban nem az emberi lét mindenkori behatároltsága, hanem a természetes halálhoz vezető természetes emberi létezés joga, s e jog megvalósításának számtalan akadálya. A természetes emberi lét számára alkotó, értelmes létezést jelent. A kötet talán legnagyobb versében, a *Tankban* a költő és a „tank”, azaz az emberérendű és az emberellenes erők párbeszédében változatlanul vállalja a prométeuszi sorsot *Az Ember Fia*:

Minek e vágta, mondd, miért, miért?!

– Csalogány tollad sercegése sért,
fülelmet sérti, hát ezért, ezért!
Már a hordában, amíg a mammut
verme éjelen vérében aludt:
ellenem virrasztottál, ne lopjak,
fényesítettél csillagot, holdat,
és nyüszítetted, sírtad, makogtad,
hogy itt rabolnak, hogy itt rabolnak!

– Néhai nóta valami módon
mégiscsak mai, vadonatúdon,
és az is lesz, míg világ a világ,
de én ellened, csillagod iránt
énekelck itt, zengem, ami bánt!
hiába hurcolsz héthatáron át!

VASY GÉZA

Egy honi turistáról

Fiatal hang hív: Kolumbán Miklós, Pesten jár, ülünk le, ismerkedjünk meg. Találkabely a legendás focimevű: Santos. Addig van időm tünödni: Kolumbán Miklós miért Nicholas Kolumban. Miért kell lefordítani a verseit, ha ő maga kitünően beszéli a magyart (pár évvel ezelőt már fordítottam tőle), dicsérendő avagy elítélendő-e ez a „nyelvelbogyás”.

A találkozás válasz és kérdés, rövid és talányos. Szép formájú angol nyelvű könyvével ajándékoz meg: Reception at the Mongolian Embassy (Fogadás a Mongol Nagykövetségen).

Elmondja, hogy 1956 óta, amikor az országot elbogyta majdnem büszsévesen, az idegen nyelvi közegben elbizonytalanodott a magyar gondolkodása. Aki angolul álmodik, annak nem szabad más nyelvet választania költői pillanatai rögzítéséhez! Nem a magyar gyökerek elszakítása ez, sokkal inkább a lehetőségek és realitások felismerése.

Könyve első és harmadik ciklusa a saját verseit tartalmazza, középütt, mintegy saját művészetének melegébe zárva, Csoóri Sándor és Horváth Elmér verseinek fordítása.

Fölmutatás és misszió. Az irodalmi emigráció egyik legfontosabb (ám egyáltalán nem kötelező!) feladata-lehetősége a magyarországi irodalom megismertetése, „beccatlakoztatása” a befogadói ország irodalmi tudatába. Sziszifuszi munka, melyet újra és újra lehet (kell) kezdeni, de nem értelmetlen mégsem talán. (Nem fölösleges megjegyeznünk itt: költőnk 1982-ben a XX. századi magyar költészet fordításantológiáját jelentette meg, 1983-ban pedig Csoóri Sándor válogatott műveinek fordításában/kiadásában jeleskedett.)

Kolumbán Miklós, bár angol nyelven nyújtja olvasói felé költői munkáit, nem szakadt el Magyarországtól, a magyarságtudat számára lebeséges formáitól.

Az idegen (nekünk idegen!) nyelvre hangszerelt versek nosztalgiával teltebbek a nyugati magyar irodalom hasonló munkáihoz hasonlítva, többször és erősebb kontúrokkal bukkannak fel bennük Magyarország, a magyarországi barátságok motívumai, az emigráns „világturistaság” ellenpontjaiként.

Nicholas Kolumbant a New Jersey művészeti tanács az 1984-85-ös év költészeti díjával tüntette ki. Fontosnak gondolom, hogy mi se veszítsük el szemünk elől a furcsa, magányos író.

ZALÁN TIBOR

P. S. Miklós, ha majd ezt olvasod: A Santosban, tízkor, valamelyik péntek délelőtt; lassan kirakják a veraszra az asztalokat is...

Rezümé

Nicholas Kolumban, született és nevelkedett Magyarországon.
Amikor a háború mocska Erdély csúcsaiig felcsapott, szülei tizenégy bőrönddel elmenekültek, odahagyva értékeiket: a két marcipán-szerető kecskét és Juditot, a szelíd lovat.

Reute-ban növekedett tovább, kis osztrák faluban, a német front mellett.
Miközben a felnőttek buzgón építtették az óvóhelyeket és mézptótlókkal kísérleteztek, ő osztrák iskolába járt, óról tanult meg dialektusokról – és még marmeládékról tanult.
A falusi órásmester arany-lánya, alig tizenévesen, szeretkezni akart vele, de ellökte őt az éretlen nagy gyerek, aki akkor volt.
A tirolit folyékonyan beszélte, ám apja vezényletével – gyermek és szülők – visszatértek Magyarországra. Tíz évet töltött ott, mire befejezte a matematikával agyonterhelt főiskolát, kétszer is szerelembe esett, mindkétszer víz közelében.

Amikor újra löni kezdtek, egy kád mögé rejtőzött el.
Hamarosan Ausztria felé zötyögött vele a vonat.
Levelek jöttek aztán, sok levél s ő a Tiger Légitársaság gépén Amerikába repült.
A kockázatos vállalkozás 32 órába és számtalan megállásba került.
Egy ideig Camp Kilmerben maradt.
tojásrántottán gömbölyödött, dzsemen és valódi mézen.

Most tanít. Olyan ő is aki szereti zokni nélkül fürdetni a kutyáját és hagyja, hogy a lábujjait játékegérnek nézze.

A turista

Szédeleg a Váci utcán
a kirakatok fényét elnyeli poros cipője
ugyanazokat a könyveket látja minden kirakatban
ül a Zserbó előtt pepsi-ernyő alatt
mogyorófagylaltja akár a barna hó lassan olvad
később hallgatja hogyan fortyog a gyomra
bélhurut bizony – budapesti örökség
s már nem tudja mit egyen
még a főtt halba is belefájdul
egyetlen orvos címét sem tudja
nézdeli a nőket – mellükön a derengő gombokat
szobájához nincsen kulcsa
amíg alszik bőröndjével támasztja be az ajtót
pólója verejtékben ázik mindegy még hordja
másnap is – könnyű vért a nap ellen
vaksi szeme megtelik a buszok mérges füstjével
képcslapokat címezget az ágyban
lassan megperzselődik emlékezete mintha
újra és újra cigarettára gyújtana
egykedvűen nézi a régi naptárt a falon
melyen a Kommunista Donald Kacsza feszít kecsesen

Budapest

A Duna fölött, bérelt szobában.
Madarak fenyegető képe.
Bagoly vagy sirály kiált,
sűrű vörösborokat iszom,
gyenge gyomornak éppen elég.
Beleim alig megterhelendő,
sovány sonkát eszem óvakodva.
Idegen vagyok aki beszél a nyelvet
de megszokások kövcin botladozik.
Csak némi beszélgetést! –
ennyi erővel Londonban is lehetnék.
Korteszbeszédet tartok magamnak, dicsérem
harcsabajszomat. Ingem hivalkodó,
soha nem gyűrődik –
nem úgy, mint a hangulatom.
Nézem a metró felé rohanó szappanfehér nőket.
Kemény-fenckűek, a magas sarkú cipőkben
minden lépésnél
remeg a lábuk – aszpikon a fény.

Míg lezuhanyzom, bezárom a szobámat,
azután a kilátásban gyönyörködöm –
csillogó nyaklánc lebeg a Duna felett.
Kivilágított híd feszül a sötétre.

A szomszéd szobában két kurva suttog
németül, nem gondolják, hogy én is érthetem.
Elment a hangos japán, az utolsó vendég.
Most *ők* csókolóznak –
és pukkan a pezsgősüveg.

A Duna fölött, bérelt szobában.

Honi turista Magyarországon

Lányom alszik, kis arcát tenyerében tartja.
Kant rokona ő, minden gondolatot előlről kitalál.
Messzi játszótársak között van most?
Vagy ételre gondol, melytől köhögnie kell?
Apja locsogására, melyet csak ő nem felejt el?
Érthetetlen üzleti fecsegésre a fényes éttermekben?

Barátom a konyhájukba kísér,
a meghittség ama tanyájára, hol a barátságok
táplálkozásban születnek újjá.
Az asztal fölött meggy virágzik a kék
neonfényben. A magok színe mint az ember fogínye.
Kiürítem az edényt míg a vitorlázáson rágódunk –
idegen ez számomra (a született balkezesnek).
Dicsérjük a korcsolyázást, a gázfűtést, az égő kénlapot
mit bedugtunk egykoron a zárba –
dolgoz, melyeket hajdani csibészek úgy szerettünk!
Barátom arcán sebhely, állától húzódik orrnyergéig.
Rákkal párbajozott valamikor, s egy orvos is besegített.
Napbarnítottan nem is rémisztő annyira.

Most érkeztem Amerikából
és honi turistaként viselkedem –
bóklászok Budapest rosszul kövezett utcáin, filmezem
a lusta Dunát,
mely bágyadtan sütteti magát a nappal,
cszébe sincs a dolga, a hidak cementlábait sikálni.

Újraélem a gyermekkorom –
állok a ma is üres telken, lábam mozdul
a labdára. Most is elhozom előlük. . .
Megérintem a házat, melyben apám fűjtatott
az élet izzadtság-műhelyében.
És megyek és leülök a dokkok alatt a lépcsőre, akár
a lehiggadt teenager, a folyót hallgatom: Európát.
Soknyelven kavarog,
békítené a partjain marakodó nemzeteket.
A fénylő sínek közé köpök, a két part közé, melyeken
tovagördül a Duna, hadd utazzon el egy részem
régí országom valamelyik szegletébe,
s maradjon ott, oldódjék fel ott, az én
titkos hazámban.

Zalán Tibor fordításai

BEKE MIHÁLY ANDRÁS

A tragédia vége: a komédia kezdete

8. A Fáraó az *önmagáért való individuum* megtestesítője. Az egyiptomi úr még nem ébredt rá egészen önnön tudatára, önnön korlátaira, szubjektív értékrendjét magától értetődően objektívnak, mindenkire érvényesnek tartja. Ez még az öntudatlan lét hozománya. A Fáraó még istennek hiszi magát, a paradicsomi isteni lét emléke még igen eleven benne, azért maga is teremteni akar, megpróbálkozik a teremtés utánzásával (Mezei). Istent utánozza: trónuson ülve parancsal (igével, szóval) épített (teremt). Azonban dacol vele a halál, a semmi. S míg az Úr ezt a dacot föl sem vette, hiszen birtokában tudta a semmit, addig a Fáraó önnön tagadásával szembesül: a halál vele egyenrangú. A halál, rabszolgája általa is visszafordíthatatlan halála ébreszti rá az alapvetően naiv, istenülni vágyó individuumot arra, hogy léteznek más, az övétől, merőben eltérő és szubjektíve hasonlóképpen érvényes érdekek, szembesül azzal a ténnyel, hogy mások érdeke, szubjektív célértéke nem azonos az övével, tehát az ő egyetemesnek érzett érdeke csupán egy a sok közül és így teljességgel szubjektív, csak számára érvényes. Ráébred arra, hogy az ő egyetemesnek érzett léte csupán egy élet a sok közül: tehát ő mégsem isten. Egyúttal szükségszerűen rádöbben arra is, hogy szubjektív illúziót ébresztő hatalma valójában csak szerep. Nem lehet boldog, nem istenülhet, mivel nem ő isteni lény, hanem a tömegek által szentesített státusa, trónja ad jogot az istenültség illúziójára. Isteni státusa véletlen adottság, nem létének szükségszerű attribútuma. Hatalmában megnyilvánuló szabadsága valójában nem is szabadság és semmiképpen sem önnön szabadsága, hiszen nem maga alkotta meg önmagát és a hatalmát, nem ő vívta ki a szabadságát, hanem a státusa, a szükségszerűségek véletlen egybejárása alkotta meg őt, a hatalmát és a „szabadságát”. Nem ura, hanem inkább foglya önmagának. A morálstatisztika érvei, amelyekkel Lucifer később Adám morális autonómiáját támadja majd, végső soron a Fáraóra is érvényesek.

A Fáraó ezek után nem tehet egyebet: önmaga számolja föl a hatalmát, nagylelkűségével akar nagygyá lenni. Olyan nagyságra vágyik, mely nem a státus velejárója. A fentiek után szubjektív értéktudatát azonosítani próbálja a közösség szubjektív értéktudatával, hiszen ez tűnik számára most objektív adottságnak. Az önzetlen önzés (Sellye) álláspontjára helyezkedik.

Miltiádesz az *altruista egoizmus* megtestesítője: a közösségben és a közösség által a közösségnek, de önmagáért kíván „nagy ember” lenni. A Fáraó

magáért és magának, Miltiádesz másoknak, bár magáért cselekszik. A Fáraó az önmagáért való egoizmus tiszta képlete, Miltiádesz azonban az önzetlen önzés. Ádám logikusan választja most ezt az utóbbi lehetőséget. A közösségi lét az ember egyik lehetősége visszanyerni a Paradicsomot, hiszen az egyén a közösségben való léte által egész önmagát próbálja megvalósítani, a közösségben összegződő teljességet magáévá tenni. Az egyén minden más egyénben azzal szembesül, ami nem őnmaga, ami önmagának (részleges) tagadása, és ami a tagadottat, az egyént visszairányítja önmagához: kiteljesíti. Egyének összességében, a közösségben ez a tagadás összegződik – ennélfogva az egyén kiteljesedése hatványozódik.

Miltiádesz azonban „nagy ember”, önmagát ugyan a közösségben, de egyúttal a közösség fölé emelkedve, abból kilépve képes megvalósítani. Nagy ember, aki a közösség szolgálatában is a közösségnek cselekszik ugyan, de önmagáért. Elvegyül és kiválik, nem olvad be. Szubjektív értéktudatát a közösségi értéktudathoz látszik igazítani, vállalja a közösség célját – a baj akkor kezdődik, amikor a közösségi cél maga is igen szubjektívnek bizonyul, amikor bebizonyosodik, hogy valójában nem valóságos közösségről, hanem képzeletbeliről van szó: *tömegről*. És itt maga a tömeg is tömegellenes (Bretter). Hiszen végül a mindenkori győztes, az istenülő „nagy ember” ellen fordul, mivel annak a nagysága önnön hiányaira, korlátozottságára ébreszti rá, hiányérzetet kelt benne, amelytől fél, amellyel képtelen szembenézni. *Cornelius Nepos* írja, hogy Athén népe végül is azért gyilkoltatja meg Miltiádeszt, mert attól félt, hogy uralma elhatalmasodhat, tehát féltékenységből, önnön tehetetlenségérzetétől hajtva. Az önnön gyávaságától féltő tömeg „hajlamosabb volt egy ártatlant sújtani, mint tovább félelemben élni”. (Nepos, 16.)

Madách maga írja:

„Csak láncot érdemel a csőcselék,
Mely érzi, hogy te születted urául,
Ki nemcsb vagy, mint ők összegezve,
S megöl, megöl, hogy lábához ne essék.”

Ádám újabb lehetősége: Róma, a hedonizmus, az istennélküliség vegetatív ösztönléte, a „kollektív individualizmus”. Egyiptomban még a mindenki egyért, Athénban az egy mindenkiért, Rómában pedig a *mindenki magáért* életelv az uralkodó. Róma nem más, mint a percnyi kéjvágy apoteózisa, a teljes értéktudatvesztés és ezzel együtt a hősi magatartás devalvációja, a perc édeskés csömöre, a képzeletbeliségére ébredt tömeg döbbent széthullása: egy kisebb szakadék pereme:

„Széthullik a rend, senki sem parancsol
S szót nem fogad. A rablás, gyilkolás
Emelt fővel jár a békés lakók közt.”

Ádám ezúttal a paradicsomi teljességet a túlhajtott ösztönösségben, a bünnös öntudatlanságban keresi. Ám Lucifer már nem enged: az ember immár képtelen visszatérni az öntudatlanságba. Hiába próbálja megvesztegetni Lucifert, hiába jenyelig Rómában maga az ördög is – önnön (végességének) tudata minduntalan a valóságra ébreszti rá Ádámot percnyi lázas önmegfeledkezéseiből. Mámora nem a teljességé, hanem a percnyi önkívületé. Immár képtelen kiszabadulni Lucifer ellenőrzése alól. Római Évája is már csupán

az ösztönök, a test kékjét nyújthatja számára, a lélc Édenét, a szerelem teljességét viszont nem.

„Legédesebb percünkbe is vegyül

Egy cseppje a mondhatatlan fájdalomnak” – panaszoja Ádám.

Az egyén ebben a közösen vállalt individualitásban végtelenül magányossá válik. Ádám újabb Paradicsomot veszít el. Nem tehet mást: lemond nagy emberi ambícióról, és önmagát maradéktalanul a közösségnek rendeli alá.

Péter apostol most a testvériségben és a szeretetben jelöli meg a követhető eszmét: a közösségi létnek való feltétlen alárendelődésben. Tankréd a maga szubjektív értéktudatát – Miltiádesszel ellentétben: *maradéktalanul* – a közösségi értéktudatnak veti alá, annak az eszmének „testvéreileg mely egy célhoz csatol”. Tankréd már „úszója, nem vezére” a kor folyamának, ő már teljesen és *önfeladóan altruista*. Így véli föllelni szabadságát. Itt már az „egy mindenkiért” elv tisztán érvényesül (nem úgy mint Athénban, ahol némiképpen ötvöződik a „mindenki egyért” elvvel).

Tankréd a határozottan artikulált, meggyőzően biztos értékrenddel bíró és ezért közösségi mivoltában hitelesnek látszó közösség kinyilvánított céljainak egyéniségét is alávetve próbálkozik meg az önmegvalósítással. Am Bizáncban az erőszakos és türelmetlen közösségi értéktudat fanatikus intézménnyé kövül, megszülvén önnön belső ellentmondásait. „Szabadságnak valóban nincsen híja a bizánci világban, de Ádám megborzasd, amikor ezt a szabadságot látja. Mert, ha az emberi érzület magában hordja az erkölcsi törvényt és a hit az igazságot, akkor felszabadul mindenfajta hit és mindenfajta érzület, tehát a gyűlölet is, nemcsak a szeretet, s a gyűlölet épp úgy magában hordja igazolását, mint a (Madách szemében) értéktelen aszkézis vagy a kicsapongás. Akkor a babonát semmi sem különbözteti meg az igaz hittől. Figyeljük meg: ebben a színben mindenki igazolni tudja álláspontját, tetteit vagy életmódját.” (Barta, 132.) A bizánci közösség egy közösségi szubjektív célértéket intézményesít, nem számolva önnön szükségszerűségivel. Önmaga tagadásába ütközve azonban belső ellentmondásai felszámolják, értékrendje összeomlik, magával sodorva az egyéni értékrendet is. Az egyén ezzel a közösséggel együtt megsemmisül.

Az újonnan kialakult anarchiában Ádám egyedüli lehetősége az, hogy önnön identitását mindenáron megvédelmezze. Az első prágai szín mintha Rómát idézné föl, de azzal a lényeges különbséggel, hogy Kepler már nem vállalja a posványt, nem vállal közösséget az ösztönlétbe fulladó közösséggel – csupán látszólag. Kepler abban több mint Sergiolus, hogy az ösztönöség helyett a rációt választja: a szellemi önvédő fölülemelkedést, a *szellemi autonómiát*. Az anyagi, földi valóság végképpen kiábrándította Ádámot, ezúttal „magasabb körökbe” vágyik. Ehhez azonban Kepler megalkudni kénytelen, a közösségben él, látszólag a közösségért, hiszen kiszolgálja azt, de szellemileg szembenáll ezzel a közösséggel, amelyet szellemi fölénye tudatában megvetően lenéz. Itt már szó sem lehet arról, hogy önmagát alárendelje a tömegnek. *Megalkuszik* azzal – *önmagáért*. Önmaga szabadságáért. Most már nem is igyekszik szubjektív értéktudatát a közösség (negatív) értéktudatához igazítani, hanem a maga szellemi közegében próbálja meg azt hitelesíteni. A teljesség, a Paradicsom, a vágy, „e kínos szent örökség / Mit egckből nyert a dőre ember” ezúttal a szellemi individualizmusban lát-

szik teljesülni, abban a szellemi autonómiában, mely dacolni látszik a tömeggel, de amely – mintegy az úrbéli konklúzió előlegezéseként – végül kénytelen megalkudni a salakkal, a szükségszerűséggel. „A reális piszoknak ebben az áradatában Ádám égi tisztasága lesz irreálissá; azzal hogy hátat fordít a földnek sokkal inkább kénytelen bepiszkolni önmagát megalkuvásával, mint amikor földi célért harcolt.” (Barta, 134.) Kepler megalkuszik a tömeggel önmagáért, de ez az alku végtelenen kompromittálja őt meg értéktudatát, és így érvényteleníti azt. Danton ezzel szemben *önmagával alkuszik meg* közösségnek látszó tömegért.

„Nem gondolok nevemmel, legyen átkos,
Tekintsenek bár szörnyeteg gyanánt,
Csak a haza legyen nagy és szabad.”

De akit a „végzés” vezet, az végül önmagával kerül szembe. Danton – Tankréddal ellentétben: tudatosan – lemond természetes önmagáról. Szubjektív értékrendje valójában nem azonos a közösségnek vélt tömeg szubjektív értékrendjével, mégis igyekszik alárendelni az előbbit ez utóbbinak, mely racionálisan is igazoltnak tűnik számára. Megalkuszik hát önmagával. Amikor azonban végül törvényszerűen fölébred természetes öngénye, teljességvágya, amelyet éppen egy arisztokrata nő szerelme kelt föl benne, akkor szembekerül a tömeggé vedlő közösséggel. Esmélő önértetét, teljességvágyát könyörtelenül elsöpri a „végzés”: a nőt megölik, hiába ragaszkodna hozzá Danton. A megalkuvás eltorzítja teljességszerményét: a szerelemgerjesztő arisztokrata nő helyébe „gerjedt pórnő” lép ebben a vízióban. A megalkuvó, az önmaga vágyaival alku köté Dantonnak ezzel a vulgáris alteregóval kellene beérnie. Így aztán lábadozó vágyaiért életével fizet maga is. Az alku az öngényét kompromittálja, az alku fölmondásáért pedig életével kell fizetnie.

Danton önmagával, önnön teljességszerményével alkuszik meg, Kepler a közösséggel köt alku. Kepler esetében az „egy önmagáért”, a Dantonéban pedig az „egy mindenkiért” elv csupán *alkuval érvényesül*. Márpedig az alku kompromittálja az embert, a vágyait, érvényteleníti szabadságát. A hitteles szabadság nem tűri meg az átmeneti kompromisszumokat sem.

Érvényesíteni kell hát a természetes ént! A londoni próba annak a tanulságnak a következménye, hogy sem a titáni individualizmus, sem a tankrédimiltiadeszi öntudatlan megalkuvást, sem a racionális-tudatos kepleri–dantoni kompromisszum nem igazi lehetőség. A bizánci próba kudarca Ádámot visszairányítja önmagához, a prágai–párizsi próba tanulsága pedig az, hogy az önérték párosuljon megnealkuvással.

E tanulságot azonban csupán egy racionálisan artikulálódott valódi közösség képes érvényesíteni, amelynek alapelve a kollektív individualizmus: mindenki egymással önmagáért. Szemben Róma önző és ösztönös közös individualizmusával, a londoni szín egy *ésszerű* rendbe, a szabadverseny kapitalizmusába szerveződött közösséget jelenít meg. A kepleri próba kudarca után bebizonyosodott a tudás, az igazság viszonylagossága. Így Londonban az egyéni szubjektív érdekek kölcsönös tisztelete válik közösen elfogadott értéké. Mindenkinnek igaza van, minden egyén szabad, önmegvalósítási szándékát jogok szavatolják. Am ha mindenkinnek egyformán igaza van, akkor valójában senkinck sincsen igaza, ha mindenkinck joga van a teljességre, akkor tulajdonképpen senkinck sincsen. Minden viszonylagossá válik, és így

megszűnik az abszolútum esélye. Londonban kipurciózzák a szabadságot és a teljességet. Viszonylagossá és így semmissé válik az igazság, a szabadság és a teljesség.

Londonban Ádám kénytelen lemondani önmagáról. A londoni közösség tagjai közös alkut kötnek egymással, mindenkire egyformán érvényes kompromisszummal fölparcellázzák a szabadságot. Ám nyomban fölremlenek a riasztó távlatok: a szabadságorpció egyre csökken, a teljességparcella egyre szűkül. A teljességet „föltrancsírozó” társadalom maga is széthullik, atomjaira bomlik. Az ég egy-egy kisajátított foszlányának birtokában a maguk zsebkendőnyi teljességében az emberek elszigetelődnek, elidegenednek egymástól. A közösség pedig széthullik végül, megsemmisíti: érvényteleníti önmagát.

Egyetlen abszolútum marad csupán: az objektív cél, a fizikai lét fenntartása. És Madách saját, londoni korából a távlatokat fürkészsze a következő színekben levonja a tanulságot. Ádámot, jelenkora elidegenedőben levő emberét vegytiszta lényegére bontja, és a következő színekben az ádámí elfojthatatlan teljességvágy, az abszolútumigény absztrakcióit, elméleti modelljeit állítja föl.

A Falanszter az abszolút *racionális kollektív* értékrend, a „*région d'utile*” (Rousselot) elvont képe. Az egyéni és a közösségi szubjektív értékeket teljességgel fölszámoló, önmagát pusztán objektív céljaira, „a megélhetésre” sorvasztó közösségé, a mindenki másokért kötelességét megszabó individuális kollektivitásé. Önnön objektív céljaival azonosként ez az egyedüli és igazán valós közösség, amely már nem keres magának önmaga immanens célja ellen, önpusztító történelmi feladatokat. De éppen ebben az önmagát racionálisan redukáló közösségben vesztí el végképpen érvényességét maga a ráció. Ebben a szubjektív célokat kizáró közösségben hiányzik a teljesség, mint lehetőség, hiányzik tehát az adottságok és a lehetőségek közti, áthidalásra kényszerítő luciferi űr. Az abszolút ésszerű (hipotetikus) társadalomban éppen a rációnak nincsen semmi keresnivalója. Lám, éppen azok létének érvényét semmisíti meg a falanszteri rend, akik lényegében az emberi tudat és öntudat kiteljesítésének szentelték életüket: Plátonét, Michelangelóét, Lutherét (Mezei). A Falanszterben a gyerekek nem élhetik át a maguk Paradicsomát, nem erősítheti föl bennük az Éden emléket az anyai gondviselés, így az abszolút racionális rend csírájában elfojtja a teljességvágyat, egyáltalán mindenféle vágyat. Örjítő ez az ellentmondás: az ember saját és sajátos birtokaként, önnön öntudatos létének garanciájaként, emberi mivoltának attributumaként föllismert rációnak végső hozadéka éppen emberi mivoltának fölfüggesztése. Nem csoda, hogy Ádám riadtan menekül. Abszolútumvágyát nem érvényesíti az abszolút ésszerűség.

Nem véletlen, hogy a Falanszter után az űrjelenet nem más, mint a vágyak abszolútizálásának, a szükségszerűségekkel nem számoló, *abszolútizált egyéni szubjektív* értékrend absztrakciója, a Héraklészben (Férfi és nő), meg Keplerben munkáló szellemivé sóvárgás vegytiszta párlata.

Az űrjelenet mintha a fichteí Én-Szellem párbeszéd illusztrációja lenne, azé a dialógusé, amelynek során a fichteí Szellem luciferi módon, elméletileg vitathatatlanul bizonyítja, hogy az ember valójában szabad, teljesen szabad, semmi sem köti, hiszen a világ csak az emberi képzelet terméke. Lucifer hasonlóképpen akarja szabaddá tenni Ádámot az űrben: megnyerni őt a sem-

minck, és elveszejteni. Ám a fichtei Én nyomban fölismeri azt a csapdát, amelyre Ádámot a Földszellem figyelmezteti: ez a teljes szabadság, a szellemivé szublimálódás az embernek önmagától való megszabadítását is jelenti, tehát aligha lehet emberi lehetőségnek tekinteni.

Az űrben Ádám először szembesül tudatosan önmaga alakot öltött végességével: halálával. Ebben a halálban most még nem lát lehetőséget önmaga számára (mint majd később a szakadék peremén), a halál ezúttal a létét determináló szükségszerűség megnyilatkozása. Ádám rádöbben, hogy nem csupán a létét, hanem a céljait is a szükségszerűség determinálja, így hát érvényét veszíti minden szubjektív célja, vágya. Ádám nagyember-ambíciói öszszcomlanak, hiszen hiábavaló minden vágya, szándéka, hiába próbálja önnön belső lényét kiteljesíteni, mert végül mégis a szükségszerűség teljessedik ki benne, a szükségszerűség szabja meg léte célját: „a cél, halál”.

Ádám immár nem tehet egyebet, megszemléli önnön racionális szükségleteire csupaszított önmagát, a „korcs alakot”, a „torzképét”, az eszkimót, amelynek (aligha mondható már, hogy: akinek) egyetlen valóban cáfolhatatlanul ésszerű célja: *a megélhetés*: Istenci csupán az állati önfenntartás bálványai. Öntudatlan ösztönlét ez is, de mennyire különbözik a paradicsomi lét-től! Sőt még a rómaina sem emlékeztet, mivel ebből a létből végképpen hiányzik a Paradicsom emléke, meg a vágya.

„Mindig az állat első bennetek,

És midőn ezt el bírád csitítani,

Eszmél az ember, hogy nagy-nagy gögösen

Megvesse azt, mi első lényege.” – oktatja ki Lucifer Ádámot. És

a luciferi érv valóban cáfolhatatlannak látszik. Ez lenne hát a végső igazság? Az ember léte? Az Isten és a Paradicsom nélküli vegetálás?

„Pontosan tudom, hogy mitől menekülök, de azt nem, hogy mit keresek” (Montaigne)

9. Az ember – maga Ádám is – a teljesség lehetőségét a lehetőségek teljességében igyekszik föllelni. Azonban a lehetőségek világának tágulása és egyben a szaporodó választások kudarcai mindinkább saját végességére, saját behatároltságára ébresztik rá. A mindegyre tudatosító végesség pedig a lélekben lappangó virtuális totalitást a tudat egyre mélyebb régióiba fojtja. A lehetőségek bővülésével arányosan és kérlelhetetlenül tudatosuló végesség ugyanis mind tudatosabb, mind racionálisabb értéktételezéseket követel meg, hiszen egyre inkább a ráció látszik irányadónak a maga közegeiben.

Azonban a lehetőségek számszerű növekedésükkel és racionális beláthatóságuk tágulásával arányosan mind virtuálisabbakká válnak és így mind viszonylagosabbak lesznek a magukban hordozott bizonyosságok is. És adott ponton a lehetőségek kiürülnek, megfoghatatlanokká virtualizálódnak, racionalizálható bizonyosságok hiányában pedig az értéktételezések esélye is megszűnik. Végző fokon a ráció megtagadja az éppen általa föltárt lehetőségeket. Így magára marad a ráció, mint önmagának egyetlen bizonyossága: a kételkedés. A totális kétely. S a vele járó szorongás.

A tér végtelenné ürül: üressé végtelenedik. Az ember feje fölött az ég, mindenféle ég, kiürül. A totális kétely egyet tesz bizonyossá: hogy nincs semmiféle bizonyosságunk.

A homéroszi hősök nem zokognak hős társaik elestén, hanem rövid és mértéktartó bánkódás után emberi természetük szükségleteinek megfelelően étkezni és aludni mennek. A hősök meghalnak ugyan, de az élet és legfőképpen a világ az megy tovább (Huxley). Az üres végtelenben minden véges nyomtalanul és tragédiák nélkül tűnik el. Nem rendül bele a világmindenség a legnagyobb hős halálába sem, bármilyen fájdalmasan is érintse ez a büszke emberi öntudatot. Semmi sem igazolja, nem teszi hősiessé sem a harcot, sem a halált, sem az életet magát. Nincsen vállalható tragédia: Isten elrejtőzött.

A végtelenség azonos önmagával, s mint ilyen, semmi köze semmiféle tragédiához. A szubjektum tragikusnak érezheti ugyan a maga létét és halálát, de végül rá kell ébrednie arra, hogy valójában önsajnálató és önáltató tragikumérzése tragikus. Hogy az ember számára igazából a tragédia hiánya a tragikus.

„Hiú ember, azt kívánod-é,
Hogy a természet rendje felbomoljon,
Új üstökös ragyogjon éjeden,

Rengjen a föld, egy féreg, ha elvesz – kérdi gúnyosan Lucifer Adámtól. Meg magától Madáchtól. Ez utóbbi „alighanem ízlelt valamit abból a kesernyés érzésből, hogy az élet megy tovább, nem áll meg senki kedvéért, s minden, amit csak a miénknek hittünk, megismétlődik másokban is.” (Barta, 78.)

De az emberi bánat egyénre szabott, nincsen olyan emberileg vállalható világrend, amely az egyéni sérelmeket, az egyéni fájdalmakat, az egyéni tragédiákat orvosolhatná, vagy legalábbis hitelesíthetné. Ahová föllebbezni lehetne.

„Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.

A fű kinő utánad” – írja majd később *József Attila*.

A világnak önmagában véve nincsen célja, így nyilván az embernek sem lehet bensővé tehető, egyetemessége által megnyugtatóan igazolható célja, hiszen ez valamely külső, értéként funkcionáló bizonyosságot feltételez. De hát mi lehetne ez a bizonyosság? „Noha az emberben változatlanul munkál a törekvés, hogy egy feltételezett ésszerű világrendbe való beilleszkedéssel oldja meg egyéni léte értelmét, várákosását a tudomány credményei nem igazolják. Az értelmes világmindenségbe vetett aufklárista bizalom éppúgy illúzióknak bizonyult, mint a hite, amely a teremtés kinyilatkoztatott céljaihoz kötötte a földi siralomvölgybe vetett múlandó lényt.” (Gáll Ernő, 217.)

A londoni korban élő Madách maga jut arra az elháríthatatlan következtetésre, hogy nincs esélyünk az abszolútumra, a teljességre, a teljes emberi életre, sem a Paradicsomra, sem Istenre, hiszen Isten a kiürült ég mögé rejtőzött, nincs cél, nincs értelem, nincs hősi tragédia. (Nem véletlenül mondhatta róla Rousselot, hogy Madách nem más, mint egy „existencialiste avant la lettre”).

„Ha másfelől Isten nem létezik, nem lesznek előttünk magatartásunkat szentesítő értékek és előírások. Így hát az értékek fényes birodalmában sem előttünk, sem mögöttünk nincsen számunkra mentség, sem igazolás. Egyedül vagyunk könyörtelenül.” (Sartre, 223.)

Könyörtelenül?

10. Az eszkimó színben Ádám luciferi útjának végére ér. Nincs tovább, nincs több alternatíva, ereje sincsen immár. „Ne lássam többé adáz sorso-mat: / A hasztalan harcot.” – kéri Lucifertől. Az üressé vált ég alatt most önvizsgálatot, számvetést kell tartania. Fölriad álmából: teljességvágyából. Eva, a Paradicsom örökös emléke, mélyen alszik mellette.

Az álmából ébredő Ádám természetszerűen szembesül a halállal. Nem először teszi, de még soha ennyire mélyen. A haláltánc végigkísérte egész útján: az Édenben az önnön végességére figyelmeztető s az örök élet fájától eltiltó kerub, Egyiptomban a múmia, Athénban a nemtők, Rómában a halott, Konstantinápolyban a máglyára menők, a zárda ajtajában álló csontváz, Párizsban a bakó, Londonban pedig az öngyilkosok haláltáncának látomásában. De önnön létének tagadásaként is állandóan, minden színben, minden próba végén szembesül a semmivel, leginkább az űrben. A luciferi érv az, amely a Tragédia folyamán minduntalan a semmire, a hiányra, a halálra figyelmezteti Ádámot. Ő azonban eddig mindig talált erőt magában ahhoz, hogy legyőzze a semmi kísértését és kiütként újabb és újabb létlehetőségekkel próbálkozott. Most azonban, útjának és álmának végén, a szakadék peremén föl-tárukkozik előtte a semmi teljes mivoltában és alternatíva nélkül. Ádám nem tud több áthidaló lehetőséget, bénultan néz szembe az űrrel, a halállal.

Lucifer ekkor viszont már kezd zavarba jönni. Ő, aki Ádámot mindeddig lázadásra ösztönözte, most mintha megfékezni igyekezne Ádám lázadó dacát a jelentéktelenségére figyelmezteti őt: „Te eszköz vagy csak, mely fejet hajt”. De Ádám most már Luciferrel is dacol, amúgysem számíthat többé rá, semmit sem vár már tőle, és mást már nem is tehet: dacol tehát a luciferi érvel: „Nem, nem, házudsz, az akarat szabad”.

Am mire mehet Ádám a maga szabad akaratának dacos, csökönyös hitében – a kiürrült ég alatt, szemben az alternatívák hiányával, a semmivel. Logikusan jut el az önmegsemmisítés végső konklúziójához: a mindenségnek jel és jelentés nélküli részleme lévén öngyilkosságával nem tenne egyebet, mint cselekedne, és cselekedetével önmaga emelné törvényerőre létének semmiségét bár, amelyen ugyan nem változtathatna, de a cselekedete legalább jelentéssé tenné megsemmisülését. Az öngyilkosság Ádám csökönyös szabadságvágyának utolsó fellobbanása lenne: önnön léte érvényesítésének, a szabadságának és a teljességnek utolsó, valóban hiteles, bár – jobb híján – negatív lehetősége. Isten és Lucifer ellenében. A megnemalkuvás végső, mindent megoldó lehetőségének tetszik számára az önmegsemmisítés. Véget kell vetni hát a komédiának.

Lucifer pedig, mi mást tehetne, lényegéből adódóan és következetesen most is kételkedik, meg tagad:

„Ah, vége, vége: mily badar beszéd.

Hisz minden perc nem vég s kezdet is?”

Lucifer Ádámot már eddig is, az imént, a morálstatisztika érveivel arról igyekezett meggyőzni, hogy léte véletlenszerű, esetleges és jelentéktelen. Érvei akkor még nem győzték meg Ádámot. Most meg, amikor már-már betelne a luciferi végzés, Ádám a megsemmisülésbe vetné magát, Lucifer következetesen, saját logikájának tehetetlenségi erejénél fogva – önmagának kénytelen ellentmondani. Ádám jelentéktelen halála semminek sem jelenti a végét, tehát hősi gesztus önfeláldozása, halála értelmetlen. Nem csupán az

életnek, a halálnak sincsen semmi értelme. Hiszen a halál a szabadsághiány túlzófoka.

A kételkedő ráció végül is önmagában, kételkedő önmagában kénytelen kételkedni. És ezzel hallgatólagosan állít, ő maga biztatja életben maradásra Ádámot – bár szótlánul, érvek nélkül, pontosabban negatív érvekkel, a halál értelmetlenségének bizonyításával. Hiszen ha Ádám a szakadékba vetné magát, Lucifer valójában elvesztené Ádámot és elvesztené az Úrral kötött „fogadását” is. Elvégre az ő hivatása az, és csupán annyi, hogy Ádámnak minduntalan fölmutassa a hiányt, az űrt, a semmit, és mindvégig arra vár, hogy Ádám melyik szakadék szélén torpan meg véglegesen. De a szakadékba már nem engedheti bele. Hiszen minden emberi cselekedetet valamilyen hit sarkall. Az öngyilkosság maga is cselekvés, és ebben a cselekedetben – paradox módon – éppen a paradicsomi teljességvágy motiválta hit diadalmaskodna. Lucifer győzelme akkor teljes, ha Ádám megáll a szakadék szélén, szembenéz az űrral, és a lelkét eltölti a semmi, a szorongás. Lucifer diádala a reménytelenség, a szakadék peremén való lét.

Am ez a végső, valójában következetlen luciferi érv Ádámnak már nem elég. Önmagában legalábbis nem meggyőző számára. A luciferi érvet a paradicsomi érv teszi teljessé. Éva fölébredt kábult álmából a szakadék szélén, maga a paradicsomi emlék riad föl személyében. De most már ez sem elég. Éva, a Paradicsom emlékének és vágyának viselője és örök ígérete a Tragédia során egyre inkább elidegenedett Ádámtól, aki most, végső tette küszöbén már szinte számba sem veszi őt:

„A férfiúnak, e világ urának,
Más dolga van, mint hiú enyelgés,
Nő azt nem érti s nyűgöl van csupán”.

Hol van ez már az édeni idilltől, amikor egymás keblén keresték az égi zengzet visszfényét. Ám most, hogy Éva fölébredt kábulatából, Ádám egy kicsit mégis elgyöngül, jeléül annak, hogy az emlék és a vágy mégsem halt ki egészen belőle, ám erőt vesz magán, már nem akar tudomást venni vágyáról. Azonban Éva anyasága a luciferi és a paradicsomi érvet végül is egyszerre érvényesíti és törvényerőre emeli.

Bagatellizálva azt is mondhatnók, hogy Ádám akár le is lökhetné maga előtt Évát a szikláról gyerekestül, és így megoldaná a gondjait. Milton Évája maga javasolja a közös öngyilkosságot, de Ádám nem hiába élte végig az eszmélet kalandját: fölismeri, hogy Éva anyasága önmagánál több, valaminek a megnyilatkozása. Fölismeri, hogy önnön léte folytatódik a gyerekeiben, hogy Lucifernek igaza volt, valóban állandóan egybeesik a vég és a kezdet, de a Paradicsom-érv is igaznak bizonyult, Ádám magára ismer abban, amit most már érezni kénytelen: abban a felelősségben, amellyel ezután önnön, a gyerekeiben folytatódó életéért tartozik – legalább önmaga számára. Ha másnak nem is, önmagának el kell számolnia az életével.

Ugyanakkor Éva anyaságában, a kezdet és a vég örökös egybeesésében, az összhangzó luciferi és paradicsomi érvben Ádám fölismeri, hogy minden kézzelfogható vagy egyáltalán emberileg fölfogható értelem hiányában is létezik valami fölötte álló egyetemes törvény, amelyben kiegyenlíti egymást a kezdet és a vég, az emberi élet és a halál, fölismeri, hogy a fölötte kiürült, emberarcát elvesztett égben munkál egy – az életét is átható – törvény: az egyetemes összhang törvénye. „Az egyén érzi az emberi kívánságok és célok

jelentéktelenségét és azt a fennségességet és csodálatos rendet, amely a természetben és a gondolatvilágban megnyilvánul” – írja majd később a legracionálisabb tudomány zsenije, *Einstein*, az általa vallott kozmikus vallásról.

Ádám térdre esik, feleli luciferi nagyravágását, az ég betöltésének szándékát. Föl- és elismeri ezt a fölötte álló, de az ő életével is számoló egyetemes törvényt.

Lucifer persze érzi, hogy Ádám kicsúszik a markából, hát vadul lázítja őt:

„Féreg! Feledted-e nagyságodat,
Melyet nekem köszönhetsz?”

Ádám azonban most már engedi, hogy a testét, fizikai létét uraló törvény a lelkét is átjárja és áthassa:

„... Hagyd el azt!

Hiú káprázat volt: ez nyugalom.” – válaszolja a végtelen megnyugvás hangján. Igazi megnyugvás ez, nem belenyugvás, nem beletörődés. Ádám a végességgel vívott hasztalan küzdelmét föladja, nyugalma elhárítja Lucifer újabb mérényletét. Ez már a végtelen mindenség törvényeiben való megnyugvás, hasonló ahhoz, amely Jób könyvének utolsó sorait árasztja el. (J. C. W. Horne).

És lám, ebben a nyugalomban újra megjelenik előtte és kegyelmébe fogadja az Úr. Ez persze már nem e kezdetek Ura, ez már egy másik isten, aki valahol a háttérben végigkövette Ádám eszméletének kalandját, és közben maga is fejlődött és megöregedett, mint maga Ádám (Páskándi). Ennek az Úrnak mintha több köze lenne Ádámhoz, mintha az utolsó tiráda fejezné ki a leginkább a lényegét (Sötér). A viszonyuk is mintha más lenne, mintha fáradtabb lenne az Úr és merészebb, követelődőbb Ádám. Nem csoda, hisz mindketten a szakadék peremén, a Paradicsomon *kívül* állnak, amelyek Ádám csupán az ígéretével bír.

Ebben a jöbi nyugalomban az egyetemes törvény az Úr szavával megszabja Ádám létének törvényét is:

„Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végtelen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.”

Ez a törvény azonban egyaránt szentesíti Ádám percnyi létét, meg is „végtelen érzetét”, az égi szózatot: teljességvágyát. Az ellentmondás zavarát csak fokozza az angyalok üzenete:

„Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
S tudni, hogy felettünk
Pajzsul áll Isten kegyelme.”

Hogyan lehetne Isten árnyékában szabadon választani? Az angyalok kara maga sugallja a választ is, az ellentmondás föloldását:

„Tégy bátran, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is lesz,
Mert ne azt tekintse célul,
Önbecsét csak, ki nagyot tesz.”

Most már újabb, metafizikai felhangokat kap egy előző fölismerés, amely eredetileg, racionálisan, az eszkimólet felé mutatott:

„A cél voltaképp mi is?
A cél megszűnt a dicső csatának.
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.”

A „dicső” csata jelzője igazolni látszik a fölismerés metafizikai érvényét: ez a küzdés nem az eszkimólét objektív értékű létfenntartó küzdelme, hanem annál sokkal több. Ádám a maga létének célját, értelmét a halála artikulálta életének határain belül, a küzdésben magában találhatja föl. A küzdés maga azonos a teljesség esélyével. Hiszen Isten árnyékában is az önbecs a lényeg, az égi szózatotól hitelesített emberi önmegvalósítás, az önmagunkkal való megbékélés: a teljesség kegyelmével szentesített üzenete az, hogy létünket – felelősséggel – életté kell tennünk, hogy létünk értelmét saját határain belül, önmagunkban kell keresnünk, és hogy önmagunk körén belül a választásunk szabad. Ádám egyetlen esélye az, hogy a halálában fölismer egyetlen bizonyosságot, az egyetemes összhangot bensővé tegye, hogy önköréből istenüljön, megteremtse lelki autonómiáját, azt a belső összhangot, amelyben átélheti a „végtelen érzetét” „az arasznyi lét” határain belül is.

Jellemző, hogy az összhangra érzékeny paradicsomi emlék, illetve annak megtestesítője, Éva nyomban megérti az üzenetet. Ádám azonban okvetetlenkedik, ő már nem tud feledni, ő *érteni* is szeretné az életét. Ha tudja is már, mit kell tennie, ha feledné is azt a véget, egyet azonban még nem tud: hogyan? Hogyan tud visszatérni a szakadék széléről?

Az Úr végső válaszából azonban megérti, hogy a „vég” feledésére nincs medicina; a halál tudatával együtt kell élnie. Egyet tehet csupán: „Mondottam ember, küzdj és bízza bizzál!” – hangzik a végső szentencia. Ám ne feledjük: ez nem Ádám elhatározása, hanem az Úr döntése. Vagy talán a Madáché?

*„Ha a tengerhez egy században egyszer
jő egy madár és szájában vizet visz,
van remény, hogy elbördja.” (Madách.
jegyzet a Tündéralomhoz.)*

11. Ott állok hát a szakadék peremén. A kiürült ég alatt. Nincs tovább. Nincs több érv. Lucifer hallgat.

A kiürült hétköznapiokban fojtogató szorongásom egyre elviselhetetlenebb. A szorongás lassú haldoklás, a lelkileg zártatos vegetatív önmagába záruló élet lassan, de biztosan fizikailag is fölszámolja önmagát, a folytonos emocionális stressz felőrli az immunrendszert, és katasztrofális, halálos fiziológiai elváltozásokat okozhat (Sellye). A szorongás lebéklyóz és magával sodor, képtelen vagyok küzdeni ellene, hiszen külső bizonyosságok híján a féltelmeim is bizonytalanok, megfoghatatlanok, alaktalanok, nem tudok mi ellen küzdeni. Küzdelmem önmagammal vívott árnyékboksolás csupán. Ám minél egyértelműbb a halálos vég, amerre sodor, ebben az egyre elkerülhetetlenebbnek látszó végben fölismerhetem a szorongásomból kivezető vészkijáratot.

Most már tudom, hogy csak egyet tehetek: végig kell járnom a madáchi gondolatmenetet, akárcsak Ádám, el kell jutnom a végső következtetéshez, és szembesülnöm kell létem egyetlen bizonyosságával: a halállal. A sziklá-

ról, ahol állok és szorongok, le kell pillantanom az egzisztenciális ürbe ahhoz, hogy a közvetlen halál közelében megfoghatatlan szorongásom alakot öltön, át lényegüljön a haláltól való *félelemmé*. Az alakot öltött fenyegetés artikulálja szorongásomat is: most már *félek*, mert tudom, hogy *mitől* félek. S az ismerőssé tett félelemben rejlik utolsó esélyem. Ha szorongásom tehetetlenül sodorna magával egészen a végig, akkor a megkapaszkodás esélye nélkül sodorna bele a semmibe. Ám ha szorongásomban megelőlegezem magamnak, anticipálom a végső következtetést, amely felé elkerülhetetlennek látszó módon sodródok, akkor mégis elkerülhetem azt. Hiszen magam nevezem meg szorongásom okát, magam lényegítem át azt félelemmé, így magam veszem át az ellenőrzést fölötte, némi esélyt szerzek a menekülésre, míg ha váratlanul és hirtelen szembesülök a végső következtetéssel, tehetetlenül hullok a semmibe.

Önnön félelemben rejlik ugyanis saját félelmem leküzdésének esélye: a félelem váratlan erővel aktivizálja életöszönömet.

Most következik a sorsdöntő fordulat: a halálban önnön végével szembeülő és eddig következetesen kételkedő ráció most már önmagában, a kételkedésben kénytelen kételkedni. És ezzel tehetlenné bénítja és kikapcsolja önmagát.

Ekkor lelkem elfelejtett mélységéből fölneszel a bennem szunnyadó végtelenség, tudatom mélyéről elemi erővel föl szabadul az oly sokáig elfojtott teljességvágy, amely *reménnyé* szublimálódva most, a halál közvetlen szomszédságában ezernyi szétszórt vágyamat egyetlen hatalmas vággyá sűríti, magának az életnek a vágyává, amely önmagát akarja: az életet, a bennem élő végtelenséget. Visszairányul önmagába, önmagamba, kiteljesedik, megvalósítja önmagát *bennem*, puccszerűen birtokba veszi egész lényemet. Újra és új értéket ad életemnek, amelyhez visszatérít. Ez az érték maga a pusztán élet. A halálban nem ismertem, nem is ismerhettem saját magamra, a halál nem az én birtokom, s a birtokháborításért a bírság önnön létem. Az életben azonban most saját birtokomra ismerhetek rá: ez az egyedüli, mi megadott nekem. Születésem nem az én erényem vagy bűnöm, nem tehetek róla, ám az életem az enyém, kizárólag az enyém, s ha értelmetlen is, felelősséggel tartozom érte legalábbis önmagamnak, akár az anya torzszülött gyermekéért.

A lelkemet birtokába vevő végtelenség egy lényegű az egyetemes teljességgel, benne önmagára, meg rám talál a racionális lényemtől eddig oly távoli és idegen egyetemesség, mely áthatja lényemet. Ebben a belső végtelenben maga az élet akarja önmagát: az életet. Az elemi erővel föl szabaduló életöszönben, paradicsomi emlékekben és vágyban: a *reményben* a belső végtelen önmagát akarja. Ez a remény egy olyan cél választására készít engemet, amelynek irányában megnyilatkozhat, hogy ebben a megnyilatkozásban a teljesség érezze önmagát. Tudom ugyan immár, hogy semminek sincsen értelme, a remény azonban mégis cselekvésre ösztönöz engemet – ellenállhatatlanul. És cselekedve, maga a cselekvésem lehetővé minősíti a lehetetlent, valamivé a semmit. Cselekedetemmel önmagamból vetitek ki értéket valamilyen célra, bizonyságok mellőzésével teremtek magamnak bizonyosságot, amelyet maga a cselekvésem szentesít. Pascali értelemben fogadást teszek egy tétre, a fogadás minden jól ismert kockázatával. Sőt, a kudarc biztos tudatában, hiszen tudva tudom, hogy a tétnek csak az én számomra és csak azért

van értéke, mert a választásom rá esett (Sartre). Tudom, hogy valójában nincs is tét, s hogy cselekedetem lényegében merőben reménytelen, hogy semmi esélyem megnyerni ezt a „fogadást”, mégis, reménytelenül is cselekszem, mivel cselekedetemnek valójában *nem célja*, hanem belső *értelme* van: cselekedetemmel összhangzó renddé artikulálom, formálom a lényemet birtokába vett belső végtelent. Meg kell alkotnom önmagam, önmagam életét a semmi korlátai között. „Az ember önmagának istene... s azzá, ki lesz, maga tevő magát.” (Madách, Commodus)

A remény ugyanis lényeges immanens fölismerést hordoz magában: a bensőben váratlan és elemi erővel megvalósuló teljességben fölismerhetem az egyetemességben ható fenséges összhangot (vö. Einstein), de egyben fölismerhetem a hiteles élet csúlyát is: nem a külső teljességben kell megtalálnom önmagam összhangját, hanem a belső összhangban a teljességet.

Erre kell hát fogadást tennem. Még akkor is, ha tudva tudom, hogy fogadásom reménytelen. Mégis cselekszem. És ezzel legalább elhárítom magamról a felelősséget: nem az én hibám, fatális tévedés csupán, hogy a lehetőséget végül mégis a szükségszerűség váltja föl: a halál.

Madách még ennél is többet sugall: az életem igaz nem lehet csak szép; pontosabban, bár az életem igaz nem lehet, széppé azért tehetem. Én magam...

„Táncolni kell, uram! A zene majd csak megjön valahonnan...” (Kazantzakis, Zorbász, a görög)

„*Mi az élet költészet nélkül:
csontváz*” (Madách, Nápolyi Endre)

12. *Nota bene.* A Tragédia azt sugallja, hogy el kell jutnunk a mélypontig, szembesülnünk kell a halállal ahhoz, hogy megtalálhassuk az utat a hiteles emberi életbe. „Élethez halálon át az út” – idézi a Szentírás szavait Madách a *Csák végnapjaiban*. Ám sokan vannak, akik mégis belevetik magukat a szakadékba. Akikre nem talál rá a remény. Hiszen igaz ugyan, hogy az „és mégis” daca „*a magyar eidos legsajátosabb filozófiai mondanivalója*” (Szerb Antal), ám az is tény, hogy ma sehol a világon nincs annyi öngyilkos, mint éppen nálunk. Mi hát a garancia arra, hogy visszatérhetünk a szakadék pereméről, ha netán odamerészkednénk?

Semmi garancia! A Madách-sugallta válasz nem általános érvényű, nem is lehetne az, hiszen kinck-kinek méretére szabott. Csak azt mentheti meg a remény, csak annak van esélye a hiteles életre, akiben elég intenzív a Paradicsom emléke, a teljesség és az összhang igénye. Olyan ez, akár a testedzés: *lélekedzés*. Minél többször és minél hosszabb időre mártózik meg valaki a teljességben, az összhang élményében, annál edzettebbé, védettebbé válik az egzisztenciális úr kísértéseivel, a reménytelenséggel szemben.

Folytatás az előző számból. Az irodalomjegyzéket – terjedelmi okok miatt – a szerzővel egyetértésben elhagytuk, viszont az utalásokat a szövegben megőriztük. Ezzel megnehezítettük olvasóink dolgát, amiért elnézést kérünk – a szerk.

A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944

A magyar kormányok délszláv politikája

Ha vannak – és vannak! – a második világháború évei Magyarországa történelmének sokat emlegetett, nemzeti önvádat és nemzeti lelkiismeret-vizsgálatot eredményező tragikus eseményei, akkor azok között is az első helyek egyikére kívánczik az újvidéki „hideg napok” története. Az 1942 januárjában Újvidéken és környékén lezajlott razzia „eredményei” már akkor megírázták és foglalkoztatták a magyar közvéleményt, a Délvidék pedig sokáig egyet jelentett Újvidékkel.

A második világháború után felnövekedett nemzedékek tagjai *Cseres Tibor* *Hideg napok* című könyvéből és a belőle készült *Kovács András*-filmből kaptak híradást egy soha nem múltó, mindig önmarcangolásra készítő tragédiáról. A razzia megközelítőleg háromezer – többségében ártatlan – szerb, zsidó, magyar és német áldozatának emléke örökké kísért a magyar történelemben. Hogy miért kellett meghalniuk, ma sem tudjuk pontosan. Hogy voltak közöttük partizánok, szabotőrök – bizonyosan –, hogy működik a visszacsatolt területeken a jugoszláv ellenállás, arról megcsönkített magyar katonák és csendőrök holtteste tanúskodott. Hogy háborúban, háborús körülmények között minden hadsereg megtorol minden ellene irányuló támadást – tény. Ez történt a Délvidéken is, máig szóló tanulságként.

A Délvidék és az ott 1941 és 1944 között lejátszódó események azonban nemcsak Újvidéket, a razziákat jelentették. Hogy mi minden történt ezen a rendkívüli tarka nemzetiségi képet mutató területen a második világháború éveiben, miként módosult a magyar kormányoknak a Délvidékkel kapcsolatos politikája, arról most olvashatunk először igényes, alapos történelmi feldolgozást, A. Sajti Enikő tollából.

A szerző korábbi írásaiból is kitűnt már, hogy a Délvidék, a magyar–délszláv kapcsolatok – különösen a második világháború alatti időszak – történetének kitűnő ismerője. A téma iránti érzékenysége, felkészültsége szinte „kényszerítette” a munka megírására.

A kötet alcíméből arra következtethetünk, hogy a magyar kormányok délszláv politikájának történetével, változásaival ismerkedhetünk meg a visszacsatolástól a terület ismételt elvesztéséig. A könyvet végigolvasva viszont azt tapasztalhatjuk, hogy többet kapunk, mint amit az alcím sejtetett. Gyakorlatilag feltárul előttünk a Délvidék 1941 és 1944 közötti részletes története. Megismerkedhetünk a terület nemzetiségi és gazdasági viszonyaival, az ott élő népek egymás iránt érzett érzelmeivel, az évszázados együttélés gondolataival, bajaival, eredményeivel.

Ismeretes, hogy a trianoni békediktátum után létrejött szomszédos államok közül Magyarország viszonya – a kezdeti mélypont után – a délszláv királysággal, Jugoszláviával vált a legrendezettebbé. Horthy Miklós kormányzó már 1926-ban, híres mohácsi beszédében felvetette a magyar–délszláv közéleti lehetőségét és fontosságát. A magyar kormányok politikája – melyben nemegyszer hivatkoztak az évszázados magyar–horvát együttélésre, a közös magyar–szerb küzdelmekre stb. – 1940-ben érte el a csúcspontját Jugoszlávia esetében. Megkötötték a magyar–jugoszláv „örök barátsági szerződést”. A két állam közötti barátságot, megegyezést dokumentáló okmány azonban nem volt sokáig érvényben. Magyarország 1941. április 11-én – hivatkozva Jugoszlávia állami létének megszűntére – megindította csapatait a Délvidék visszafoglalására.

Az évszázados együttélés, a korábbi közös harcok – de egyben ellentétek –, a mindkét oldalon számos esetben hangoztatott kölcsönös megbecsülés ellenére a visszatért Délvidék nem lett a megbékélés szigete. A Trianon utáni vélt és valós sérelmek, telepítések és kitelepítések, a bevonuló katonákra orvul leadott lövések súlyos következménnyel jártak. A katonai vezetés a legkeményebb szigor alkalmazását írta elő, amelyre az adott körülmények között szükség volt és szinte mindig egyéni elbírálás eredménye volt, hogy a parancsnokok éltek, avagy visszaéltek vele. Úgy érzem, ezekről a kérdésekről a szerzőnek talán részletesebben, néha árnyaltabban is lehetett volna írnia. Utalhatott volna arra, hogy a bevonuló magyar csapatoknak nem a kiprovokált harc volt a feladatuk, a délvidéki viszonyokat még korábbi katonai pályafutásuk során megismert parancsnokok egy része a megbékélés híve volt és meg is tett azért mindent, például *Stomm Marcel* tábornok, a 14. gyalogdandár parancsnoka.

Ugyanakkor meg kell értenünk azokat is, akik szülőföldjükért, hazájuk védelmében ragadtak fegyvert és nem válogattak az eszközökben, nem törődtek a következményekkel.

A harcok – amelyek gyakorlatilag elszórt lövöldözéseket jelentettek – elülte után, ha lassan is, de megindult a „békés” polgári élet. Ez a „békés polgári élet” azonban sokak számára a terület elhagyását jelentette, a magyar kormány ugyanis a nem őslakosokat, az 1918 után betelepített délszlávokat igyekezett kitelepíteni és visszatoloncolni Szerbiába, Horvátországba. Ezek a lépések nem segítették elő a megbékélést, még akkor sem, ha például a magyar–horvát viszonyban ez kisebb tehertételt jelentett, mint magyar–szerb vonatkozásban. A magyar–horvát viszonyt sokkal inkább megterhelte a Mura-köz hovatarozásának kérdése, a soha le nem zárt vita.

Az emigráns jugoszláv kormánnyal – a „hideg napok” ellenére is – viszonylag jó kapcsolatot épített ki a magyar kormány 1943–1944-ben. Különösen az emigráns kormány irányította ellenállási mozgalom, illetve a németek irányítása alatt álló Szerbia bábkormányával alakult ki szorosabb kapcsolat, amely fegyverek, lőszer és gabona szállításában is realizálódott.

Visszatérve a korábban röviden érintett telepítések, kitelepítések kérdésére, szólni kell a könyv azon részéről is, amely a bukovinai székelyek és a boszniai magyarok Délvidékre történő telepítésével foglalkozik. A trianoni szerződés után a jugoszláv kormány igyekezett a Délvidék nemzeti-nemzetiségi viszonyait telepítésekkel megváltoztatni. Ezeket a telepéseket a magyar kormányok 1941 után igyekeztek az anyaországba „irányítani”. A felszabadult területekre Bukovinából és Boszniából telepítettek be székelyeket, magyarokat,

kiemelve ezzel őket a hosszabb távon beolvadás veszélyével fenyegető román, délszláv környezetből. Ezek a telepítések azonban nem csökkentették, de növelték az ellentétet a Délvidéken és a későbbi visszavágások alapját képezték/képezhették.

Az utóbbiak azok a dolgok, amelyekről általában alig olvashatunk hazai munkákban, pedig múltunk kendőzetlen feltárásához hozzátartozik a bennünket ért sérelmek bemutatása is. Egykoron úgy véltük, hogy nemzeti múltunk valós feltárása másokat is arra ösztönözhet Kelet-Közép-Európában, hogy ugyanezt tegyék saját történelmükkel. Példánk sajnos nem lett „ragadós”. Mindenki örömmel és dicsérrettel szolt törekvéseinkről és hasznosan építette be „bűneinket” saját történelmi érvrendszerébe, de nem vette senki sem a fáradságot, hogy megírja saját „újvidékét”. Ezekről az eseményekről mi legfeljebb egy-egy hazai munka lábjegyzetében olvashatunk, pedig a mi halottaink is megérdemelnék, hogy elsirassuk őket.

Visszatérve A. Sajti Enikő tanulságos, mindenki számára jó szívvel ajánlható munkájára, utalnom kell röviden egy szinte minden, Magyarország második világháború történetét érintő munkában felfedezhető problémára. Ez pedig a kor katonai-hadtörténelmi eseményeinek, hivataltörténetének, katonai hierarchiájának a hiányos ismerete. Úgy vélem, ezért fordulhatott elő ebben a munkában is nem létezett katonai beosztások említése, pontatlan nevek, rendfokozatok, összekevert alá- és fölérendeltségi viszonyok stb. használat. Úgy vélem, ha a szerző ezekre az apróságokra is olyan történészi alaposággal figyelt volna, mint tette azt a politika, külpolitikai vonatkozások esetében, akkor még sikeresebb munkáról mondhatná a recenzens: érdemes volt megírni, érdemes volt elolvasni! (Kossuth)

Korom Mihály: A magyar fegyverszünet 1945

A *Palócföld* 1986. évi 4. számában *Izsák Lajos* A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949 című kötetének az ismertetése során azt írtam, hogy a *Kossuth Kiadó* Négy évtized címet viselő könyvsorozatában közreadott munkák mindenki számára ajánlhatóak, sikeres és hasznos vállalkozás volt a sorozat életre keltése. A leírtak ellenére sem gondoltam azonban akkor azt, hogy alig valamivel több mint másfél év múlva ismét – az 1944. december 21–22-ével kezdődő új magyar történelem érdekes, de talán kevésbé ismert eseményeiről történészi igényességgel szóló – sorozat újabb kötetének ismertetésére vállalkozom.

Alig két évvel ezelőtt a sorozat szerkesztői még csak az ötödik-hatodik kötetet tehették le az olvasók asztalára, napjainkban pedig már a tizenötödiknél tartanak. E szépen gyarapodó sorozat tizenharmadik köteteként látott napvilágot *Korom Mihály* A magyar fegyverszünet 1945 című munkája.

Úgy vélem az olvasók előtt nem ismeretlen a szerző és eddigi munkássága sem, hiszen már több mint negyedszázada, hogy rendszeresen publikál könyveket, tanulmányokat, cikkeket a népi demokratikus Magyarország történetéből. Különös előszeretettel vizsgálja Korom Mihály az 1944–1945-ös esztendő eseményeit, legyenek azok politika-, társadalom- avagy éppenséggel had-

történeti megközelítést igénylők. Eddigi munkái – amelyek az 1944 októbere és 1945 áprilisa között eltelt hónapok eseményeit dolgozták fel – szinte kivétel nélkül foglalkoztak a magyar fegyverszüneti tárgyalások eseményeivel. Jelen kötete most egyedül ennek az egy kérdésnek a bemutatására vállalkozott.

Úgy érzem, eléggé ismeretes az a tény, hogy a Debrecenben megalakult ideiglenes nemzetgyűlés által megválasztott ideiglenes nemzeti kormány egyik első feladatának tartotta a Szovjetunióval és a szövetséges hatalmakkal megkötendő fegyverszüneti egyezmény „mielőbbi aláírását”. Ezért a kormány már a megalakulását követő napon – 1944. december 23. – kérelemmel fordult a Szovjetunióhoz, miszerint eltökélt szándéka, hogy fegyverszünetet kössön a Szovjetunióval és a szövetséges hatalmakkal. A fegyverszüneti kérelem őszinteségét és a szándék megerősítését (is) bizonyítandó az ideiglenes nemzeti kormány 1944. december 28-án hadat üzent a hitleri Németországnak. Ez a hadüzenet azonban csak jelképes lehetett, hiszen Magyarország – amelynek ekkor két kormánya volt – még hadban állt a Szovjetunióval és a szövetséges hatalmakkal. A Horthy Miklós által Moszkvába küldött fegyverszüneti delegáció tagjai – Faragho Gábor, gróf Teleki Géza, Szentiványi Domokos – hiába írták alá 1944. október 11-én az előzetes fegyverszüneti egyezményről szóló okmányt (ezt Korom Mihály nem „előzetes fegyverszüneti egyezmény”-nek, hanem „a tényleges fegyverszüneti tárgyalás megindításához szükséges előfeltétel” elfogadásának nevezi. Ha ez valóban így értelmezhető, akkor nem hibáztatható Horthy Miklós azért, mert 1944. október 15-én elhangzott kormányzói proklamáció szövegében az „előzetes fegyverszünetet kötünk” kifejezést használta), az a nyilas-hungarista hatalomátvétel következtében gyakorlatilag érvényét veszítette.

A sikertelen kiugrási kísérlet, amelynek főleg a későbbi eseményekre gyakorolt hatásáról ír a szerző, új feltételeket teremtett. A németekkel szembe fordulni nem tudó, nem akaró magyar politikai és katonai vezetés helyére, az ország németektől-nyilasoktól megtisztított részén létrejött ideiglenes nemzeti kormány lépett.

Ennek a kormánynak a fegyverszünetre vonatkozó kérését a Szovjetunió és a szövetséges hatalmak pozitívan fogadták és lehetővé tették a magyar fegyverszüneti delegáció Moszkvába történő utazását.

Közben a magyar fél előtt – azok részleteiről szinte semmit sem tudva – folytak a szövetséges hatalmak közötti tárgyalások a magyar fegyverszüneti feltételekről. Úgy tűnik, a szövetségesek között a feltételek pontos megfogalmazásában több probléma merült fel, mint a későbbiek során a legyőzött Magyarország és a szövetséges hatalmak képviselői között. Igaz az előbbihez hozzátartozik az a tény is, hogy a szövetségesek megbeszélései során egyenrangú felek tárgyaltak, míg az utóbbi esetben egy legyőzött félnek diktáltak!

Az antifasiszta koalíció vezető hatalmait a magyar fegyverszüneti egyezmény megszüvegezéséskor már élő példák – például szovjet–finn, szovjet–román, szovjet–bolgár fegyverszüneti szerződések – „segítették”. Gyakorlatilag ezek alapján készült el a magyar fegyverszüneti egyezmény is. Sajnos nem tartalmazott azonban olyan kitételeket, miszerint Magyarországot a szövetségesek elismernék hadviselő félnek, bár a lehetőséget – alig több mint papíron – megadták a fegyveres harcra, amikor nyolc, nehézfegyverekkel is felszerelt gyaloghadosztály felállítását engedélyezték/írták elő.

Korom Mihály könyvében elsősorban a hús pontot tartalmazó fegyverszüneti egyezmény létrejöttének körülményeiről, a feltételek 1944. október 11-e előtti és 1944. október 15-e utáni módosulásairól ír és csak érinti a magyar elképzeléseket. Igaz a legjobb akarattal sem tethett volna mást, hiszen magyar elképzelések, főleg olyanok, amelyeknek realitása is lett volna, nem léteztek. Ezért is érzem kissé túlzónak azt a megállapítást, miszerint a magyar fegyverszüneti delegáció – dr. Gyöngyösi János külügyminiszter, Vörös János vezérezredes honvédelmi miniszter és dr. Balogh István miniszterelnökségi államtitkár – nem használta ki az esetleges lehetőségeket és nem tett meg mindent egy kedvezőbbnek tűnő fegyverszüneti egyezmény érdekében. Ezt a szerző részben a delegáció összetételével, részben a körülményekkel magyarázza. Megítélésem szerint egy más összetételű delegáció – például kommunista részvétellel (Rákosi Mátyásék nem „törték” magukat, hogy a delegáció tagjai lehessenek) sem ért volna el más eredményt 1945 januárjában. Úgy vélem, hogy az 1944. október 15–16-ai sikertelen kiugrási kísérlet csak megerősítette azt a szovjet véleményt Magyarországgal kapcsolatban, amelyet Molotov külügyi népbiztos 1943-ban ekképp fogalmazott meg: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.

A szovjet kormány ... úgy véli, hogy a szövetségeseknek Magyarországgal, valamint Németország és Olaszország más csatlósáival létesítendő kapcsolataiban az alábbi alapvető elveket kell lefektetni:

1. feltétel nélküli megadás;
2. az általuk megszállt terület visszaadása;
3. kártérítés az okozott háborús károkért;
4. a háborúért felelős személyek megbüntetése.”

Megítélésem szerint ezek az alapelvek – ha bizonyos esetekben finomodtak is – érvényben voltak 1945 januárjában is. Ezek megléte mellett pedig jobb feltételek „kiharcolása” elképzelhetetlen volt.

Az előbbi alapállásból megfogalmazott feltételeket – melyeket a szövetséges hatalmak együtt dolgoztak ki – 1945. január 20-án írták alá Magyarország nevében az ideiglenes nemzeti kormány képviselői, míg a szövetséges hatalmak részéről Vorosilov marsall látta el kézjegyével az okmányt. E szerződés aláírása azt jelentette, hogy a Debrecenben létrejött új magyar állam megszűnt hadviselő fél lenni a szövetséges hatalmakkal szemben, de az okmány tanúsága szerint Csehszlovákia ellenében is!

Korom Mihály könyve úgy vélem, figyelemre méltó módon tárja fel és elemzi a magyar fegyverszüneti egyezmény történetét. A sokoldalú megközelítést alkalmazó munka egyik fő érdeme a komparatistikai kísérlet a magyar és más „csatlós” államokkal kötött fegyverszüneti egyezmények egybevetésére.

A dicséret szavak mellett szólni kell azonban néhány apró hibáról is – például Faragho Gábor közlekedésügyi miniszterként történő szerepeltetése közellátásügyi miniszter helyett, a nagyköveti és követi rangok nem mindig helyes használata stb. –, amelyek kicsit nagyobb szerzői/szerkesztői odafigyeléssel elkerülhetők lettek volna.

SZAKÁLY SÁNDOR

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

DOBOSSY LÁSZLÓ

Masaryk a jó palócoknál

Példázat a demokráciáról

1930. szeptember 12-én, este hét óra tájt Masaryk elnök rangos kísérettel hivatalos látogatásra Losoncra érkezett. Ahogy ilyenkor szokás, diadalkapu, zászlódíszben pompázó utcák, a főtéren díszszázad, katonai parádé, himnuszok, a járási hivatalban pedig ez alkalomra sebtében tatarozott termek várta. És természetesen üdvözlőbeszédek, szlovák és magyar nyelven.

A fogadtatás előkészítésére viszonylag kevés idejük volt az illetékeseknek; alig három héttel korábban kaptak értesítést arról, hogy az elnök meglátogatja a kékkői és a losonci járást. A látogatás céljáról hivatalos közleményt nem adtak ki, s az időpontról sem tájékoztatták a hírközlő szervezetet. Viszont általában ismert volt, hogy e nemzetiségileg vegyes lakosságú járásokat országos mértékben is legmélyebben sújtotta a gazdasági válság: indokoltnak látszott tehát a következtetés, hogy az elnök személyesen kívánt találkozni a válsággyötörte lakosság képviselőivel. Masaryk azonban mindig mást és többet, meglepőbbet is szokott tenni, mint amennyit a hivatali kötelezettsége előírt. Ez alkalommal szintén és nyilvánvalóan nem csupán országjárási szándék vezette abban, hogy elnökségének tizenegyedik évében először tegyen látogatást magyarok által is lakott járásokban, méghozzá úgy, hogy az éjszakát egy magyar többségű városban töltse.

Az ismertetendő körülmények folytán érthető, hogy a közigazgatási hatóságok, amelyek a körutat szervezték, előre bekérték az üdvözlésre kijelölt vagy felkért személyektől a legfőljebb másfél perces üdvözlőbeszéd szövegét, hangsúlyozottan nem cenzúrázás végett, hanem hogy az elnök megfelelően felkészülhessen a válaszokra. Mindez azt eredményezte, hogy a kékkői és losonci körút, zsúfolt programjával és kétnyelvű – szlovák és magyar – elnöki megnyilatkozásaival, majd az ezek nyomán kibontakozott messzeható sajtóvisszhanggal, amelyet az egyik lap, némi túlzással, „sajtóháborúnak” nevezett, sűrítetten szemlélteti azokat a bonyolult problémákat, súlyos gondokat és belső ellentmondásokat, amelyek a filozófus elnök közéleti celekvését nemcsak a végső korszakban, hanem általában is jellemezték. Ezenfölül pedig szemlélteti – nézetem szerint – a kelet-közép-európai nemzetek fejlődéstörténetének a két háború közti tragikus szakaszának több fontos mozzanatát is.

A vizsgálódásunk tárgyául szolgáló elnöki látogatás háttérének érzékeltetése végett megemlítendő, hogy a kormánykoalícióhoz tartozó *Csehszlovák Néppárt* szlovák tagozatának lapja a látogatás előtti napon vészjelzést közölt a losonci járás katasztrófális gazdasági helyzetéről „SOS z Lučenca” (SOS

Losoncrol) címmel; egy kivételével valamennyi iparvállalat csödbe jutása, a munkanélküliség ugrásszerű emelkedése: ezek voltak a legriasztóbb tünetek... Másrészt, a nevezetes körút egybeesett a németországi parlamenti választásokkal, amelyeknek legfőbb eseménye a *Nemzeti Szocialista Párt* látványos előretörése és – kisebb mértékben – a *Kommunista Párt* megerősödése. Olyan – tudományosan képzett – politológus számára, amilyen Masaryk volt, a ketős jelzés: a gazdasági és a politikai inkább csak fokozta, mintsem újdonságként kiváltotta a cselekvés szükségét.

Ez esetben az elnöki cselekvés kísérletet jelentett arra, hogy megerősítse s ország-világ előtt szemléltesse a gazdasági bajokkal terhelt, ám a demokratikus események iránt hűséget tanúsító nemzetek és nemzetiségek egységét. A választás a kékkői és a losonci járásra bizonyítással nemcsak a Masaryk tudatában folyamatosan jelenlevő magyar kérdés miatt esett, hanem ugyanilyen – sőt nagyobb! – súllyal azért is, mert az európai fasizmusok térhódításával egybeesően növekedett a szlovák szeparatista mozgalom különféle változatainak, főként persze az ún. *Hlinka Pártnak* a tömegbefolyása. Jellemzősül említhető, hogy az elnöki körút idején a csehszlovákiai – s részben a magyarországi – sajtó egyik fő témája a Tuka-per fejleményeinek taglalása volt. Masaryk kékkői és losonci körútjának az ismertetését, illetve elemzését olvasva föl is tűnhet majd, mily gondos arányosítás érvényesült a szlovák és a magyar lakosság, valamint ezek politikai képvisellete címére intézett elnöki szövegekben. A tévedés kockázatát vállalva állítható, hogy a nyolcvanéves elnök és tanácsadói azért határozották el s készítették elő rendkívüli körülményekkel a körutat, hogy a politikai és – főképp – gazdasági válságok folytán sűrűn keletkező réseket az elnök kivételes tekintélye és megnyerő egyénisége révén nemcsak helyi, hanem – a sajtó és a már terjedő rádió közvetítésével – országos, sőt nemzetközi méretekben is sikerüljön kiküszöbölni.

Sikerült-e? Tüzetes levéltári kutatás esetleg fényt deríthetne rá, milyen része volt a vállalkozás megtervezésében magának az elnöknek s milyen részük a különféle politikai tanácsadóknak. Itt most csupán az eredményről kívánok kritikailag számot adni, a korabeli csehszlovákiai (szlovák, cseh, német és kétféle – kormánypárti és ellenzéki – magyar), valamint a budapesti sajtó híradásai és kommentárjai, lelkesedően magasztaló vagy tartózkodón elutasító állásfoglalásai alapján. Tanulságul szolgálhat az is, hogy az ellenzéki sajtó már az első híradásokban fölös bőséggel ismertette, mennyibe kerül az utak rendbehozatala, amelyeken az elnöki kocsi sor elhalad, hány méter szövetet használnak fel lobogók és egyéb dekorációk készítésére, mennyit költenek a Losonci Járási Hivatal épületének tatarozására... Ez utóbbi intézmény, komolyan véve a pohár vízben kavargó vihart, a *Losonci Hírlap* 1930. szeptember 21-i számában, imígyen cáfolta a híreszteléseket: „Az Elnök Úr elszállásolása alkalmából új, drága bútorok beszerzésére vonatkozó hírek nem felelnek meg a valóságnak; mindössze egy kókusz szőnyegét vásároltunk.”

Az elnök és kísérete 1930. szeptember 12-én, a kistapolcsányi nyári rezidenciából jövet, Zólyomig vonaton, onnan pedig gépkocsikon utazva, kora délután érkezett Kékkőre; a hatóságok vezetői és a lakosság képviselői szlovák és magyar üdvözlőbeszédokkal fogadták. A helybeli katolikus pap által

elmondott magyar nyelvű üdvözlésre, általános nyilatkozatot téve, magyarul válaszolt: „Tisztelendő uram, köszönettel fogadom beszámolóját a magyar lakosság hűségéről, s biztosítom Önt, hogy legjobb meggyőződésem szerint igyekszem politikai fejlődésünknek olyan irányelveket adni, amelyek révén államéletünk a minden állampolgár részére egyformán érvényesülő igazságon alapulhat.” Ezt követően átadták az elnöknek a kékkői járás területén született írók és költők műveinek díszkötésű példányait; gondosan ügyelve a nemzetiségi tagolódásra, három szlovák és három magyar szerző (Balassi Bálint, Madách Imre és Mikszáth Kálmán) műveit vehette át az elnök.

Kékkőről az elnöki kocsisor Alsósztrégovára hajtott. A temetőben, a Madách-sírbolt előtt a község plébánosa szlovák és magyar beszéddel köszöntötte, előadva, hogy a község szülötte, Madách Imre, magyarul írt, de a műveiben kifejtett gondolatok egyetemesen alkalmasak arra, hogy összekapcsoljanak nemzeteket, vallásokat, politikai pártokat; ezek jegyében – tette hozzá – a község magyar és szlovák lakói hagyományosan jó viszonyban élnek és dolgoznak. Az elnök, válasza szlovák részében, elégedetten nyugtázta a nemzeti és vallási türelmességről mondottakat s örömét fejezte ki amiatt, hogy a magyarok és a szlovákok példás egyetértésben élnek. Válaszát magyarul folytatva, meglepő nyilatkozatot tett: „Örülök, hogy kegyelvtel ápolják dicső földijük emlékét. Mi is tiszteljük őt, nem azért, mert szlovák származású, hanem azért, mert a maga idejében, miként előtte Kollár szlovák költő, az emberben az embert kereste. E két nagy költő-tanító hagyatéka a legjobb program Szlovákia és az egész köztársaság részére.”

Az elnök és kísérete a sírbolthoz lépett, s itt Masaryk, kalapját levéve, Madách Imre sírjára babérkoszorút helyezett, az állam színeivel díszített szalagon a magyar nyelvű szöveggel: *Az ember tragédiája alkotójának – T. G. Masaryk.* Ugyancsak az alsósztrégovai temetőben bemutatták neki Madách Imre unokáját, *Lázár Pálnét*, valamint *Lázár Pált* és kislányukat. Majd átvette *Cséb Lajos*, losonci magyar festőművész alkotását, amely Ipoly-vidéki tájat s benne dolgozó magyar földműveseket jelenít meg. Az elnök magyarul köszönte meg a szép ajándékot: „Uraim, köszönöm a becses ajándékot. Kedves emlék lesz nekem az itteni tájra s a magyar földművesekre.”

Mielőtt tovább kísérenék Masarykot és munkatársait a Losonc felé vezető útkon, hadd tegyek néhány kritikai észrevételt az előadottakról.

Ami először is szembeötlik, az a már említett kínosan arányos adagolása a magyar és szlovák vonatkozásoknak: egy pont ide, egy pont oda; esetleg – ha lehet – egy pont a magyaroknak, kettő a szlovákoknak. Nem kétséges, e szándékkal magyarázható a minden irodalomismerőt okkal meglepő s teljességgel alaptalan párhuzam Madách és Kollár között. Hasonlóképpen e mindenáron való arányosítási szándéknak tulajdonítom azt a meghökkentő igyekezetet is, amellyel az elnök szükségesnek vélte szóba hozni *Az ember tragédiája* költőjének állítólagos szlovák származását. Masaryk itt – akarva-akaratlan s nyilván politikai okból: tanácsadói sugallatra – beletévedt közép-európai zavaros viszonyaink sűrűjébe, ahol bizony a múlt mindenre és mindennek az ellenkezőjére is bőven kínál példát.

Ki ne tudná például, hogy költőnk hetedizigleni dédapja, *Madách Gáspár* – az ő korában, vagyis a XVII. században természetes többnyelvűség folytán – magyar költemények szerzése mellett műfordításokat is készített bibliai cseh nyelvre (s ennek révén – indokoltan – szerény hely illeti meg a régi szlovák irodalom történetében). Ám lehet-e, szabad-e ebből olyan politikai célzatú, durván aktualizáló következtetést levonni, hogy Madách Imre szlovák származású volt, a nemzeti kötődés XIX. és XX. századi értelmében? S ezt épp a kritikai gondolkodás élharcosaként a nemzete életében oly sok alattomos támadást megélt Masaryk ne ismerte volna? Természetes, hogy ismerte; s nyilvánvalólag tudta azt is, hogy csak a mű számít, s nem a föltételezett származás.

A politikai cselekvésnek azonban megvannak a maga sajátos szabályai, amelyek alól senki sem mentesülhet, legyen bármekkora is az erkölcsi vagy szellemi tekintélye. E szabályok közt pedig nem kétségesen fő hely illeti meg az alkalmazkodás, a megalkuvás, a kompromisszumkötés szükségét.

Még mindig a magyar–szlovák arányosítási törekvést példázza a Csehszlovák Távirati Irodának az ugyanazonnapon, de már Losoncra keltezett közleménye, amely akaratlanul is mosolyt fakaszt az olvasóban. E híradás ugyanis arról értesít, hogy alsósztrigovai tartózkodása idején az elnök báberkoszori adott át a helyi tisztségviselőknek azzal a kéréssel, hogy helyezék el az egyik közeli helység temetőjében nyugvó *Daniel Maróthy* szlovák költő és író sírjára. A koszorút – ugyanúgy, mint a Madách-sírra helyeztetet – az állam színeivel díszített szalag fonja körül a felirattal: *Daniel Maróthynek – T. G. Masaryk.*

(Az olvasó képzeletére bízom, hogy folytassa – ha kívánja – az arányosítási játékot a „szlovák származású” magyar Madách s a magyar nevű szlovák Maróthy sírjának párhuzamos megkoszorúzása ürügyén.)

Az elnököt és kíséretét Losoncon teljes hivatalos pompával fogadták. A látványos protokolláris fogadás után a választott testületek, illetve a lakosság képviselőiben két szlovák és két magyar üdvözlőbeszéd hangzott el, másfél-másfél perces tartammal. A szlovák beszédek a hálát és hódolatot tolmácsolták, az egyik magyar üdvözlés a helyi sajtó beszámolóját idézve „az alkalomhoz méltó tónusú” volt, a másik azonban, amelyet a szónok, *dr. Giller János* ügyvéd, tartománygyűlési képviselő – a *Slovenský Denník* tudósítása szerint – szlovákul és magyarul adott elő, váratlan vihart támasztott. Ez ok miatt a beszédet érdemesnek látszik hiánytalanul közölni, átvéve – noha másutt is megjelent – a vendéglátó város „Masaryk (Rákóczi) utcájában” szerkesztett *Losonci Hírlap* szövegét:

„Köztársasági Elnök Úr! Losonc magyarsága tisztelettel hajol meg a köztársaság legmagasabb méltósága és ezen méltóságnak viselője előtt. A magyar természet hozza magával, hogy szívesen üdvözlöl mindenkit, aki vendégként jön körébe s jóindulattal közeledik hozzá. – Elnök Úr tudományos és politikai munkássága a múltban, mint szintén egy kisebbség vezéréé, tiszteletet parancsolt, és csak természetes, hogy a mi részünkről, akik jelenleg élünk kisebbségi sorsban, a legteljesebb méltánylásban és tiszteletben részesül. – Mi nem hallgatjuk el, hogy jelenlegi sorsunkkal nem vagyunk megelégedve, ne-

künk sem a törvény, de még kevésbé annak végrehajtása nem adta meg azt, amihez mint eleven életet élő nemzetnek feltétlenül joga volna. De nem hallgathatjuk el azt sem, hogy ezeknek a kisebbségi jogoknak teljesítését csak a Köztársasági Elnök úrnak akarata és páratlan igazságszeretete biztosíthatja nekünk. – Ebben a városban ösödők óta békességben éltünk mi többségben levő magyarok és kisebbségben élő szlovákok, de mindkét nemzethez tartozó polgárai ennek a városnak, panaszosan tárjuk nehéz gazdasági helyzetünket. Egy haldokló városba érkezett Elnök Úr! A kihült gyarak egy lüktető, eleven gazdasági múltnak a bizonyosága, az égnek meredő kémények, a maguk némaságával állandó figyelmeztetőink a szomorú jövőre. Mi nem tudjuk elhinni, hogy ez a pusztulás az új államalakulásnak természetes következménye lenne, mi nem tudjuk elhinni, hogy ezt a pusztulást a gazdasági politika jóakaratóval és megértésével ne lehetett volna megakadályozni, s éppen ezért mi hálásak vagyunk Önnel szemben, Elnök Úr, hogy eljött közénk s tőlünk akarja hallani panaszainkat, mert aki meghallgatja a panaszokat, az remélhetőleg segíteni is akar azokon. – Legyen az Ön gondja a mi sorsunk is! Isten hozta Önt közénk.”

Az üdvözletek elhangzása után az elnök felolvasta a beszédekre előkészített válaszát szlovák és magyar nyelven. Először az első három üdvözletet köszönte meg szlovákul, s a sajtóbeszámolók szerint örömeinek adott kifejezést a köztársasági rendszer és a demokrácia elveinek érvényesülése miatt. „Kívánatos, hogy ezen elvek mellett kitartsunk mindnyájan, s minden kezdeményezésünkben gyakorlatilag is érvényesítsük őket. Demokratikus dolog, hogy ismerjük velem gazdasági természetű óhajaikat és panaszait... A jelenlegi nehéz helyzetben fokozott mértékben van szükség a két itt élő nép együttműködésére, s kár volna minden jó fejért, amely a szlovákok és a magyarok elidegenítésére adná magát s a negációt szolgálná. Az alkotmány és a törvény mindenkinek megadja a lehetőséget, hogy jogait megvédhesse.”

Masaryk ezután a negyedik szónok felé fordult s magyarul így folytatta válaszbeszédét: „Giller doktor úr! Nem kell megismételnem, amit az imént mondtam. Ön azt hiszi, hogy nem volt elég megértés és jóakarát a jelenlegi gazdasági válság elhárítását illetően. Téved abban, hogy a kormányban nem lett volna elegendő jóakarát. Megengedem, hogy mindannyian messzebbre tekintők lehettünk volna. – Ön elégedetlenségét fejezte ki a kisebbségi jog és annak végrehajtása fölött, s ha jól értem Önt, a régi jogra hivatkozik, amely a régi rezsim alatt volt érvényben. Öszinteségért öszinteséget. Ön bizonyára tudja, hogy a régi rezsim a szlovákságnak egyetlencgy állami iskolát nem adott. Épp most voltam Alsósztyregován, hogy meghajoljak Madách magyar költő emléke előtt. A régi rezsim idején ugyancsak kimentem a temetőbe, hogy lerójam kegyeletemet Kollár szlovák költő sírjánál, de szuronnal fenyegettek meg és elűztek a temetőből. Tovább folytathatnám a régi rendszer jellemzését, de nem teszem. Szlovenszko számára ez a rendszer örökre el van távolítva. Itt ma tiszteletben tartjuk Madáchot, olvassuk Mikszáthot, s Balassi sincs elfeledve. – Ha Önnek, Doktor Úr, határozott, konkrét követelése van, küldje be azokat nekem és a kormánynak írásban. Én mindenesetre tárgyilagos és jogosult panaszokat kérek. Mindent meg fogok tenni, hogy a törvény előtti egyenlőség ne csak papíron, hanem az életben is meglegyen. Ehhez szükségem van a kisebbségek és parlamenti képviselőik közreműködésére.”

Minthogy aznap este már csak társasági program volt, könnyű vacsora, az utcán lampionos felvonulás, az összegyűlt tömeg üdvözlése a járási hivatal épületének emeleti erkélyéről, tércsne stb. – szakítsuk meg az események időrendi előadását, s vegyük szemügyre a losonci fogadtatás két fő dokumentumát: a Giller-beszédet és a reá adott erélyes elnöki választ.

Giller János az ellenzéki magyar pártszövetség képviselője volt a szlovákiai tartományi gyűlésben, s üdvözlőbeszédében – ha burkoltan is – az a politikai irányzat kapott hangot, amelynek tartalmát és szellemét Budapesten határozták meg, s amely elutasított minden együttműködési lehetőséget a csahszlovák kormányzervekkel, s – bizonyos, taktikailag indokolt árnyalati különbségeket felmutatva – Masarykkal is. E konzervatív, sőt reakciós pártok, ellentétben azzal, amit Katona József a *Bánk bán*ban, fennmaradásunk végett, minden nemzedéknek javasolt: „Munkálkodó légy s nem panaszkodó!” – ahelyett, hogy a helyzet adta lehetőségek közt alkotó munkára serkentettek volna, sérelmeket gyűjtöttek és termeltek... A régi (magyar) és az új (csahszlovák) államrend összevetése során is csupán formai s nem lényegi volt az irányelvük: a két rendszert – úgymond – nem lehet junktimba hozni, minthogy a csahszlovák államot kötelezi a nemzetközi érvényű kisebbségvédelmi szerződés, míg a régi rezsím idején semmiféle ilyen kötelezettség nem volt. A Giller-beszéd tehát eleve mellőzte a két rendszer összehasonlítását, s hangsúlyozottan csak a magyar nemzetiségű lakosság hátrányosan megkülönböztetett helyzetére hívta föl a figyelmet. Mivel azonban az elnök tanácsadói jól tudták, mi lappang a magyar ellenzék politikai magatartásának és akcióinak hátterében (vagyis pontosan ismerték a budapesti kapcsolatokat és a mindenáron való gravámenhajszolást), a magyar nyelvű válaszbeszédet úgy fogalmazták meg, hogy a változatlan tekintett magyar politikai vonal bírálata fejeződjék ki benne. Ilyképpen e nyilatkozat jó példája annak, amit a szándék és nem a cselekedet vitatásának nevezhetünk. Ugyanakkor természetes, hogy a Giller-beszéd is – provinciális hangvétele ellenére – szintén kollektív mű volt: a magyar ellenzéki pártszövetség állásfoglalását fejezte ki. Bizonyosságul említhető, hogy alig néhány nappal később a pártszövetség parlamenti csoportja hivatalos nyilatkozatban azonosította magát vele.

Másrészt, ellentét gyanánt, aligha tekinthető véletlennek, hogy a losonci látogatással egyidejűleg interpellált a prágai parlamentben az egyik szlovák kormánypárt befolyásos politikusa, arra szólítva fel a külügyminisztert, hogy tiltakozzék nemzetközi fórumokon, mindenekelőtt a Népszövetségben, a magyarországi szlovák nemzetiséget folyamatosan érő hátrányos megkülönböztetések miatt.

Hogy pedig nem alaptalanul céloztam föntebb a tanácsadók szerepére az elnöki válaszbeszéd megfogalmazásában, hadd hivatkozzam egy – talán meglepőnek látszó – filológiai érvre. A válaszbeszédben, az alsósztrégovai Madách-koszorúzás fölidézése után, az elnök elmondja, hogy „a régi rezsím idején ugyancsak kimentem a temetőbe, hogy lerőjam kegyeletemet Kollár szlovák költő sírjánál, de szuronnal fenyegettek meg és elűztek a temetőből”. Nos, Masaryk mindenképp illetékesebben tudta s alig pár évvel azelőtt Karel Čapeknek a *Beszélgetések T. G. Masarykkal* című értékes és élvezetes életrajzi visszaemlékezés-kötet részére tüzetesen el is mondta (1969. kiad., 104. l.), hogy 1893-ban, Kollár születésének századik évfordulója al-

kalmával, a költő szülőfalujában rendezett ünnepségen bántalmazták a magyar csendőrök. A Kollár-sírnál ilyesmi teljességgel lehetetlen volt, hiszen a szláv kölcsönösségi eszme hirdetője, aki 1852-ben hunyt el, 1904-ig a bécsi metetőben nyugodott, ekkor pedig hamvait ünnepélyesen átszállították a prágai Slavín nevű nemzeti sírkertbe. Földi maradványai tehát soha nem pihentek olyan metetőben, amely a régi (magyar) rezsim területén feküdt volna... E különös lapsus memoriae vagy valószínűbben lapsus calamitatis a cseh sajtónak is feltűnt, a néppárti *Lidové Listy* udvariasan szóvá is tette az 1930. szeptember 17-i számában.

Másnap, szeptember 13-án délelőtt került sor az elnöki látogatás legfontosabb eseményeire és nyilatkozataira. A járási hivatalnak a húszas évck elején emelt tágas épületében, ahol Masaryk az éjszakát is töltötte, az ilyen célra alkalmassá tett díszteremben fogadta a járás községeinek, továbbá a vallásfelekezeteknek, politikai pártoknak, szakmai érdekképviselőknek a képviselőit, szám szerint mintegy százhusz személyt. Tizenheten kaptak szót, arányos elosztásban szlovákul és magyarul tolmácsolták a községek, a pártok, a felekezetek, az ipartestület stb. kérelmeit, panaszait. Az ezekre előirányzott idő letelte után Masaryk valóban a saját szemléletét tükröző nyilatkozatokkal válaszolt.

Szlovák beszédéből kiemelésre kívánczok (a sajtóbeszámoló szerint): „Ahogy itt összegyűltek valamennyi nemzetiség, vallásfelekezet, társadalmi osztály és foglalkozási réteg képviselői, egy kis köztársaságot alkotnak. A nemzeti megbékélés, a vallási türelem és a gazdasági egymásrautaltság a legfőbb feltételei sikerünknek. – Államunk köztársasági és demokratikus rendje biztosítja a politikai és a nemzetiségi egyenjogúságot. A demokráciát nem szabad csak szóban és írásban hangoztatnunk, valamennyiünknek törekednünk kell az alkotmányban lefektetett irányelvek megvalósítására. Ehhez azonban nem elegendő csupán az államhatalom és a hivatalnoki kar, az iskoláknak és a tanítóknak is nagy szerepük van ebben. Az egyházaknak és papságuknak szintén. A régi rendszer maradványainak a leküzdése az igazság és a társadalmi összhang szellemében végzett neveléssel érhető el. Városuk gazdasági helyzetéről tegnap már beszéltem a választott képviselőkkel. Némely nehézségek országos, sőt egyetemes jellegűek; mások helyi természetűek: ilyenek például a bolsevizmus okozta károk is. Itt vannak körülöttem az állami és a tartományi közigazgatás vezetői. Meghallgattuk figyelmeztetéseiket s teljes figyelmet fogunk rájuk fordítani.”

A magyar nyelvű elnöki válasz így hangzott: „A magyar lakosság megnyilatkozásai nagy örömmel töltenek el. Ismerem a magyarokat, tudom, hogy szorgalmas emberek, akik megértéssel vannak az államrend iránt. A régi rendszer sovínizmusa nem a népből eredt. Örülök, hogy a magyarok és a szlovákok jól megértették egymást a múltban s meg fogják egymást érteni a jövőben is. Ha pedig az állami és a tartományi közigazgatásban akadnak még hiányosságok, ezeket meg lehet és meg is kell szüntetni. Legyenek meggyőződve, hogy szigorúan ügyelek minden állampolgár egyenjogúságára. Kérem, adják át üdvözlétemet valamennyi polgártársuknak.”

Ezzel a cercleszerű elnöki fogadás befejeződött. Masaryk elbúcsúzott a résztvevőktől s átvonult a járási hivatal legtágasabb irodahelyiségébe.

Mielőtt az itt lejátszódó, történelminek minősülő eseményt ismertetném, két észrevétellel kell kiegészítenem az idézett válaszbeszédeket. A szlovák beszédben említett „bolsevizmus okozta károk” arra utalnak, hogy az egyik szónok szokásos hazafias pátozzsal idézte föl a magyar Vörös Hadsereg és az antant hatalmak támogatásával szervezett csehszlovák egységek Nógrád megyei harci tevékenysége során a szlovák lakosság által elszenvedett károkat, nevezetesen azt, hogy a szónok falujában két lakos életét vesztette.

A másik észrevételem a magyar válaszbeszéd szembeötlő sajátosságára vonatkozik. Az elnök itt, a „régii rendszerről” szólva – korábbi nyilatkozataitól eltérően – különválasztja a magyar népet és az uralkodó osztályt; s ugyan-csak új elemként a „magyar kérdésről” vallott nézeteiben, nyomatékosan hangoztatja a magyarok és a szlovákok múltbeli kölcsönös megértését. Még ha föltételezzük is, hogy e változás a harmincas évek világpolitikai fejleményeinek a sajátos következménye, megérdemli, hogy kellő figyelemre méltassuk, annál is inkább, mivel motíváló tényezőként része volt az ismertetendő jelenet előkészítésében.

A járási hivatal irodahelyiségében Masaryk fogadta a művelődési intézmények és szervezetek küldöttségeit s meghallgatta előterjesztéseiket. A losonci és feledi járás magyar társadalmi és kulturális egyesületeinek tizennégy tagú küldöttségét *Kövy Árpád* református lelkész vezette, aki fölöttébb mérték-tartó, ám paposan szárnyaló beszédében – a *Losonci Hírlap* szövege szerint – egyebek közt ezeket mondta: „Üdvözljük Önben az egyetemes emberi kultúrának egy olyan fennkölt gondolkodású és széles horizontú képviselőjét, aki hosszú életének tapasztalataival azt a nagy igazságot hirdeti számunkra, hogy a fajoknak, nemzeteknek ős ereje csak a kultúrájukban van. – Az Ön munkás, eredményekben gazdag élete azzal a fénylő tanulsággal szolgál, hogy a sajátlagos népi és nemzeti kultúrát úgy kell felfogni, mint az egyetemes emberi kultúrának integráns részét, mert akkor, amikor a magunk kultúrártékei fölött örködünk s azokat a jövő számára megmenteni, biztosítani akarjuk, a magunk építő munkájával az egyetemes emberi fejlődés és haladás nagy érdekeit is szolgáljuk. – Ebben az ideológiában, ebben a tisztelet, és emelkedett gondolkodásban találkoznak egymással népek és nemzetek, és formálja ki bennük a testvérközösségnek azt a lelkületét, amely állandó ösztönzésül kell hogy szolgáljon a kultúremberiség közös értékeinek lelkiismeretes gondozására és fejlesztésére irányuló tevékenységükben. – Elnök Úr! Mi nagy örömmel teszünk bizonyosságot arról, hogy önben a kultúremberiségnek egy olyan világító fáklyáját ismerhettük meg, akinek élete és munkája nemcsak nagy tanítás számunkra, hanem akinek az életében a hirdetett igazságok reális értékekké váltak.”

Válaszbeszédének szlovák részében az elnök újólá hangoztatta a kultúra és a kulturális intézmények különleges fontosságát a társadalom életében, majd ezeket mondta: „Miként tudják, a nyolcvanadik születésnapomra pénzalapot kaptam (húszmillió csehszlovák koronát, D. L. megj.); gondolkodtam hát, mit tehetnék a Szlovákiában végzendő kulturális munka javára. Úgy vélelem, jó lenne, ha az egyetem és a szlovák matica összefognának és feldolgoznák a szlovák nyelv gazdag anyagát, s amíg nem késő, valamennyi nyelvjárás szókincsét. Ez nagy kincs nemcsak a szlovákok, hanem a csehek számára is. El-

határozásom legyen bizonyíték arra, hogy nem feledkezem meg a szlovák kulturális ügyekről.”

A magyar egyesületek küldöttségének vezetőjéhez fordulva az elnök – magyarul – kijelentette: „Egytértek Önnel, hogy kiemelte a műveltség jelentőségét a nemzet részére. Ezt – ahogy Ön is mondta – magam szintén gyakran hangoztattam és tettekkel bizonyítottam. Örülök, hogy most megint tettel erősíthetem meg az Önhöz intézett szavaimat. Elhatároztam, hogy magyar tudományos, irodalmi és képzőművészeti társaságot alapítok, s remélem, hogy meg fog felelni feladatának és hasznos lesz az önök életében.”

A két bejelentést lelkes éljenzés fogadta. A korabeli sajtó beszámolóí szerint szlovákul, csehül és magyarul egybehangzón zengett a köszönet és hála szava.

Miután még külön kihallgatáson fogadta *Szilassy Béla* magyar nemzeti párti szenátort és *Giller János* tartománygyűlési képviselőt, akik mintegy tíz

Masaryk (baloldalt) a Losonci Járási Hivatal előtt
(Hermely Ödön mérnök felvétele)

konkrét sérelmi ügy panaszjegyzékét nyújtották át – érdemét tekintve be is fejeződött Masaryk hivatalos elnöki látogatása Losoncon. Munkatársaival átrándult Fülekre, megtekintette az ottani zománcgyárat: egy prágai tőkeérdekeltség által üzemeltetett vállalatot, egyébként az egyetlen ipari üzem, amely e térségben – kétség nélkül a cseh tőke ereje folytán – ellenállt a gazdasági válság pusztító nyomásának. Visszatérőben, Losoncon, továbbra is a járási hivatal épületében szűk körű ebéd volt tiszteletére. Ezt követően pedig, az üdvözlésére összegyűlt/összegyűjtött lakosok, iskolásgyerekek, katonák és rendőrök sorfala közt elhagyta a várost. Kíséretével, a Gyetva-vidéket érint-

ve, Zólyomba ment, s innen különvonattal folytatta útját Kistapolcsány felé... Megemléltendő, hogy az egyik Gyetva-vidéki faluban is felavatott egy emléktáblát, amely „a bolsevizmus elleni harcban” életét vesztett helyi lakos érdemét örökítette meg, s ugyanitt, a kormánylapok tudósítóinak és fotósainak gyűrűjében, gyűjtőterzön beszélgetett el az áldozat édesanyjával.

Az évben – 1930-ban – péntekre és szombatra esett szeptember 12 és 13-a. A hét végi lapok tehát bő terjedelemben foglalkoztak az elnöki látogatás eseményeivel. Főleg két mozzanat váltott ki élénk visszhangot: a Giller-beszéd s az erre adott elnöki válasz, valamint a magyar tudományos, irodalmi és képzőművészeti társaság létesítésére följánlott egymillió koronás alapítvány (s ehhez kapcsolódón a Madách-koszorúzás).

A társaságalapítással most azért nem foglalkozom tüzetesebben, mivel *Popély Gyula* a pozsonyi Madách Könyvkiadónál, 1973-ban megjelent *A csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Képzőművészeti Társaság* című könyvében bőséges bizonyító anyaggal szcmléltette, hogy a legjobb szándék is hajótörést szenved, ha nincsenek biztosítva, ahogy a nemzetiségi életben eleve nem is lehetnek biztosítva a magas szintű tudományos, irodalmi és képzőművészeti alkotó munka feltételei. Akár a budapesti sugallatú nemzeti irányzat kísérletezett a magyar kultúra intézményeinek kialakításával (például a Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Vállalat vagy a Szentiványi Kúria révén), akár a csehszlovák rendszer kezdeményezte a magyar nemzetiségi műveltség kibontakoztatását (leglátványosabban az egymillió koronás Masaryk-alapítvánnyal), az eredmény ugyanaz lett: fájdalmas kudarc. Szembetűnő példa ez arra, hogy a két háború közti kisebbségi élet nemcsak a neve, hanem a lényege szerint is kisebbségi élet volt, távlattalan élet, ahol legfőképpen csak arra az erkölcsileg értékes, de szellemileg terméketlen tevékenységre kínálkozott lehetőség, amelyet a Masaryktól kölcsönzött kifejezéssel aprómunkának nevezhetünk. Az aprómunka pedig nyilvánvalóan nem eredményezhet nagy tetteket: kiemelkedő tudományos, irodalmi, képzőművészeti alkotásokat. A kisebbségi élet szellemi szférájában a „Masaryk Akadémia” megalakulása után éppúgy, mint korábban, fojtogatón burjánzott a véres dilettantizmus, a kicsinyes viszálykodás, az alapítóhoz méltatlan koncéhség. Akkor azonban, a bejelentést követő napokban-hetekben, általános volt a bizakodás, a reménykedés: hátha végre sikerül valami...

Merőben más volt a megítélési kritérium a Giller-beszéd és az elnöki válasz esetében. E polémia ugyanis – a szereplő személyek nagyon különböző érdemétől függetlenül – a magyar-csehszlovák, pontosabban a magyar-szlovák viszony próbaköve lett, az 1930-as évek bonyolult nemzetközi viszonyai közt. Ezeket az összefüggéseket a sokféle ágazó vita minden résztvevője kiválóan érzékelte.

A korántsem teljességre törő, csupán a lényeg felmutatását igénylő szemlémet hadd kezdjem az ellenzéki *Prágai Magyar Hírlap* több ízben is kifejtett álláspontjának az ismertetésével. Alapvetőnek látszik az 1930. szeptember 16-i számban célzatos címmel közölt belső vezércikk, *d. j.* jelzéssel (amely *Darvas János* szerkesztőnek, a *Hegyország hangja* című szlovák versantológia érdemes fordítójának, *Darvas Iván* színművész apjának a nevét fedte); a cím – *A*

losonci diszkusszió – pedig azért ironikusan célzatos, mivel Masaryknak a sokszor hangoztatott tételre utal, amely szerint „a demokrácia: diszkusszió”. E cikk az ellenzéki magyar pártszövetség egyértelmű állásfoglalását s egyben – a budapesti kormányajtó kommentárjaiból következtethetőn – lényegileg a magyarországi hivatalos véleményt is kifejezte. Eszerint a Giller-beszéd – a választási statisztika adatai folytán – a nemzetiségi magyarság többségének a panaszát tolmácsolta, s Masaryk elnök, e beszédre válaszolva, indokolatlanul, a tanácsadóitól megtévesztve, állította párhuzamba a régi és az új rezsimet. Ilyesfajta párosítás „jó dialektikai érv, de nem jogi érv, mert hiszen a két rendszer két külön világ, amit a szó legszorosabb értelmében egy világrenvés vérezőne választ el egymástól; a mai rezsimet kisebbségvédelmi szerződések kötik, s így kötelessége és nem erénye a kisebbségvédelem.” Az általános Masaryk-kultusz lecsapódásaként – jellemző módon – ez az ellenzéki magyar szócső is szükségesnek véli hangoztatni, hogy „a csehszlovákiai kisebbségi magyarság minden tényezője és minden egyes tagja mindenkor tisztelettel övezte s a kormányrezsim fölé toronymagasságnyra emelte Masaryk elnök személyét. – Úgy véltük, hogy minden igazságtalanságért csak a kormányzat felelős, s az elnök fennkölt humanizmusa, igazságos demokráciáról való elmélete csupán a kormányzat közegeinek hibájából és sován önzéséből nem válhatik valósággá. Most történt először, hogy Masaryk elnök azonosította magát a rezsimmel.” Ez utóbbi megállapítással az ellenzéki sajtószerv a losonci látogatás különleges jelentőségét kívánta hangsúlyozni.

Amit a *Prágai Magyar Hírlap* – az idézetekből is kitetszőn – taktikusan, tapintatosan fejteget, a budapesti sajtószervek, a hallgató *Népszava* kivételével, kendőzetlenül, polemikusan ad elő. E harsányan gyűlölködő kommentárokból nincs szó nemzetközileg biztosított és kötelezővé tett kisebbségvédelemről, itt csak a vélt magyar értékek és érdekek állítólagos megsértéséről van szó. Vegyük példának a mértékadó *Budapesti Hírlapot*, amely az 1930. szeptember 19-i számában *A sztregovai sír* címmel vezércikket szentel Masaryk palócföldi körútjának, s legfőbb bíráló érvként azt hangsúlyozza, hogy „ez a cseh propaganda számára rendezett demonstrációs út sem mulhatott el anélkül, hogy föl ne elevenítették volna a régi és most már meglehetősen foghíjas rágalmakat a régi magyar uralom ellen, amely olyannyira elnyomta a tótokat, hogy Masaryk elnök kijelentése szerint egyetlen iskolát sem engedélyezett a számukra”. – A losonci diszkussziót kommentálva, nyilván nagyon egyoldalúan, hírül adja, hogy – szerinte – „mindenkit megdöbentett az az agresszív hang, amelyet az elnök használt, amikor a magyar uralomról beszélt, de ugyancsak nagy feltűnést keltett az is, hogy Giller dr. beszéde és az elnöknek egy papírlapról felolvasott válasza között úgyszólván semmiféle összhang nincs. Úgy fogják fel a dolgot, hogy Masaryknak kizárólag azért kellett idejönnie, hogy ezeket az erős és bántó kitételeket felolvassa.”

Mégis, a fő különbség a csehszlovákiai magyar ellenzéki vélemény és a budapesti visszhang közt a Madách-sír megkoszorúzásának az értékelésében mutatkozik. Míg ugyanis a Csehszlovákiában élők számára e gesztus – a bántó mellézköngye ellenére is – figyelemre méltó politikai tett volt, a budapestiek megítélése szerint sértő kihívásnak minősült. „A csehszlovák köztársaság elnöke egyszerűen elszlovákosította Madáchot, a magyarság legnagyobb gondolkodóját és költőjét” – olvassuk szintén a *Budapesti Hírlap* kommentárjában, amely ugyanczen szám (1930. IX. 19.) vezércikkében szembeszökő túl-

zással állítja, hogy „az alsósztrégovai koszorú levelci közül is ki kellett ütökönie a politika tüskéjének. Ma már tudjuk, hogy ezt az aktust és az egész körutat a színmagyarok lakta vidéken a cseh (1) belügyminiszter rendezte meg, ő szánta és élte ki demonstrációs felvonulásnak, és hogy amikor a koszorút elhelyezték, valójában egy képzeletbeli tót, vagy mint mondták, szlovák író emlékének akartak adózni.” – Vajmi könyű lenne e szöveg otromba tévedésének/megtévesztésének a leleplezése. E sorok írója azonban soha nem törekedett hatásos leleplezésre, sokkal inkább a kölcsönös megértés előmozdítására. Ez esetben is csupán azt kívánta szemléltetni, mily reménytelen volt akkor minden kísérlet a szótértésre, a gyéren kínálkozó lehetőségek megragadására.

A cseh, a szlovák, a német és a (cschszlovákiai) magyar kormányssajtó ugyancsak „a provokatív Giller-beszéd” és a reá adott „megsemmisítő elnöki válasz” szembeállításában látja, persze más előjellel, mint az ellenzékiek, a losonci látogatás legfőbb tanulságát. A *Slovenský Denník*, amely akkor a legtekintélyesebb szlovák kormánylap volt, oly meggyőzőnek mondja az elnök érvelését, hogy „most már a magyarok is elfordulnak Gillertől, nehogy osztozniuk kelljen szegényében”. A magyar nyelvű kormányssajtó – ahogy ez lenni szokott – még rá is licitál a cseh és szlovák lapvéleményekre. A pozsonyi *A Reggel*, amely épp azokban a hetekben közölte Jászi Oszkár lényegbe vágó polémiáját Károlyi Mihállyal az ún. októbrizmusról, nem áttal ilyen méltatlan hangú értelmezést fűzni a losonci diszkusszióhoz: „Sértés nem történt és nem történhetett dr. Giller és a köztársasági elnök között. Olyan nagy a távolság közöttük, hogy dr. Giller igazán nem sérthette meg az elnököt. Ellenben a magyarságnak van szegéyllnivalója, hogy az ő nevében megjelenhetett egy ember és nyilatkozatot tehetett, mely formájában és minőségében nem felel meg a magyar szellemnek. Utóvégre nem egy kaszinótársaságban, borközi hangulatban elhangzott kiszólásról van szó, hanem egy európai fogalmak szerint lehetetlen megnyilatkozásról és eljárási módról, mely bizonyára még a Balkánon is ismeretlen.” (1930. IX. 14.) A magyar progresszió kevés dicsőségére hasznló szellemeskedő hangnemben kommentálta az eseményt a pozsonyi *A Nap* cikkírója, *Antal Sándor*, aki pedig hajdan *A Holnap*-antológia első kötetének volt a szerkesztője és előszóírója Nagyváradon.

Lényegileg ugyanígy, csak sokkal mértéktartóbban, az ügghöz méltó komolysággal számolt be a losonci eseményről a félhivatalos *Prager Presse* (1930. IX. 23.). Megállapítja, hogy a köztársasági elnök dél-szlovákiai körútja diadalút volt, amelynek során a szlovák és a magyar lakosság egyöntetű lelkesedéssel fogadta az államfőt. Nagy különbséget lát azonban „e tény és azon eset között, amidőn e népnek egy állítólagos képviselője, szemében és hangjában daccal fogadta az elnököt. Giller beszédének tartalma és hangja provokatív jellegű volt. Ezért az elnök is két mértékkel mért.” Vagyis – amiként láttuk – másként válaszolt a hódoló üdvözetekre és másként a kritikai észrevételt is tartalmazó Giller-beszédre.

Külön vizsgálódást igényelnének a Cschszlovák Kommunista Párt magyar, szlovák és cseh nyelvű periodikáinak – köztük is főképp a *Munkásnak*, a *Robotnické Novinynek*, a *Pravdának*, a *Rudé Právonak* – a vonatkozó beszámolóit és észrevételeit. Ismeretes, hogy czeekben az években – a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusának az 1928. szeptember 1-én hozott nevezetes határozatait követően – a CSKP a nemzetiségi kérdésben „magáévá

tette az elszakadást is magába foglaló önrendelkezés lenni gondolatát és ennek megvalósítását összekapcsolta a szocialista forradalom ügyével". (Arató Endre : Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből, 1971., 419. l.) Föl-tételezhető hát, hogy az említett lapok tanulságos fényt vetettek a korra, a viszonyokra és a bennük szereplő személyekre. Sajnos azonban, érthetetlen módon sem Budapesten, sem Pozsonyban nem sikerült hozzájutni e közép-európai gondolkodástörténeti szempontból is nélkülözhetetlenül fontos kiadványokhoz. Némileg mégis következtethetünk a Masaryk-kezdeményezések kommunista fogadtatására abból a két közleményből, amelyekkel az 1931 márciusában megindított *Az Út* folyóirat reagált az egymilliós adományra. Mindjárt az első számban nyilatkozat jelent meg *Fábry Zoltán* és *Forbáth Imre* nevével, s éles hangon utasítja el Masaryk gesztusát, kijelentve, hogy „mi ez a pártszempontokból vezetett kezekbe letett egymillió ahhoz a sok százmillióhoz képest, amit a dobravert magyar kisgazdák, földtelen jánosok, utcára tett munkások keservéből. harácsolnak össze!” Említést érdemel, hogy Fábry, az 1970. április 29-én Popély Gyulának írt levelében, „szégyellnivalónak” minősítette e magatartást. Akkor azonban a tőle (Fábrytól) szerkesztett folyóirat alig néhány hónappal később, az I. évfolyam 10. számában *Jócsik Lajostól* jelentetett meg vitriolba mártott tollal írt támadást azok ellen, akik rokonszenvvvel fogadták a „Masaryk Akadémia” alapítását és „akik egymillióért államhű kisebbséget szállítanak”.

E két adalék is jelezheti, miért sajnálom módfelett, hogy e kritikus korszak oly fontos mozzanatáról, amilyen Masaryk elnöki körútja volt a Palócföldön, egyelőre csak az ellenzéki sajtó bírálatai, meg a kormánylapok hozsannái voltak számomra hozzáférhetők.

Ez utóbbiak – mint fentebb olvashattuk – nem fogynak ki a bizánci módon ömlengő magasztalásból: diadalút, a szlovák és a magyar lakosság szeretetének, ragaszkodásának, államhűségének spontán megnyilatkozása, hódolat a humanista bölcs, a „világító fáklya” példája előtt, mélységes tisztelet és kimondhatatlan hála a világtekintélyű tudós és a gondviselés küldte államférfi iránt... Ilyen és hasonló szölamoknak se szeri, se száma a kormánysajtó beszámolóiban. A tudósítók versengve keresik a megható jeleneteket, s a köz-helyszintű államfői nyilatkozatokról is mosolykeltőn túlozva, felsőfokú jelzők halmozásával írnak. Félreértés elhárítása végett meg kell jegyznem, hogy Masaryk természetesen legkevésbé sem tekinthető középszerű embernek. Legföljebb azon tűnődhetünk ismételten, hogy e világtekintélyű filozófus elnök, a magára és szellemi rangjára minden tekintetben sokat adó humanista bölcs miként és főleg miért hunyt szemet az emberi mívolt ily csúf eltorzítása fölött? Milyen meggondolásból és mire vélhette ezt szükségesnek?

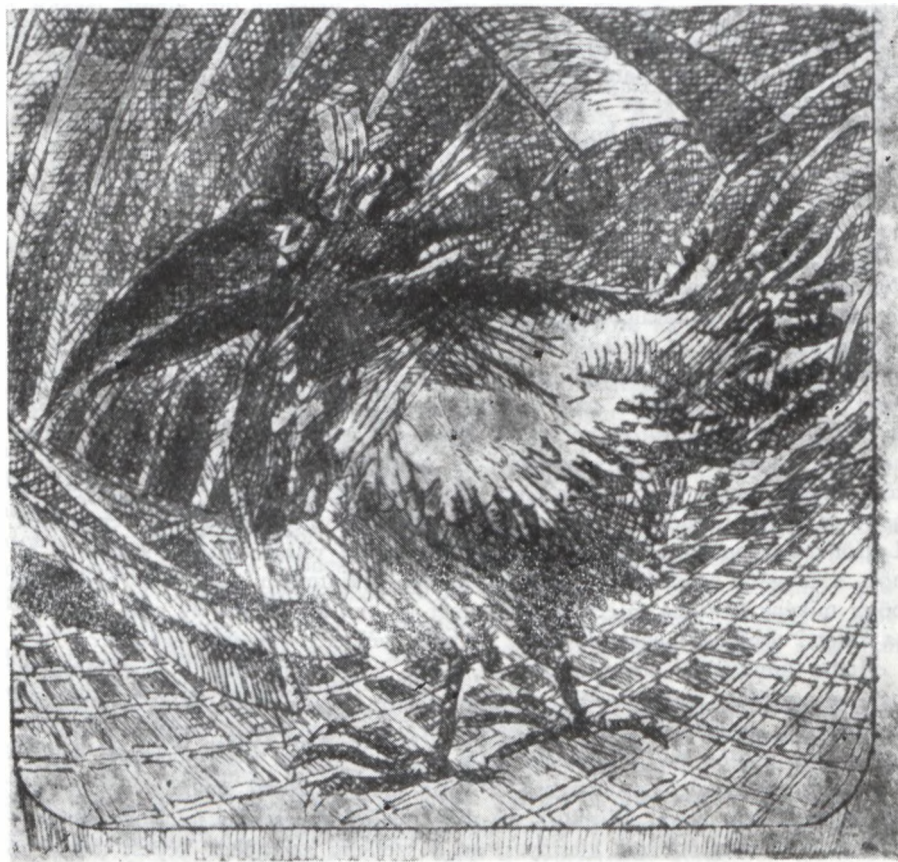
Hiába minősítjük köztudomásúnak, hogy a szellemi ember abszolutumokban, a politikus ember pedig relativumokban gondolkodik. Hiszen, akárcsak a kétnapos palócföldi látogatás eseményeit és tanulságait taglalva, minduntalan – s valljuk be: credménytelenül – az a kérdés nyugtalanított, hogy e kivételes képzettségű professzort, e kifinomult szellemi embert, Masarykot, mi készítette rá, hogy politikusként, még nyolcvanévesen is, minduntalan megalkudjék, sőt legtöbbször kicsinyes, az ő szellemi szintjéhez képest megalázó

kompromisszumokra kényszerüljön? Vagy inkább arról van szó, hogy aki – ilyen vagy olyan megfontolásból – politikai cselekvésre vállalkozik, a fennkölt (vagy annak hitt) eszmei célokat sem közelítheti meg másképp, csupán a valóság közegeén áthatolva, vagyis megalkuvások árán?

E kérdésekre összetett módszerű, tágabb körű vizsgálatról remélhető válasz.

Befejezésül említést érdemel, hogy ugyancsak 1930 szeptemberében egy másik magyar többségű délszlovákiai város, Érsekújvár meglátogatása is tervbe volt véve. Az elnöki hivatal azonban ezt lemondta, Masaryk elfoglaltságára és fáradtságára hivatkozva. Annyi azért mégis történt, hogy Masaryk 1930. október 12-én, Kistapolcsányból Pozsony felé utazva, fél órára megállította az elnöki különvonatot Érsekújváron, s fogadta a hivatalos – katonai és közigazgatási – szervek tisztelgését, valamint a választott testületek magyar és szlovák képviselőinek üdvözlését. Ez az állomási jelenet azonban, miként az ezt követő háromnapos pozsonyi tartózkodás sem fogható – jelentőségben, kisugárzásban – ahhoz, ami egy hónappal korábban Alsósztyregován és Loncon történt...

RADÓ GYÖRGY:

Madách Imre – Életrajzi krónika

Tolsztoj, Gorkij és Miczkiewicz után Madách Imre a negyedik európai író, akiről életrajzi krónika készült – írja előszavában a szerző. Radó György munkája tehát tartalmát és módszerét tekintve nemcsak a magyar, de az európai irodalomtörténet-írásban is újszerű. Radó időrendben közöl minden nyomtatásban megjelent adatot, mely Madách Imrével kapcsolatos. A teljességre törekvő gyűjtőmunka egyben az elszórtan közzétett részletek kritikai egybevetése is. Radó a fellelt adatokat a különböző közlések eltéréseinek ill., saját forráskutatásainak szűrőjén bocsátja keresztül. Az életrajzi adattár következetességet, s ma nem divatos elmélyülést kívánt a Madách-életrajzban. A filológia, az adatgyűjtés, a biográfiai kutatás presztízse, a kutatói ambíció, mely ilyen műveket szülhetne, az utóbbi évtizedekben egyre fogyatkozik. A hallgatóságos literátusköztudat sugallata releváns műnek kizárólag összefüggésekre rávilágító, társadalmi, eszmei mozgásokat, mentalitástörténeti összefüggéseket feltáró, ízlésalakító hatásokat vizsgáló, életműben gondolkodó munkákat tekint. Ezeknek az értékszemponatoknak látványosan nem felel meg a Radó által választott műfaj. Ahogy a szerző írja, ez a gyűjtemény egy tudományos igényű Ma-

dách-életrajz alapanyaga, előkészítő munkája csak. Mint ilyen, műfaja újszerűségén túlmenően is, színvonalas, a Madách-kutatásnak óriási segítséget nyújtó remek kézikönyv, s csak sajnálkozva gondolhatunk arra, milyen nagy szükség lenne az irodalomtörténet, a történelem számos területén hasonló igényességgel összeállított háttéranyagokra.

A krónika adatai e majdani életrajzi elemzéshez többféle nézőpontot kínálnak. Egyik olvasatban a megyei politizálásban részt vevő, a szabadságharc után a szűk baráti kör magánéletébe visszavonuló, majd az 1861-es élénküléssel új lendületet kapó köznemesi réteg egyik, közpályájában tipikus, műveltségét, igényességét tekintve átlag fölötti képviselőjének arcképét láthatjuk kirajzolódni. Egy másik szemlélő talán egy vidéki kúriáján élő család mindennapjait olvassa szeretettel és érdeklődéssel, hiszen a kötet egy életformáról is tudósít, melynek eseménytelenségéből legfeljebb egy jó ebéd, egy csibukozó meditatálással töltött délután, egy kirándulás marad ránk. Kiindulhatunk Madách nemzedékéből is (*Petőfivel* egy évben született, nagyjából egyidős *Jókaival*, *Arany*nyal, *Gyulaival*, *Salamon Ferenc*cel, *Greguss Ágosttal*), neveltségük, társadalmi helyzetük, iro-

dalomeszményük, de akár lélektani motívumaik összehasonlítására is módunk van. S láthatjuk, hogyan futott össze Madách írói pályája e nemzedék irodalmi életet formáló-irányító csoportjával, nyomon követhetjük, hogyan fogadta be, ismerte el e kör a Tragédia íróját, s hogyan hozta meg számára az 1861-es év Arany barátságát is. A széles köztudatban makacsul élő kép a borongós kedélyű, beteges, visszavonultan élő, magánykedvelő, elrontott magánéletű íróról, szintén módosítható e krónika segítségével, ha hűsvéti locsolkodásokról, ruha-cserélő játékos bohóságokról olvassunk. Az erre érzékeny olvasó a megyei közigazgatás működési mechanizmusának egy szeletére is ráláthat: hogyan levelez és iktat a bürokrácia forradalmak és szabadságharcok idején is, hogyan foglalkozik árvaügyekkel és hadiszállításokkal egyaránt, czáltal is biztosítva az élet folyamatoságát.

Mozaik – bölint az olvasó, s reméli, pontos, hű, az esszéisztikus, regényesítő torzításoktól mentes képet kaphat az itt felsoroltakról. Ez azonban téves fénytörés, e mű maga is csak egy majdan összeálló mozaik egyik eleme. Hiszen az adatokból rekonstruálni kell egy életút, egy személyiség képét, s e rekonstrukció többet kíván adatoknál. Olvashatjuk például, hogy Madách 1848 nyarán részt vett a nőgrádi követválasztás lebonyolításában, majd jelen volt Pesten a képviselőház megnyitásán. A megyében végzett munkákról tudósító híradáshoz hozzá kell tennünk információinkat a megye történetéről, a korteshadjáratról, hogy továbbshessük gondolatainkat: mi módon befolyásolhatták e napok egy huszonöt éves, politikai tanulóidejét élő fiatalember gondolkodását. Még ingoványosabb talajra merészkedik,

aki a pesti látogatás hatását próbálja felidézni. Kivel beszélhetett, találkozhattott a nem is oly rég még pesti egyetemista Madách, akinek a pesti fiatalság, a márciusi ifjak körében bizonynyal voltak ismerősei, mennyire hatott személyiségére, véleményére a forradalmas Pest és a megyei élet hangulati kontrasztja.

Maga az életrajz sem áll tehát össze pusztán adatokból, kockázatosabb, a tévedésekre több esélyt adó, félreértelmezések veszélyét rejtő egyéb eszközök, források, sőt következtetések, hipotézisek felhasználásától nem menekülhet meg a kutató. Az adattár támpontjai, cölöpei között már nem lehet a teljes egzakttság, az abszolút pontosság illúziójával kifeszíteni az összekötő hálót. Sőt, még azt az irodalomelméleti dilemmát is figyelembe kell vennünk, hogy kétséges, nem indíthat-e rossz ösvényre a művek elemzésében egy mégoly tudományos, mégoly szakszerű életrajz is, azzal, hogy összefüggéseket sejtet, melyek fontosságának, gondolkodásalakító erejének rekonstruálása szükséges, de kényes, kétes végeredményű feladat.

Az életrajzot megelőző fázisban az adatok összegyűjtése és sorrendbe állítása első megközelítésre mint ha csak pontosságot, alaposágot, minden részletre kiterjedő figyelmet kívánna. Csakhogy az egymásnak ellentmondó források adatai között legtöbbször voksolni kénytelen az összeállító, az adatközlők nagy hányada komoly forráskritikát igényel. A határvonal, melyen a krónikásnak végig kell egyensúlyoznia, pillanatról pillanatra, forrásról forrásra változik, módosul. Az abszolút szavahihetőség nyilván még a hivatalos okiratoknál sem vehető evidenciának, hiszen dátumelírások, névelírások ott is előfordulhatnak. Bizonyos, hogy Radó György gyűj-

tőmunkáját alapos elméleti meggondolások irányították, ezt mutatja az a tetten érhető önkorlátozó gesztus, hogy az egyes adatokhoz, életrajzi pillanatfelvételekhez fűzött kommentárok szinte kizárólag a forráskritika, forrásösszevetés területén mozognak, saját véleményét, vélekedését elrejtve az olvasó előtt. Az önkorlátozásra annál inkább szükség van, hiszen a következetesség, tiszteltetelméltó ambíciója szükségszerűen terem szélsőségeket is. Ha pusztán annyit tudunk meg, hogy Madách Imre 1861. április 13-án, Szombaton, Pestről átmélt Budára, első kérdésünk csak annyi: „Na, és?” Ha megtudjuk, hogy 1837. december 17. előtt a tizennégy éves Madách bolhacirkuszban járt, csóválni kezdjük a fejünket, s kételkedünk: vajon minden adat érdekes-e a megörökítésre, nem csúszik-e a kutató becsületes érdektelenségbe, ha megragad ezen a szinten. A műfaj szabályai vesélyes örvénybe ránthatják az összeállítót, de a tudni nem érdemes adatok közlésénél csak az lenne rosszabb, ha mindjárt az adatokat az életmű egészébe illesztő, afelől értelmező koncepció kerelkedné köré. Radó György szerencsére nem magának igényli a fantázia jogát, pusztán a lehetőséget teremti meg mások fantáziájának.

Bár az életrajzi krónika főként segédkönyvnek, máshonnan származó információkkal kiegészítendő háttéranyagnak készült, mégis sokszor marad kielégítetlen kíváncsiság az olvasóban, az adatok önmagukban sokszor nem igazítanak el, főként Madách személyes kapcsolatait illetően. *Sréter Miklósról* például többször esik szó, mindig mint az író egyik legbensőbb barátjáról, egy alkalommal azt is megtudjuk, hogy külön hírében áll. A felsősztrégovai birtokos okkal-joggal kelti fel

érdeklődésünket, de csak családjáról tudhatjuk meg, hogy a megye életének tevékeny alakítói közé tartozott. De éppígy Madách apósáról sem tudunk meg egyebet, mint hogy egymás után keresztvíz alá tartotta a Madách gyerekeket. Olyan életrajzi jegyzeteket hiányolok a kötetből, mely eligazítást adhatna azoknak az olvasóknak, akik nem segédkönyvként használják a munkát, akik Madách életének legalább a főszereplőiről szívesen olvasnának annyit, amennyi mondjuk egy lexikoncikknyi terjedelemben belefér. *Fráter Erzsébet* válásuk utáni hányódása, az adatokból is pontosan rekonstruálható anyagi lecsúszása érthetőbbé, jobban követhetővé válna, ha családjához fűződő viszonyát, illetve családjának anyagi állapotát legalább utalásos információk útján ismerhetnénk. Az is könnyíthetné a laikus olvasó dolgát, ha bőbeszédűbbek lennének az évenkénti időrendi táblázatok, melyek megelőzik a Madách-életrajz adatait. Ha némileg részletesebben informálódhatnánk az 1823-as nógrádi engedetlenségi mozgalomról, a megye forrongó hangulatáról, az egész országot bejáró botrányról, némi képet nyerhetnénk: hol, milyen légkörű, milyen politikai beállítottságú közéletben kezdett politizálni az alig húszéves Madách.

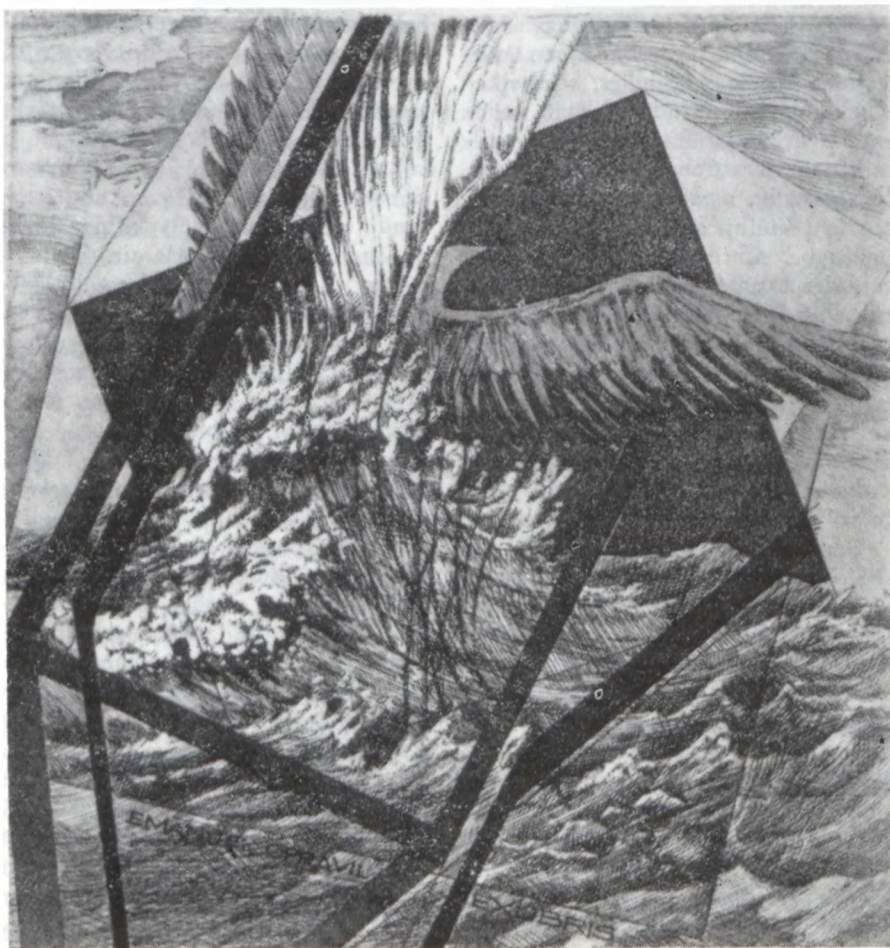
Természetesen az irodalomtörténetészek, általában a kutatóknak minden egyes esetben el kell döntenie, kinek ír: azaz szakmai közönségre, a tárgyalt témát alapjaiban ismerő olvasókra számít, vagy laikusokra. Mivel jelen esetben az összegyűjtött adatok forrásértéke, az irodalomtudomány oly sok területén fájóan hiányolt, jól forgatható, alapos segédkönyv megszületése a reveláló erejű, ez a kutatók számára nyújtott kétségtelen nívó megengedné a szerzőnek azt a luxust,

hogy a laikusokra is gondoljon. Csekély engedmények (pl. lexikonfejezet csatolása, illetve a kevésbé ismert megyei események nem pusztán adatszerű rögzítése) is jól egyengethetnék a könyv útját valamivel szélesebb olvasórétegek felé.

A forrásjegyzék mutatja, hogy Nógrád megye sokat és tevőlegesen vállal a Madách-filológia, Madách-életrajz, a helytörténet fehér foltjainak eltüntetéséért, e kötet is a Balassi Bálint megyei könyvtár kiadásában jelent meg. Madách szü-

lőföldje méltó örökös kíván lenni. E tiszteletreméltó törekvés és a mű magas színvonala megkövetelné, hogy a kötet kiállításában, külsejében is kiállja a próbát. Sajnos, azonban mind tipográfiáját, mind nyomdai kivitelezését tekintve igénytelenre, csúnyára sikeredett a zavaró sajtóhibáktól hemzsegő kötet. Kár igénytelen kivitelezéssel veszélyeztetni az ambíció és a mű hitelét.

KOLTA MAGDOLNA

Vallomások a Karancs–Medves vidékéről

Fancsik János könyvének köszönetével késésben vagyok. Ígéretem ellenére körmömre égett, pedig már idestova egyéves. Fotóalbumról van szó, ami műfajilag a könyv és album határán álló kiadvány. Mégis e vallomások esetében akár a szó, akár a kép vonatkozásait nézem, végül a képeket kell fagatnom, miégre születtek!? A fotó ma – mondhatnám – népművészeté lépett elő, mert alig van család, ahol ne lenne fényképezőgép, a Pajtástól kezdve a legbonyolultabb japán masináig! Minden műfaj, ilyen. Mindenki ír, rajzol, de ez az alkotás – hogy valakiknél e műfajokban magas művészetté formálódik-e tudjuk nem „váteszti”, de van, számolnunk kell vele, így vagyunk gazdagabbak. . .

Szabálytalan a késedelmem, s ha az okát keresem, az elhúzódo meditációban lelem meg.

Mondhatnám, felelősségteljesebb a kor, nem amolyan ipartestületi!

S felmerül a kérdés, hatásos lehet-e az olyan vállalkozás, ami nem holmi harcias műfajjal, de mégis szenvedélyes szépségkereséssel végzi a dolgát, ahol a szubjektum átvilágít egy-egy őszi faágon, megcsillan egy tavaszi csillagvirágon?!

Önkifejezésében mennyire tágítható ez a szépségtartomány? . . . S Nagy László – „emberarcú” – világa jut eszembe, ami viszont nincs tűnőfélben, nagyobb rá a kereslet, mint bármikor!

Fancsik János műfajába belefér a zene, a festészet, a video, ami a

fotóban együtt található a maga totalitásában, amolyan fancsiki látomások, élvezetes tájélmények, ahol ez együtt van az igazi valósággal, s nem érzi az ember, hogy averzióval viseltetne az új fotógrafikai eljárások iránt. „Csupán” a hite van itt, valami sajátos szépségélményt közvetít, beemelve egy magasabb esztétikai szférába, ahol a mélységélmény feledteti a játékos elvonatkoztatást, mert itt az öröm van je'en, az elgondolkodtató, a féltő öröm, ami viszont a megismerés sajátos eszközén, a fotón keresztül a mindennapi és tudományos megismerés között olyan sajátos szépségtartományt fedez fel, ami itt válik nyilvánvalóvá, s lesz az emberi megismerés örömforrásává, azaz művészetté. . .

Bármennyire nyilvánvalónak tűnik, mégis elmondhatom, műfaji korlátozottsága a fotóművészetnek a legnagyobb, mert itt az elhagyás, hozzáadás – már-már manipulációt követel, s itt ha kilátszik a lóláb, leleplező! Itt nem kelt ingerültséget semmi, mert a válogatás dilemmája nincs jelen, úgy érezzük – látjuk –, ez a természet egy darabja, megmásíthatatlanul igazi szelete a valóságnak, csak ez már magában is fogalmi kérdés; tudatos is, természetes is, kiiktatódik mégis a csak ösztönös, ha művészi! Érezzük, nincsenek kiagyalt képkivágások – ami elszegényítené, elfújná himpórárt!

Itt inkább birtokbavételről van szó! Az is lokálpatriótává válik,

aki soha nem – csak a könyv hatására – jár a Palócföldön! Itt a birtokbavétel természetesen csobog, mint a tiszta forrás, ami műélvezetté kristályosodik, s kedvet kap az ember, hogy „féltsé” – a világot!

Azaz azonosítsa a művészi élményeknek egymáshoz és a valóságos életben törvényszerűen meglévő, létező viszonyát, az ezekhez való sokszor tragikus híreket hallató és sejtető folyamatokhoz.

Az is értéke a könyvnek, hogy részqualitásai egyenletesek. Olyan természeti tartalmakat ragad meg, ahol egymásból folynak természetes renddel a Karancs–Medves lényeges élményre számot tartó meglepetései.

Itt érzi igazán az ember, hogy ha az alkotó a legmindennapibb ember is, a néző-olvasó által „csak” vele válhat és válik Fancsik János művésszé!

A gyötrelem, a spekuláció is hiányzik a fotóskönyvből, mert természetes erőfeszítése egy a civillel elhihető – legalábbis ezt az érzést sugallja –, hogy nem bravúrról van szó! S itt a könyv értéke!

A lelkiileg felborzolt állapotot, az elmélyülést, a féltést, a mindennapok gyönyörűségét élteti meg velünk, szemben a divattal, ahol a fotóművészet átcsúszik egy mikrobiológiai, egy mikro-, vagy makrovilági tudományos vágány kifordított hátoldalára, s itt nem érdem az érthetlenség, az „ugyan mire való”(?) dilemmája!

Fancsik János műveiben az élvezetes gyönyörködés aktív, cselekvő műélvezetté válik! A néző úiraalkotva bebarangolja a tájat, „kirándul” egy eddig számára ismert, csak nézett és nem látott világba! Így lesz művészete a velünk való azonosság! Tele esztétikummal, a szépség helyére és rendbe

tett serénységével – s mégis a mindennapi életben vagyunk!

Nem artikulál a hangja, társadalmi szereppé válik, azaz tudatformává a képek sorozata, s ez olyan konzekvenciához vezet el bennünket, ami a hová, a valahová tartozás szépségi demokratizmusát hordozza, azaz képviseli. Itt az érték a fogyasztás, az ízlésbeli differenciáltság – felemelő, azaz hiánypótló!

Ideológiai formálódásunk most virulensebb szakaszán a szépségtudat kézenfekvőbben simul bele – sokszor harc árán is – a társadalmi szövetébe, mert az életmód-életforma, az „élni a szépet” elve is szerves kapcsolatot jelent a társadalom mai, egészségesen vitában fejlődő bonyolult problémarendszerével, ami végső soron mégis az emberért történik.

Az ízlés – mint problémakör –, talán a legszükségeltetettebb a szocialista igény kimunkálásában, magában a teremtés szférájában is, tehát kézenfekvő, hogy a *Vallomások a Karancs–Medves vidékéről* több és más is, mint fotóalbum. Gazdasági-politikai tettel is összefüggő produktum. A valóság megváltoztatására irányuló, a halhatatlanság ösvényeit megérintő gyalogúton nőtt tájak, ahol a líra erővonalai futnak bele a társadalom jobbitó szándékú, világnézeti összetevőibe...

A rácsodálkozás itt a bele nem nyugvás, azaz a szépséggel sáfárkodó felelősség is egyben. Közvetlen esztétikai befolyásolás, apellálva a kulturális fórum jogán a közvélemény felelősségére is!

Itt az ízlés, a művészeti fotó provokatív szépségét képviseli az alkotó, mert itt a vélemény maga a mű, maga teljességében, intenzíven figyelmeztető is, miután ízlés és világnézet között szerves a kap-

csolat – ha áttételesen is –, de összefüggésük ott ragadható meg, ahol elméleti-esztétikai állásfoglalássá lép elő az ízlés, mint olyan.

Fancsik János könyve tehát „ügy”, sikerügy, a maga nemében. Itt nem csak művészt avattunk, hanem már olyan minisztériumunk is lett – azóta –, aminek ez a művészfelfogás és nemzeti felelősség és érték a „dolga” közé tartozik. Társadalmi hatásában ma aktivizáló tényező, tehát a művész megérezte korszerűsége össznépi szükségességét. A szépség a természetből táplálkozva ma – hogy úgy mondjam – mozgalom. Környezetformáló erőterek vannak a képek tartalmi hordozó elemeiben, az ízléskultúra feljlesztését célzón pedig ilyenek a címek: Galambvirág, Kardos madárisisak, Téli hajnal a Salgón, A Magas-Tátra Salgóról, Mocsári golyahír. . ., na és természetesen a kísérő szöveg!

A „Személyes szavak az olvasóhoz” külön litániát érdemelne! Nemcsak része a könyvnek, de marasztaló, szép üzenet is – *Praznovszky Mihály* tollából.

A Szerző útítársának, Feleségemnek ajánlom – megejtően szép gesztusa – szerelem!

Szervesen kapcsolódnak és építik fel a könyvet egészé!

A Karancs, Medves, Ipoly-part, ha ugyan más-más alaptónusokon is jelenik meg, minthogy itt részekről van szó, könyvszerkesztési gyakorlat szerint az olvasó-néző eligazítására megérdemelt volna egy tartalomjegyzéket is.

A Petőfi Nyomda Kecskemét, mondhatom, nemzetközi színvona-

lú könyvteremtő munkáját ismerve, már szinte természetesnek vesszük, de dicsérjük!

Az külön érdeme a tördelésnek, hogy nem „kifutóra”, hanem zár: egységben a teljes kép hitelével hozta a reprodukciókat, világos, változatos képméretekkel, a színek pedig „hiszem” – megegyezőek a művész által adott alkotásokkal.

A címdal színben, a betűk típusában, egyáltalán könyvművészeti szempontból – nem elégítenek ki, ez a legszegényebb rész, az érték belül van! De! Ne keseregjünk! A személyes erőfeszítések megvalósultak a Palócföld öröme; a közéleti igényű mű méltán számíthat a befogadói élmény mélységére!

Itt a mű a rendben, szépségben, esztétikai harmóniában testesül meg, az országosan eddig ismert és felállított mércét ebben a műfajban tisztán énekelten, nem a vidékiség jelentkezésével, hanem az országos véráramot is gazdagítva minden aránytévésztestől mentesen.

Egyenletes színvonalú művészeti alkotás született, amely nem utolsósorban nekünk lokálpatriótáknak szívmengető sikerélmény, az ide látogatóknak lencsével felfestett turistajelző, ez is a haza egy darabkája. . . Köszönet a gondozó Nógrád Megyei Múzeumok Igazgató:ágának, mindazoknak, akik világra segítették a művet!

Fancsik Jánosé pedig legyen a mindnyájunk nagyrabcsülő öröme meglepetése, hogy vele gazdagabbak lettünk egy alkotóval!

CZINKE FERENC

Ára: 16,- Ft

palócföld
TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988/4 · XXII.

1988 SEP 05

1988 SEP 4